

*0: EK
*1: 2002-2003
*2: 27
*3: Word97
*4: 27ste vergadering
*5: Dinsdag 3 juni 2003
*6: 10.00 uur

Voorzitter: Braks

Tegenwoordig zijn de leden, te weten:

Baarda, De Beer, Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Van den Berg, Bierman, Bierman-Beukema toe Water, De Blécourt-Maas, De Boer, Boorsma, Braks, Broekers-Knol, Van den Broek-Laman Trip, Van Bruchem, Castricum, Dees, Doesburg, Dölle, Dupuis, Van Eekelen, Eversdijk, Van Gennip, Ginjaar, Groen, Hessing, Van Heukelum, Hofstede, Holdijk, Van den Hul-Omta, Jaarsma, De Jager, Jurgens, Ketting, Kneppers-Heijnert, Kohnstamm, Van der Lans, Van Leeuwen, Lemstra, Van der Linden, Lodders-Elfferich, Luijten, Lycklama à Nijeholt, Maas-de Brouwer, Meindertsma, Pastoor, Platvoet, Le Poole, Pormes, Rabbinge, Rensema, Roscam Abbing-Bos, Rosenthal, Ruers, Van Schijndel, Schoondergang-Horikx, Schuurman, Schuyer, Stekelenburg, Stevens, Swenker, Tan, Terlouw, Van Thijn, Timmerman-Buck, Varekamp, Ter Veld, De Vries, Van Vugt, Walsma, Werner, Witteveen, Woldring, De Wolff, Wolfson en Zwerver,

en de heer Brinkhorst, minister van Economische Zaken.
**

*N

De **voorzitter**: Ik open de vergadering en spreek er mijn vreugde over uit dat Johan Stekelenburg weer in ons midden is. Proficiat Johan.
**

*B

!Milieukwaliteit van de elektriciteitsproductie!

Aan de orde is voortzetting van de behandeling van:
- **het wetsvoorstel Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 ten behoeve van de stimulering van de milieukwaliteit van de elektriciteitsproductie (28665).**

(Zie vergadering van 2 juni 2003)

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Brinkhorst**: Voorzitter. Het verheugt mij zeer om nog op de valreep van het scheiden van uw Kamer onder uw bezielend voorzitterschap hier opnieuw het woord te mogen voeren. Ik wil graag de verschillende geachte

afgevaardigden die mij hebben gelukgewenst met mijn benoeming, dankzeggen. Je moet altijd maar afwachten of het een gelukwens waard was, maar de intentie was in ieder geval heel goed bedoeld. Ik had eigenlijk niet kunnen verwachten dat ik nog langer in het ambt zou zijn dan u, mijnheer de voorzitter, maar wellicht verandert dat nog wel een keer.

De **voorzitter**: Ik wens u er veel succes bij.
**

Minister **Brinkhorst**: Dank u zeer. Wij hebben vandaag een belangrijk wetsvoorstel aan de orde. Het is van belang voor zowel de duurzaamheid van de energie als de WKK. Bij mijn eerste optreden in mijn nieuwe functie in deze Kamer is het goed als ik, voor ik inga op het wetsvoorstel, eerst inga op de uitnodiging van de heer Terlouw maar ook van andere geachte afgevaardigden om iets te zeggen over de ambities van mijn beleid met betrekking tot duurzame economische ontwikkeling en het energiebeleid.

Als hoofdlijn van het beleid voor de komende jaren wil ik een krachtige impuls geven aan de verduurzaming van de economie in de brede Europese context. Die context is noodzakelijk omdat Nederland deel is van een bredere Europese economie. Daarnaast is bij de uitwerking van een werkelijk Europees energiebeleid een betere afstemming tussen de lidstaten noodzakelijk. Ik zie het verlaten van het spoor van een te nationaal georiënteerd energiebeleid als een belangrijke opgave. Het uiteindelijk harmoniseren van de nationale beleidsstelsels is daarbij een wezenlijk uitgangspunt. Ik ben het natuurlijk eens met de heer Terlouw en andere geachte afgevaardigden dat er internationaal nog een heel belangrijk potentieel is te realiseren, maar laten wij vooral ook eens de hand in eigen boezem steken. In dit goede vaderland gebeurt dat naar mijn gevoel nog wat te weinig. Ook op nationaal niveau zijn er nog de nodige barrières te slechten. Ik ben ervan overtuigd dat de transitie naar een duurzame energiehuishouding een belangrijke impuls zal geven aan de kenniseconomie in Europa en Nederland. Wij mogen soms kritiek hebben -- de heer Terlouw had die gisteren -- op de Amerikaanse wijze van energiegebruik, maar in datzelfde land, de Verenigde Staten, zijn er belangrijke initiatieven om op langere termijn te komen tot een waterstofeconomie. Het is van belang dat ook in Nederland aan dat vraagstuk aandacht wordt besteed.

Voordat ik bij het wetsvoorstel zelf kom, wil ik iets zeggen over mijn persoonlijke betrokkenheid bij deze problematiek. Ik heb jarenlang als directeur-generaal van milieuzaken in Brussel het voorrecht gehad, betrokken te zijn bij het opzetten van de Rio-strategie, die ruim tien jaar geleden een eerste klarenstoot gaf dat er met het klimaat iets aan de hand was en dat het noodzakelijk was om een op CO₂-reductie gericht beleid te voeren. In zekere is dat een point d'honneur, wat ik de komende jaren niet zal vergeten bij het uitoefenen van deze functie. Zoals wij weten is het Rio-akkoord uitgemond in het Kyoto-verdrag. Ik moet daarbij aantekenen dat bij de uitvoering van dit verdrag de noodzakelijk problemen er nog zijn. Niet alleen is het grootste industrieland ter wereld niet geneigd, enige

ratificatie tot stand te brengen, maar bijvoorbeeld ook de belangrijke energieproducent Rusland heeft het verdrag nog steeds niet geratificeerd. Ook op dat punt moeten wij alert blijven.

Er is verwezen naar het Nederlands voorzitterschap van de Europese Unie in 2004. Ik zie het pad daar naartoe en het zes maanden durende voorzitterschap zelf als een belangrijk aanknopingspunt om meer aandacht te geven aan verduurzaming van energie in een Europees kader. De problematiek is ook volop aan de orde in de Europese Conventie, waar Nederland nu toch ook de noodzakelijke aandacht aan geeft. Ik stel mij voor, uiteraard ijs en weder dienende en naar ik hoop te zijner tijd gemaandateerd door het kabinet, dat er tijdens het voorzitterschap concrete initiatieven worden genomen om de Europese groenestroommarkt te agenderen. Het stimuleren van wind op zee moet eveneens in Europees kader worden bevorderd. Daarnaast moet er een voortgangsrapportage komen van de richtlijn inzake duurzame elektriciteit vanwege de realisatie van de Kyoto-afspraken, waarover wij het zojuist hadden. Die richtlijn moet de lidstaten voldoende stimuleren om tot een adequate invulling te komen. In 2005 kan vervolgens de discussie over harmonisering van beleid worden geagendeerd. Als wij het allemaal zo mooi willen doen op Europees vlak, moeten wij ons eigen huis op orde hebben. De grootste geloofwaardigheid van een nationaal beleid in een Europese context is gelegen in het feit dat men niet of nauwelijks kritiek kan hebben op de nationale methode. Daarom is een effectiever stelsel voor de stimulering van duurzame elektriciteitsproductie in Nederland -- dat is het onderwerp van dit wetsvoorstel -- een belangrijke bouwsteen.

Toen ik mij de afgelopen week voorbereidde op dit debat, heb ik natuurlijk naar de voorgeschiedenis van het wetsvoorstel gekeken. Het is misschien nuttig dat ik het voorstel in dat perspectief plaats. In dat geval kan ik namelijk gemakkelijker reageren op het commentaar van een aantal geachte afgevaardigden. Wij moeten een paar jaar teruggaan in de tijd, want de afgelopen zeven jaar hebben wij een fiscale stimulering van duurzame energie en warmtekrachtkoppeling gekend via de befaamde REB, de Regulerende Energiebelasting. In die systematiek werd de vraag gestimuleerd en in mindere mate het aanbod. Dat was ook de kern van de daaraan ten grondslag liggende wet. Een systeem van generieke vraagstimulering is op zichzelf een heel positieve benadering. In mijn jaren op Landbouw, Natuurbeheer en Visserij heb ik geprobeerd de landbouweconomie om te zetten van een aanbodgestuurde naar een vraaggestuurde benadering. Mijn opvolger en huidige collega Veerman is van plan om dat met kracht voort te zetten. Met vraagsturing is niets verkeerd. Integendeel, zij is consumentgericht en de externe effecten kunnen in de prijs tot uitdrukking worden gebracht. Ongetwijfeld is de groenestroommarkt onder meer daardoor een groot succes geworden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in minder dan twee jaar tijd het aantal huishoudens dat groene stroom afneemt, is gestegen van 100.000 tot 1,8 miljoen. Voorwaar, geen geringe opgave en geen gering resultaat.

Stimulering via de Regulerende Energiebelasting heeft evenwel ook nadelen. Die moeten wij in dit huis ook openlijk aan de orde stellen. Het is gebleken dat vraagstimulering een onvoldoende prikkel is voor nieuwe Nederlandse productiecapaciteit. Er was namelijk altijd onzekerheid over de hoogte van de stimulering in de toekomst. De import van groene stroom nam sterk toe, doordat Nederland als enige land in de Europese Unie een systeem van vraagstimulering had. Geen ander Europees land was ons gevolgd, ook al was de benadering op zichzelf interessant. Dat heeft er onder meer toe geleid dat het aanbod van duurzame stroom uit andere landen van Europa sterk importafhankelijk werd. De realisering van nationale doelstellingen, bijvoorbeeld meer productie, werd daardoor onzeker. Dat wij een van de andere Europese landen afwijkend systeem hadden, heeft bovendien geleid tot het weglekken van Nederlands belastinggeld naar het buitenland. In feite was de subsidiëring van buitenlandse capaciteit een nevenaspect van het systeem van vraagstimulering. Verder heeft het systeem een belangrijke impuls gegeven aan de zogenaamde "free riders", bijvoorbeeld in Noorwegen, waar goedkope elektriciteit kan worden gemaakt met waterkracht. Daarvoor is eigenlijk geen subsidiëring nodig. Als men de elektriciteit kon exporteren naar Nederland, werd de opwekking echter gesubsidieerd. De vraag is, of een systeem dat een nationale invalshoek heeft, dit in een belangrijke mate tot stand zou moeten brengen. Het heeft geen differentiatie naar duurzame energieopties opgeleverd, maar wel een te lage kosteneffectiviteit. Mijn beoordeling van de wetgeving van de afgelopen jaren kort samenvattend, ben ik van mening dat het een succesvolle stimulering was van de vraag; de groene markt omvat zo'n 1,8 mln huishoudens. Dat was een positief element. Het aanbod en in Nederland is door de genereuze fiscale stimulering echter overwegend uit het buitenland gekomen, uit soorten stroom die veelal geen subsidie nodig hadden, waarbij ik bijvoorbeeld denk aan stroom uit waterkracht. Door dit Nederlandse beleidsinstrumentarium is er nauwelijks een toename geweest van het Europese aanbod van duurzame elektriciteit. Daarnaast was er het gevaar van een te grote afhankelijkheid van import, doordat bij verhoging van de subsidies in het buitenland of een grotere vraag in het buitenland de import afnam en de Nederlandse doelstelling van 9% duurzame-elektriciteitsverbruik niet meer werd gehaald.

Tegen die achtergrond was er alle aanleiding om na te denken over een nieuw systeem van stimulering, dat zich op een aantal punten kon onderscheiden van de vraagstimulering van de afgelopen jaren. In de eerste plaats gaat het om betere aanbodstimulering. In de tweede plaats biedt het meer zekerheid voor de investeerders. Een van de geachte afgevaardigden zei dat er maar voor tien jaar zekerheid is. Welnu, een investeerder mag zich gelukkig prijzen als hij voor tien jaar zekerheid heeft. De meeste investeerders krijgen niet meer dan een of twee jaar zekerheid. Dit systeem leidt tot grotere zekerheid en in belangrijke mate tot acceptatie door de Europese Commissie op middellange termijn. De REB heeft regelmatig goedkeuring gekregen, maar iedere keer op

basis van een jaar. Dit systeem is aanvaard door de Europese Commissie voor een middellange termijn, hetgeen zekerheid voor investeerders inhoudt. Dat is het derde punt. In de vierde plaats is het mogelijk de tarieven van de onrendabele top te differentiëren naar de verschillende duurzame energieopties, zoals wind, biomassa, zon en dergelijke. In de laatste plaats merk ik op dat het systeem geen "free riders" kent. Het Noorse voorbeeld dat ik u zojuist gaf, wordt door het nieuwe voorstel geëcarteerd.

Tegen die achtergrond is het nieuwe wetsvoorstel in de huidige context naar mijn gevoel een beter voorstel dan hetgeen wij hadden. Ik verlaat het vraagpad niet en natuurlijk is het van groot belang de juiste balans te vinden tussen de aanbodstimulering en de vraagstimulering. Uit die overwegingen is de MEP voortgekomen, met behoud van een verlaagd REB-tarief, waarbij de bezuinigingen uit het Strategisch Akkoord waarover mevrouw Bierman sprak, zeker een van de elementen vormen. Ik loop daarvoor niet weg. Het is echter absoluut niet het hoofdelement geweest. Ik denk dat ik, als ik vorig jaar de portefeuille had overgenomen, tot dezelfde conclusie was gekomen. Het ging erom een systeem te realiseren dat zowel kosteneffectiever was als beter beantwoordde aan de doelstelling, te weten het tot stand brengen van een groter duurzaam aanbod in Nederland.

Een paar geachte afgevaardigden, met name de heer Doesburg en de heer Van der Lans, hebben gezegd dat er sprake is van haastwerk. Ik vind dat een merkwaardige betiteling en ik bestrijd dat de MEP met stoom en heet water is gerealiseerd. In plaats van dat wij geprezen worden voor het feit dat het nu eens sneller gaat -- de meeste wetsontwerpen doen er wat langer over -- wordt er nu gesproken over stoom en heet water. Weliswaar was het vertrekpunt van de vraagstimulering goed, maar de "Alleingang" binnen Europa, waartegen ik nog eens met kracht iets hoop te kunnen doen, heeft binnen Europa tot een te lage kosteneffectiviteit van ons systeem geleid. Ook is de gedachte, dat het een te optimistische kijk gaf op mogelijkheden om nationale oplossingen in te bedden in de Europese context van het energiebeleid. Wij zijn met de wet van de afgelopen tijd geconfronteerd met de onvolmaaktheid van de nationale energiestructuur. Dat moet ook maar eens worden gezegd.

Het is naar mijn idee heel goed en verstandig geweest dat wij een jaar geleden met het denkproces over een gewijzigd systeem zijn gestart. Dat het wetsvoorstel uw Kamer zo snel heeft bereikt, zodat u de gelegenheid hebt gekregen vijf maanden te doen over de behandeling, is geen reden om te denken dat het met stoom en heet water is gebeurd. Het had misschien eerder in de Eerste Kamer kunnen worden behandeld, maar dan had ik niet het voorrecht gehad om vandaag het woord tot u te mogen richten: ik ben eigenlijk heel blij dat u er wat langer over gedaan heeft! In ieder geval is het niet zo dat ten aanzien van het ministerie van Economische Zaken kan worden gezegd dat het met grote haast is gebeurd.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Mijnheer de voorzitter...

Minister **Brinkhorst**: Ja, door zo'n provocatie moest u wel naar de interruptiemicrofoon! Het was echter geen boze opzet van mijn kant.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Ik zou dan ook graag een opmerking willen maken aan het adres van de minister van duurzame energie. Immers, de kenschetsing van haastwerk had niet zozeer betrekking op het totale concept, maar op een aantal concrete uitvoeringsbepalingen dat daar betrekking op heeft en ten aanzien waarvan wij vorige week nog onderzoeksresultaten hebben mogen ontvangen. Ik weet niet hoe de minister daarover denkt, maar bij mij blijft de indruk bestaan dat -- als wij hier een wetsontwerp bespreken, terwijl de onderzoeken over hoe het ingevuld moet worden, nog steeds lopen -- dit beter had gekund. In die zin lijkt mij de conclusie gerechtvaardigd dat hier wel degelijk sprake was van enigszins haastwerk.

Minister **Brinkhorst**: Ik hoop op een aantal opmerkingen nog terug te keren. Het is ook geen vraag van de heer Van der Lans, zo begrijp ik, maar meer een tussenwerpsel.

Ik denk dat er bij de implementatie van een zo rigoureuze stelselwijziging geen andere weg was dan het met voortvarendheid te doen, want de aankondiging van een dergelijke verandering leidt tot grote onzekerheid in de markt. Als je van vraag naar aanbod gaat, weten plotseling investeerders niet meer waar zij aan toe zijn. Dat heeft alle mogelijke negatieve gevolgen voor de investeringsbereidheid. Vanaf 1 januari jongstleden hebben wij de facto een overgangsregime gehad en dat heeft die onzekerheid niet weggenomen. Een snelle inwerkingtreding van het wetsvoorstel MEP -- ik hoop dat dit per 1 juli het geval kan zijn, als uw Kamer instemt met dit wetsontwerp -- is dan ook van geweldig groot belang voor het halen van de beleidsdoelstellingen. Ik wil hierbij het feit dat het om een overgangsregime gaat, nog een keer benadrukken. Ik zeg voorts in de richting van de heer Doesburg dat er geen sprake is van terugwerkende kracht, zo verstond ik althans zijn opmerking.

Mijnheer de voorzitter. De hoofdlijnen van het wetsvoorstel MEP zijn de volgende. Als dit wetsontwerp wordt aanvaard door uw Kamer, krijgen wij in de eerste plaats tien jaar zekerheid voor producenten van duurzame energie. Dat is een duidelijke verbetering ten opzichte van het oude systeem en voor een subsidieregeling in Nederland is het absoluut uniek. In de tweede plaats betreft het de subsidie voor productie in Nederland, waarbij het doel is de milieukwaliteit van de elektriciteitsproductie in Nederland te verbeteren. Wij zijn op dat punt niet echt voorlopers; dat heb ik aangegeven. Dat kunnen wij wel worden en daarmee kunnen wij onze geloofwaardigheid in Europees verband vergroten. In de derde plaats is er de differentiatie naar de onrendabele top, als het onder meer gaat om biomassa; ik kom daar straks op terug. Het is een stimulering die een differentiatie mogelijk maakt, waarbij ik er bijvoorbeeld op wijs, niettegenstaande de opmerking van de heer Van der Lans, dat stimulering van zonne-energie in Nederland toch een te hoge onrendabele top

oplevert op dit ogenblik. In de laatste plaats is het een niet onbelangrijke bijdrage aan de CO₂-prestatie met betrekking tot de warmtekrachtkoppeling.

Wat is de systematiek van het wetsontwerp? In de eerste plaats is het een zelffinancierend systeem, waarbij regionale netbeheerders het MEP-tarief van 34 euro per aansluiting innen, hetgeen gecompenseerd wordt in de regulerende energiebelasting. Het is derhalve lastenneutraal voor de consumenten. In de tweede plaats sluizen de regionale netbeheerders het geld door naar TenneT, de beheerder van het landelijk hoogspanningsnet die ook de groencertificaten uitgeeft en beheert. Het is TenneT vervolgens die de subsidies uitkeert aan de producenten. De hoogte van de subsidie staat voor meerdere jaren vast; de subsidie is gericht op een binnenlandse productie.

De vraag is gesteld hoe het staat met de verantwoordelijkheid van TenneT in dezen. TenneT is te allen tijde verantwoordelijk voor de uitvoering en daarmee wordt invulling gegeven aan het amendement van de heer Kortenhorst aan de overzijde. De taken van TenneT, als ZBO, zijn opgenomen in de wet, zo antwoord ik de heer Hofstede. De werkzaamheden voor de uitvoering van de MEP worden organisatorisch ondergebracht bij het dochterbedrijf ENERQ, zodat dit werk effectief van andere taken gescheiden wordt. De overheid heeft als zodanig geen relatie met ENERQ en TenneT is volledig verantwoordelijk.

Kortom, mijn conclusie kan niet anders zijn dan dat er met de MEP de goede weg wordt ingeslagen. Op dit moment wordt ervoor gezorgd dat vraagstimulering en aanbodstimulering in balans zijn. Vraagstimulering via een verlaagd REB-tarief voor groene stroom is van belang voor het behoud van de groene markt. Wij moeten ervoor zorgen dat het aantal van 1,8 miljoen gebruikers waarvan ik eerder sprak, niet zal inzakken.

Er is nog gevraagd naar de notitie waarmee de motie-Crone wordt uitgevoerd. Ik heb al gezegd dat in mijn optiek stimulering van de vraag wel degelijk een belangrijk onderdeel van de stimulering van duurzame energie blijft, maar ik hoop dat men er begrip voor heeft dat ik na vier dagen in dit ambt nog wel enige fine tuning wil toepassen. Ik zeg graag toe dat er uiterlijk op de derde dinsdag in september een uitgewerkt voorstel voor het opheffen van de vergoeding conform artikel 36i van de REB zal zijn. Uiteraard zal ik dit in goede samenwerking met mijn collega's van Financiën en VROM maken.

Een andere reden waarom ik vind dat wij nu de goede weg inslaan, is dat ik heb begrepen dat het systeem ook brede steun geniet bij potentiële investeerders in duurzame energie. Ik denk aan Essent, Nuon en Siemens. Weliswaar is er discussie geweest over met name de hoogte van de subsidiebedragen, maar niet zozeer over het systeem. De subsidies voor 2003 liggen op een goed niveau, zoals ook blijkt uit het jaarverslag van een van de grote marktpartijen, Essent. Daarin staat dat met de MEP biomassa en wind ook in de toekomst voldoende ondersteund zullen worden. Een ander voorbeeld is dat Shell en Nuon hebben aangegeven dat de aanleg van het near shore-windpark zal doorgaan; daarbij was zekerheid

voor een aantal jaren doorslaggevend. En ten slotte noem ik dat de subsidiebedragen zijn goedgekeurd door een commissie, wat betekent dat nieuwe inzichten worden betrokken bij de latere vraag. Tegen deze achtergrond is het feit dat de Tweede Kamer dit wetsvoorstel met algemene stemmen heeft aangenomen, ook niet verwonderlijk.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Voorzitter, ik zou nog even willen terugkomen op de motie-Crone c.s. Daarin komt de datum 1 juni voor; kan de minister aangeven waarom deze datum niet gehaald is? Het is toch voor de investeerders in deze markt van belang wat er daarmee gaat gebeuren? De regering heeft een halfjaar de tijd gehad om duidelijkheid te verschaffen, maar de minister zegt nu dat die pas op de derde dinsdag zal ontstaan. Dan wil ik toch wel een verklaring horen van wat er in het afgelopen halfjaar gedaan is.

Minister **Brinkhorst**: Voorzitter, heel Nederland is in de ban van het tot stand brengen van een kabinet geweest. Ik ben het ermee eens dat het aan een andere partij heeft gelegen dat het aanvankelijk niet lukte om een kabinet tot stand te brengen. Het kabinet dat nu aangetreden is, heeft met grote voortvarendheid geprobeerd om die datum te halen. Ik denk dat de formateur dit voortdurend in het achterhoofd had... Maar goed, na de vakantie zal er met prinsjesdag een prachtig plan op tafel liggen. Ook met stoom en kokend water zou een minister die net vier dagen in functie is, er niet in geslaagd zijn om die datum te halen. Ik vind mijn toezegging wel redelijk.

Voorzitter. Ik herinner me dat er onder het REB-regime altijd kritiek op het WKK-beleid is geweest. Ook bij het tot stand komen van de MEP is warmte-krachtkoppeling een belangrijk aandachtspunt geweest, onder andere vanwege de doorwerking hiervan op de Nederlandse economie. Na invoering van de CO₂-index zal de stimulans meer afgestemd worden op vermijding van CO₂-uitstoot. Daardoor zullen efficiëntere installaties relatief meer worden gestimuleerd. Deze systematiek wordt ook volledig door de al genoemde marktpartijen onderschreven. De inschatting is dat er in alle sectoren van de economie sprake zal zijn van winnaars en verliezers. Men zal begrijpen dat ik vanwege mijn vroegere verantwoordelijkheid voor de landbouw speciaal nog eens bekeken heb – dit lijkt mij ook voor het CDA van groot belang, en trouwens niet alleen voor deze fractie – hoe dit uitwerkt voor de glastuinbouw. Het globale onderzoek wijst uit dat de glastuinbouw een licht voordeel zal genieten ten opzichte van de huidige stimulering, aangezien de in deze sector gebruikte installaties een relatief hoog overall rendement krijgen. Ik zeg relatief, want er zijn natuurlijk ook uitzonderingen. De WKK is hierdoor in ieder geval met name in de glastuinbouw bepaald niet ten dode opgeschreven.

Nu kom ik bij een aantal specifieke punten, waaronder in de eerste plaats de datum van inwerkingtreding. Zoals gezegd, heeft de Europese Commissie ingestemd met het wetsvoorstel. Als de behandeling daarvan in de Eerste Kamer tot aanvaarding

leidt, zie ik geen enkele belemmering om de MEP per 1 juli aanstaande in werking te laten treden. Ik zeg dit tegen de achtergrond van de noodzaak om die overgangperiode zo kort mogelijk te houden. De benodigde ministeriële regelingen zijn gereed en er is met de betrokken marktpartijen uitgebreid overeenstemming bereikt na marktconsultatie. Het aantal reacties was zeer beperkt. Dit zeg ik met name tegen de heer Van der Lans. Dit sterkt mij in mijn overtuiging dat de MEP in de huidige vorm is wat de markt nodig heeft. TenneT is er klaar voor. Bovendien bereiken mij -- en misschien ook u -- veel signalen dat de markt met smart op de inwerkingtreding wacht. Investeren worden uitgesteld en biomassa wordt niet meer ingezet, kortom: er zijn voldoende redenen om de MEP per 1 juli aanstaande in werking te laten treden.

Een tweede belangrijk punt is het moment van bekendmaking van de nieuwe subsidieverdragen. Zoals gezegd, is het belangrijk dat er zo gauw mogelijk zekerheid ontstaat zodra men besluit over de investering. Mevrouw Bierman-Beukema toe Water, de heer Van den Berg en anderen vroegen hiernaar. Om deze reden heb ik besloten om het moment dat de subsidiebedragen voor een nieuw jaar bekendgemaakt worden, te vervroegen. De subsidiebedragen voor 2004 en 2005 zullen nog dit jaar worden bekendgemaakt. Het streven is om in de daaropvolgende jaren de subsidies anderhalf jaar van tevoren bekend te maken. Die periode stemt overeen met de gemiddelde bouwtijd van grote projecten. Mijns inziens is ook hiermee een belangrijk signaal aan het bedrijfsleven gegeven. De subsidies eerder vaststellen dan anderhalf jaar van tevoren lijkt mij onwenselijk, omdat dan nog niet voldoende informatie bekend is voor de bepaling van de onrendabele top. Ik wil wel bezien of een versnelling van de bekendmaking van de bedragen voor 2006 en verdere jaren mogelijk is.

Ik heb begrepen dat er een hele discussie is geweest over de biomassa. Er is naar aanleiding van het wetgevingsoverleg over het wetsvoorstel op 17 december jongstleden in de Tweede Kamer een onderzoek uitgevoerd door Novem en KEMA naar de mogelijkheden en wenselijkheden van een nadere differentiatie van de grootschalige inzet van zuivere biomassa in kolen- of gasgestookte installaties. Daarop hebben de heer Van der Lans en anderen ook gewezen. Ik heb u op de dag na mijn aantreden, dus op 28 mei jongstleden, daarover per brief geïnformeerd. De hoofdlijnen zijn de volgende: de systematiek van de MEP is ontworpen voor de subsidiëring van de onrendabele top van duurzame energieproducten. De discussie die in de Eerste Kamer, maar ook in de Tweede Kamer uitgebreid gevoerd is over schoon versus niet-schoon en afval versus niet-afval, moet naar mijn gevoel worden gevoerd in het kader van het emissiebeleid en het afvalbeleid. Wat betreft de MEP is de kwestie van de onrendabele top leidend en zijn die twee verschillen dat niet. De verschillende benaderingen zullen er gezamenlijk toe leiden dat milieuonvriendelijke elektriciteitsopwekking niet wordt beloond. Staat u mij toe het begrip schone versus niet-schone biomassa nog met enkele woorden toe te lichten. Waar wij een strenger emissiebeleid hebben voor niet-schone biomassa worden

de kosten van elektriciteitsopwekking met niet-schone biomassa verhoogd. Dit garandeert bovendien dat de emissies niet vervuilend zijn. Dat criterium emissiebeleid is dus bepalend. Ik heb, zoals u weet, daarbij met de nitraatrichtlijn in de afgelopen jaren buitengewoon veel discussies gehad. De nitraatrichtlijn schreef nitraat voor, maar de Nederlandse wetgeving sprak over fosfaat. De nitraatrichtlijn schreef aanvoernormen voor en de Nederlandse wetgeving heeft destijds gebruiksnormen gehanteerd. Daarmee ontstaan problemen, voorzitter. Het lijkt me nuttig om bij mijn eerste optreden in het parlement -- ik verheug me dat dit in de Eerste Kamer mag zijn -- deze algemene leidraad te geven. Met Europese wetgeving wordt bedoeld dat we deze naar de normale vorm uitvoeren. We krijgen anders met twee problemen te maken. Als wij het als Nederland anders willen doen, moeten wij eerst uitleggen waarom wij het anders doen. Vervolgens zeggen wij dat we het als Nederland beter doen. Omdat wij het anders doen, is het echter niet duidelijk waarom dat beter is. Als we de Europese wetgeving normaal uitvoeren, lopen we in de pas. We kunnen dan meteen een stimulans geven voor een Europees afvalbeleid.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Bedoelt u daarmee dat wij moeten afzien van een strengere invulling dan de Europese richtlijn? Je kunt als het om biomassa gaat namelijk nog tot een verdere differentiëring naar de oorsprong komen dan u in uw brief doet. Vanuit milieuoogpunt zou dit zeker te rechtvaardigen zijn. Zegt u dat u dat niet doet, omdat Europa ons daartoe niet dwingt? Je zou ook kunnen zeggen dat de ambitie van Nederland is om verder te gaan dan Europa, zodat je vervolgens ook verder wilt gaan dan Europa. Zegt u nu dat we dat vooral niet meer moeten doen, dat we niet meer dat vooruitlopende jongetje moeten zijn in Europa op milieugebied, maar dat we ons moeten aanpassen aan wat de Europese richtlijn voorschrijft?

Minister **Brinkhorst**: Beste mijnheer Van der Lans, hier komt opnieuw een grenzeloos misverstand aan de orde, alsof wij altijd het beste jongetje van de klas zijn geweest. We hebben groot belang bij het voeren van een krachtig Europees milieubeleid. Ik ken geen Europese richtlijn in Brussel, zeker niet op milieugebied, waar Nederland geen krachtige stimulans aan heeft gegeven. Maar wij hebben ook wel eens een krachtige stimulans gegeven aan een Europese richtlijn, maar deze vervolgens niet nageleefd. Ik wil daar vanaf. Het begrip "gedogen" is een mooi woord in Nederland, maar het gedogen van wetgeving die niet past in wat we zelf hebben afgesproken, leidt tot onhelderheid naar de burger en tot ontwijkgedrag. Wanneer wij zelf ernstige milieuproblemen hebben, moeten wij soms ook ernstige maatregelen treffen. Ik hoop dat ik naast de heer Van Geel als de tweede milieuminister van het nieuwe kabinet kan worden gezien. Duurzaamheid is een essentieel punt om onze economie een krachtig profiel te geven. Tegelijkertijd is het noodzakelijk dat we ons bewust zijn dat het Europese kader in negen van de tien gevallen leidinggevend is. Ik wil de uitzondering dat we

een enkele keer scherper moeten opereren omdat we met een groter probleem te maken hebben, geen leidraad laten zijn, wanneer dat betekent dat we tegelijkertijd veel verliezen als we op Europees vlak bepaalde zaken niet goed doen. Dat is mijn ervaring. Dit is wellicht een wat theoretische discussie. We kunnen deze discussie beter voeren aan de hand van concrete gevallen. Volgens mij hebben we met het voorstel van de biomassa een heel goed systeem. Er is geen sprake van dat we daarmee achterlopen bij wat zo sterk mogelijk kan worden geformuleerd.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Het gaat niet om achterlopen maar om het op basis van de milieueffecten misschien wel vooruitlopen. U geeft niet geheel helder antwoord op mijn vraag. Ik heb gevraagd of er op basis van de politieke ambitie -- die u zegt te onderstrepen, omdat verduurzaming van de economie voor u een belangrijk punt is -- een noodzaak kan zijn om verder te gaan dan wat Europa ons vraagt.

Minister **Brinkhorst**: Verder te gaan dan wat wij zelf hebben afgesproken. Het is een ander misverstand dat wij vaak zeggen dat Europa ons iets heeft afgedwongen.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): U heeft meer ervaring met Europa dan ik. U weet net zo goed als ik dat de Europese richtlijnen tot stand komen door onderhandelen en compromissen sluiten. De Nederlandse regering kan op een aantal punten meedoen in het compromis, maar Nederland kan op het eigen terrein verdergaan omdat het een verdergaande politieke ambitie heeft. Als u zegt dat u die ambitie niet heeft en dat niet doet, is het duidelijk.

Minister **Brinkhorst**: Mijnheer Van der Lans, dit is de bekende debatingtruc. U formuleert de opstelling en zegt vervolgens dat het niet zo is, als ik u niet tegenspreek. Ik heb gezegd dat wij in bepaalde gevallen scherp aan de wind moeten zeilen, omdat wij grote problemen hebben. Je voert uiteindelijk een milieubeleid omdat je een probleem hebt. Maar in een geval als dit is er geen speciale aanleiding toe, omdat we hiermee een heel goed systeem hebben. Ik zeg niet dat wij het niet eens een keer scherper moeten doen, maar ik wil dat altijd relateren aan de omvang van het nationale probleem. Ik ben er zeer van overtuigd dat wij met dit voorstel op de goede weg zijn. Men zal zeggen: hoe kan het dat je na vier dagen zo overtuigd bent, maar ik heb mij al eerder met duurzame energie beziggehouden, voordat ik dit mooie ambt mocht bekleden.

De heer **Hofstede** (CDA): Om te voorkomen dat er wordt gedacht dat de hele Kamer van de 50%-norm af wil, wil ik beklemtonen dat ik erg blij ben met de toezegging van de minister dat hij zich aan 50% zal houden. Ik heb daar gisteren ook voor gepleit. Het is erg belangrijk om de sector zekerheid te bieden dat de emissiegrondslag niet het ene jaar naar 40 en het andere jaar naar 60 gaat. Ik heb mij laten vertellen dat er geweldig schoon wordt geproduceerd en dat de uitstoot ook schoon is. Ik denk dat wij op de

sector mogen vertrouwen dat ons afval wordt verwerkt op een manier die aan alle milieunormen voldoet. Dan is het helder om de Europese norm van 50% te handhaven. Dat is veel helderder dan dat Nederland een stroom van ambtenaren moet rondsturen, die hun vinger in de mesthoop steken om te kijken of het 50, 45 of 33% moet zijn. Ik denk dat dit volstrekt helder en uitvoerbaar is. Daarom dank ik de minister dat hij zich aan 50% gaat houden.

Minister **Brinkhorst**: Ik heb in het debat met de heer Van der Lans geen cijfers genoemd, maar daar kom ik nog op terug. Het uitgangspunt is dat wij ons laten leiden door rentabiliteit. Het is niet de bedoeling om dure brandstof zoals bio-oliën door onevenredig hoge subsidies aantrekkelijk te maken.

Ik had het net over het rapport van Novem en KEMA. Het onderzoek daarvan was gericht op de onrendabele top. Dat heeft ertoe geleid dat bij diersmeel, een ander product waar ik de afgelopen jaren mee bezig ben geweest, de onrendabele top niet hoger is dan het aangepaste REB-tarief en dat er derhalve binnen de MER sprake is van een free rider. Dat betekent dat er vanaf 1 januari 2004 geen subsidie meer wordt verleend bij aanvragen voor de grootschalige verwerking van diersmeel. Dat is het uitgangspunt van het systeem. Ik geloof dat dit een goede zaak is voor het milieu en voor de economie.

Ik heb al gezegd dat de subsidiebedragen voor 2003 in het debat met de Tweede Kamer in december zijn vastgesteld, en niet meer worden gewijzigd. De markt gaat uit van die bedragen. Ik heb ook al gezegd dat de bedragen voor 2004 en 2005 voor het eind van het jaar worden vastgesteld. Bij de vaststelling van de subsidiebedragen voor 2006 zal ik een voorstel doen voor het aantal jaren zekerheid voor grootschalige verwerking van zuivere biomassa. Daarmee wordt invulling gegeven aan artikel 3, lid 10, van het wetsvoorstel MEP.

Om in te gaan op de opmerking van de heer Hofstede, ik wil het misverstand uit de weg ruimen dat er in Europa zoiets zou bestaan als een vaste norm voor het percentage biogeen afval. Het percentage van 50 dat de heer Hofstede heeft genoemd, wordt gehanteerd in Europees verband als hergebruiknorm om instemming voor export te krijgen. Bij het wetsvoorstel hanteren wij voor het eerste jaar 50% als forfaitair aandeel biogene afvalstroom, net als in de REB het geval was. Ik denk dat de heer Hofstede het daarover had. Dat aandeel wordt jaarlijks opnieuw vastgesteld.

Dan komen wij bij het fascinerende onderwerp vollasturen, waarover veel vragen zijn gesteld. Ik heb mij de terminologie eigen gemaakt, dus ik moet het een beetje uitleggen, zodat men begrijpt dat ik het begrepen heb. De context van dit onderwerp is dat het BLOW-convenant leidend is voor windenergie. Dat convenant leidt ertoe dat iedere provincie een bijdrage levert aan de doelstelling voor duurzame energie.

Ik heb mij eerst afgevraagd waarom iedere provincie, ook waar het nauwelijks waait, windenergie moet hebben. Dat komt door overwegingen van ruimtelijke ordening. Een van de knelpunten in dit goede vaderland is

het nimby-probleem, not in my backyard. Wij hebben een betrekkelijk klein ruimtelijk gebied en de verdelende rechtvaardigheid houdt in dat de doelstellingen voor windenergie overal moeten worden gehaald.

Een feit blijft dat de wind harder waait aan de kust. Als Nederland 500 km kust zou hebben, zouden wij daar alles op inzetten. In het wetsvoorstel wordt ervan uitgegaan dat dit niet het geval is. Mij lijkt dat een redelijke veronderstelling, want wij hebben geen 500 km kust. Daarom is de bijdrage van minder windrijke provincies heel belangrijk. Het wetsvoorstel MEP voorziet in een subsidie per kilowatt uur windenergie, ongeacht de locatie. Zonder het instellen van een maximum zou er sprake zijn van overstimulering op windrijke locaties, wat niet overeenkomt met het uitgangspunt van de MEP, namelijk het overbruggen van de onrendabele top. Die onrendabele top verschilt per plaats waar de windenergie geproduceerd wordt. Bovendien zou het in strijd zijn met de Europese wetgeving. De systematiek van vollasturen voorziet in het gewenste maximum door het begrenzen van het aantal vollasturen, namelijk 18.000 en daarmee het aantal kilowatt uren dat voor een subsidie in aanmerking komt.

Diezelfde 28ste mei, voor mij een heuglijke dag, heb ik een brief gestuurd waarin ik een reactie heb gegeven op de motie-Gerkens over dit onderwerp. Ik wil kort nog iets over die brief zeggen.

Het ECN heeft onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor alternatieve vergoedingssystemen, onder andere door vergelijkingen met buitenlandse systemen te maken. De heer Hofstede heeft verwezen naar het verschil tussen vollasturen en referentie-uren. Daarnaast is in het ECN-onderzoek de systematiek van de vollasturen beoordeeld op mogelijk ongewenste effecten. Het gaat om het doelbewust vergroten van het nominaal vermogen om zodoende voor meer kilowatt uren subsidie te krijgen.

Het ECN-onderzoek komt tot twee conclusies. De eerste is dat verdergaande regionale differentiatie geen duidelijke voordelen biedt ten opzichte van de nu door mij voorgestelde vollastuursystematiek. De tweede conclusie is dat hoewel de systematiek een beperkt aantal mogelijk ongewenste neveneffecten kan hebben, zoals het vergroten van het nominale vermogen, de waarschijnlijkheid alsook de mate waarin zich dit zal voordoen, heel klein is. Kortom, in antwoord op hetgeen de heer Van der Lans heeft gezegd, is er voor mij geen aanleiding om de systematiek van de vollasturen los te laten en over te gaan op een ander systeem. Ik zal wel de aanbeveling van ECN opvolgen om de effecten van de systematiek van de vollasturen te blijven monitoren. Ik wijs in dit verband op de reeds door mij toegezegde evaluatie van de MEP. Na een jaar zal ik een totale evaluatie van de inwerkingtreding van dit systeem uitvoeren.

De heer Van der Lans heeft ook gevraagd waarom het zo ingewikkeld is een windpark voor de kust te realiseren.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Misschien mag ik eerst over dit onderdeel een opmerking maken. Ik heb

gisteravond kennis genomen van het ECN-rapport. Ik moet eerlijk zeggen dat ik het een buitengewoon wonderlijk rapport vind. Ik heb nog niet de gelegenheid gehad, het van a tot z te lezen. Ik heb mij beperkt tot de conclusies en constateer iets wonderlijks. Bijna alle conclusies ondersteunen de bezwaren die in het veld zijn gerezen. Een conclusie is bijvoorbeeld dat er een reële kans is dat de turbines zich aanpassen aan de subsidies of dat na de MEP-periode op basis van de alhier aangenomen stroomprijs voor wind op land de marges zeer beperkt worden. In het rapport staat een uitleg van het systeem in Duitsland dat ook kiest voor spreiding, net als wij doen op basis van het BLOW-akkoord. Het Duitse systeem zou van toepassing kunnen zijn.

Wie schetst echter onze verbazing als op het einde van de rit geconcludeerd wordt dat er geen reden is om het systeem dat de regering voorstelt te wijzigen. Ik vind dat buitengewoon wonderlijk. Het lijkt wel alsof het rapport door ECN geschreven is en de conclusies door het ministerie. Kan de minister daar wat uitvoeriger op ingaan? Alle onderdelen die door het veld naar voren zijn gebracht en die in de bijdrage van de verschillende afgevaardigden herhaald zijn, worden erkend als reële risico's in de markt, maar desalniettemin moet alles bij het bestaande blijven. Mij lijkt dat een moeilijk te handhaven conclusie.

Minister **Brinkhorst**: Daaruit blijkt dat de heer Van der Lans niet het hele rapport gelezen heeft, zoals hij al zei. Als hij het hele rapport had gelezen, zou hij hebben gezien dat er nuances zijn in de positionering.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Ik mag mij toch baseren op de conclusies? Het is een beetje flauw om te zeggen dat ik het hele rapport niet heb gelezen. Ik zou ook kunnen zeggen dat u het mij niet hebt toegestuurd.

Minister **Brinkhorst**: Ik neem het u helemaal niet kwalijk. Ik had het pas vanmorgen om vijf uur uit en ik begrijp heel goed dat u wat vroeger naar bed wilde gaan. Ik heb al aangegeven dat er ongewenste neveneffecten kunnen zijn. Om die reden is het van groot belang dat er een evaluatie is en een monitoring. Overigens meen ik dat ik toezeggingen aan de Kamer altijd ben nagekomen. Ik heb in het rapport van de ECN geen steun gevonden voor het Duitse systeem. Bovendien kiest Duitsland voor een veel ruimere benadering die niet echt kosteneffectief is en die de duurzame elektriciteit niet geweldig bevordert heeft. Duitsland is in bepaalde opzichten een interessant voorbeeld, maar er hangt een enorm prijskaartje aan. Ik wil niet zeggen dat Duitsland alleen om die reden in grote economische moeilijkheden is, maar ik merk alleen op dat er een grote discrepantie is in de kosteneffectiviteit van ons systeem en het Duitse systeem. Onder andere dat element kan over een jaar worden gemonitord. Ik zal de Kamer die monitoring uiteraard toezenden. Ik hoop zeker de gelegenheid te hebben om daar nog regelmatig over van gedachten te wisselen in deze Kamer.

De andere vraag van de heer Van der Lans was waarom het zo moeilijk is om windparken voor de kust te

realiseren. Ik ben het ermee eens dat het moeilijk is. Het ministerie van Economische Zaken is in het kader van de B4-operatie, Beter Bestuur voor Burger en Bedrijf, een project gaswinning en windenergie gestart en ik zal mij er persoonlijk voor inzetten dat er op korte termijn een voorstel voor een eenvoudig concessiestelsel voor windparken op zee naar de Tweede Kamer wordt gestuurd. Dat zal ik samen met de bewindspersonen van VROM en Verkeer en Waterstaat doen. Onze ambitie is om de doorlooptijd van de verschillende procedures te reduceren. Dat geldt niet alleen voor windparken op zee, maar ook voor windparken elders. Ik vind het niet acceptabel dat de doorlooptijd op dit moment vijf tot zes jaar bedraagt; het moet mogelijk zijn om die te reduceren tot twee tot drie jaar. Ik ben de heer Van der Lans dan ook zeer erkentelijk dat hij dit onderwerp met zoveel nadruk aan de orde heeft gesteld. Wij moeten ons terdege realiseren hoe groot het belang van windenergie is. De heer Hofstede heeft daar wat badinerende opmerkingen over gemaakt, maar hij weet net zo goed als ik dat windmolens al bestonden voordat het CDA er was en wellicht zullen ze ook nog langer bestaan. Ik zeg zeker niet dat windenergie de enige oplossing is, maar windenergie speelt voor de duurzame elektriciteitsproductie wel een heel belangrijke rol.

De heer **Hofstede** (CDA): Ik ken ook erg veel CDA'ers die blij waren dat windmolens voor de bemaling in de polders afgeschaft konden worden en vervangen werden door zekerheid biedende machines. Ik hoop dat er nog lang windmolens blijven, dus dat het wel slaagt, maar ik geloof er persoonlijk niet in. Ik hoop alleen dat er nog veel langer CDA'ers zullen zijn.

Minister **Brinkhorst**: Dat begrijp ik. Ik ben alleen iets meer gehecht aan de windmolens, maar dat hoeft nu niet tot een twistpunt te leiden.

Voorzitter. De huidige doelstelling is een verbruiksdoelstelling. In 2010 zal 9% van het elektriciteitsverbruik duurzame elektriciteit zijn. Daarbij hoort een tussendoelstelling van 6% van het verbruik in 2006. Ik ben geen voorstander van productiedoelstellingen of productietussendoelstellingen. Daar is in het verleden alleen maar ellende uit voortgekomen. Zeker als je ervan uitgaat dat het verbruik de productie stimuleert, is het beter om vanuit het verbruik te werken. Ik ben ook tegen een productiedoelstelling omdat het tot gevolg kan hebben dat de verbruiksdoelstelling minder kosteneffectief wordt gerealiseerd. Ik streef er wel naar dat een zo groot mogelijk deel van het verbruik afkomstig is van productie-installaties in Nederland. Ik verwacht ook dat dit kan en zal gebeuren. De MEP zal daar een belangrijke bijdrage aan leveren. In Europa hebben wij verbruiksdoelstellingen afgesproken, met in het achterhoofd de gedachte dat wij op termijn moeten werken aan een Europese groene markt.

Er is een hele discussie geweest over het eigen verbruik van de AVI's. Mevrouw Bierman, de heer Hofstede en de heer Van den Berg hebben daar vragen over gesteld. Al die vragen ging over de manier waarop de subsidiëring functioneert van de stroom, opgewekt door AVI's. Ik heb mij ook afgevraagd waarom die vragen zijn

gesteld. Het lijkt mij dat die vragen zijn ingegeven door de gedachte dat alle AVI's in Nederland in aanmerking zouden moeten komen voor de MEP. Dat is evenwel niet het uitgangspunt. De MEP is bedoeld om extra duurzame elektriciteit te genereren en de onrendabele top bij investeringen te overbruggen. Dát is het uitgangspunt. Als wij naar de Europese beleidscontext kijken, zien wij dat de meeste Europese landen het opwekken van energie uit afval in het geheel niet steunen. Dat houdt verband met die ladder van Lansink, want afval is een eindproduct, maar het voorkomen ervan is als het ware een doelstelling van milieu: terug naar hergebruik.

Bij de rendementseis van 26% is er niet van uitgegaan dat het eigen verbruik wordt meegenomen. In antwoord op de vraag van de heer Hofstede zeg ik dus dat het eigen verbruik niet in de rendementseis zit. Ten gevolge van de aanvaarding door de Tweede Kamer van het amendement-Kortenhorst komt het eigen verbruik overigens wel in aanmerking voor een MEP-subsidie. Als het eigen verbruik in een rendementseis zou worden betrokken, zou er vanwege de bestaande MEP-subsidie een overstimulering ontstaan. Dat zou in strijd zijn met het uitgangspunt van de MEP en dat zou de Europese goedkeuring in gevaar brengen. Samenvattend, niet iedere AVI wordt hiermee gesubsidieerd.

Er zijn elf AVI's. Hoeveel ervan zullen worden gesubsidieerd, kan ik niet zeggen. De subsidiëring is gerelateerd aan de onrendabele top en de rendementseis. De rendementseis van 26% sluit aan bij de ambitie van het Landelijk beheersplan om afval zoveel mogelijk te verwerken in een hoogrendement-AVI. Ik ben graag bereid toe te zeggen dat bij het vaststellen van de subsidies voor 2004 en verdere jaren opnieuw zal worden bezien welke rendementseis en welk subsidiebedrag nodig zijn om zoveel mogelijk duurzame elektriciteit uit afval op te wekken. Nogmaals, de MEP is bedoeld om nieuwe productie te genereren. Als dat kan gebeuren door AVI's die aan hoge rendementseisen voldoen, waarom dan niet.

De heer Hofstede heeft gevraagd hoe het zit met het streven van staatssecretaris Wijn om de subsidiëring van mechanische WKK uiterlijk op 1 januari operationeel te hebben. Ik wil dit streven graag omzetten in een concrete toezegging. Ik zeg toe dat ik mij ervoor zal inspannen dat per 1 januari te bereiken. Ik moet wel de clausulering aanbrenge dat wij daarvoor een tijdige en goede inbreng nodig hebben van deskundigen en belanghebbenden. Het ligt voor de hand de hiermee samenhangende meeteisen gelijk te laten oplopen met de meeteisen voor de toepassing van de CO₂-index. Ook wat dat betreft mikken wij op 1 januari 2004.

Ik vind dit een mooi onderwerp om mijn bijdrage in eerste termijn mee af te sluiten.

*N

De heer **Doesburg** (PvdA): Voorzitter. Ik ben blij met het antwoord van de minister: geen Alleingang meer in Europa, maar een poging om te komen tot een Europese groene elektriciteitsmarkt. Zoals gezegd, is met dit

voorstel het buitenlandlek gedicht; geen free riders meer. Mijn fractie is daar heel tevreden over. Mits alles binnen de geldende regels kan, is mijn fractie ook heel blij met de inwerkingtreding van deze wet per 1 juli aanstaande. Ik hoop maar dat dit kan.

Ik vond het antwoord van de minister over de gevolgde procedure niet zo bevredigend. Natuurlijk is een termijn van zeven weken aan de overkant van het Binnenhof niet zo verschrikkelijk lang, zeker gezien het feit dat een aantal moties en amendementen in de laatste week voor het reces is ingediend en op de zogenaamde zwarte donderdag in stemming kwam. Veel betrokkenen kenden de tekst van de motie ook niet. Blijkens de Handelingen hebben de leden van de Tweede Kamer er zelf ook over geklaagd, maar goed, waarschijnlijk zullen de minister en ik het daar wel niet over eens worden. Ik vind het eigenlijk geen goede planning. Aan de andere kant ben ik blij met de toezegging dat er eind volgend jaar een evaluatie zal plaatsvinden.

De minister gaf toe dat de binnenlandse productie in 2010 niet helemaal aan de doelstellingen zal kunnen voldoen. Wij weten dat natuurlijk allemaal, maar gelukkig streeft hij er in ieder geval wel naar. Het lijkt mij goed om dan ook echt en extra aandacht te besteden aan de Europese groene markt omdat wij dan onvermijdelijk ten dele in de behoefte zullen moeten voorzien met stroom uit het buitenland, waarmee wij inmiddels al leergeld genoeg hebben betaald. Ik denk dat het voor een klein land als Nederland dan ook heel verstandig is om zoveel mogelijk binnen de Europese regels te gaan werken.

Ik heb nog gevraagd hoe het staat met kleinschalige waterkracht. Er ligt een aantal plannen in de ijskast en in de Tweede Kamer is op dat punt ook een motie ingediend. Ik heb het antwoord daarop niet gehoord, of ik heb dat gemist.

Voorzitter. Ten slotte wens ik de minister veel succes met de uitvoering van dit beleid.

*N

De heer **Hofstede** (CDA): Voorzitter. Ook ik dank de minister voor zijn beantwoording en vooral voor het voorproefje op de regeringsverklaring toen hij zijn ambities als minister van Economische Zaken en vooral van energie wat breder toonde. Dat is ook voor deze Kamer nooit weg, dus bedankt daarvoor!

Wij onderschrijven volledig de grote waarde van dit wetsvoorstel en wij zullen er dan ook zeker voor stemmen. Met de heer Doesburg juichen wij invoering per 1 juli toe, in elk geval zo snel mogelijk.

Het antwoord inzake de vollastsystematiek vond ik niet overtuigend, maar waarschijnlijk is dat ook nooit overtuigend te geven, omdat dit systeem zoveel ongewenste effecten kan hebben dat er na monitoring en de evaluatie te zijner tijd waarschijnlijk wel gekozen zal worden voor een ander systeem. Wij moeten het er nu maar even mee doen. Het staat nu eenmaal in deze wet en wij willen die op dit moment graag goedkeuren. In die zin leggen wij ons er dan ook maar even bij neer.

Wij danken de minister voor zijn toezegging inzake mechanische energie.

Ook als het gaat om de AVI's, de 26% en het amendement-Kortenhorst vond ik de beantwoording niet echt overtuigend. Het blijft onduidelijk wat er nu precies wel of niet gebeurt. Het moet duidelijk zijn dat in elk geval mijn fractie aan een zeer goede stimulerende regeling hecht. Er moet zoveel mogelijk vuil worden omgezet in waardevolle energie. Er moet een uiterste poging worden gedaan om zulks goed met de sector te regelen, om er een tarief voor vast te stellen dat het mogelijk maakt en om de tijd die de sector nodig heeft voor grootschalige investeringen zo kort mogelijk te houden. De tijd werd weer een beetje opgerekt, omdat 2004 en 2005 al heel snel bekend worden gemaakt. Als er in de sector op dit punt bottlenecks ontstaan, pleit ik ervoor om te proberen die met de sector zelf aan te pakken en op te lossen.

Op de vraag van de consument en het terugleveren van groene stroom en de redelijke prijs die daarvoor betaald zou moeten worden, is volgens mij geen antwoord gegeven. Helaas heeft de minister ook al die dode vissen vergeten die mij nogal zwaar op de maag liggen.

Minister **Brinkhorst**: Zou de heer Hofstede kunnen toelichten wat hij bedoelt met zijn vraag over de dode vissen?

De heer **Hofstede** (CDA): In de nadere memorie van antwoord is nogal veel aandacht besteed aan dit onderwerp en er is een stuk over dit onderwerp als bijlage naar de Tweede Kamer gestuurd. Ik heb gisteren gevraagd of de minister bereid is om de subsidie voor nieuwe turbines in Nederland mede afhankelijk te stellen van een goed visgeleidingssysteem. Verder heb ik hem gevraagd om in overleg te treden met de huidige eigenaren van turbines in Nederland om na te gaan of zij alsnog een dergelijke voorziening kunnen treffen. Zo zal de vissterfte in Nederland niet nodeloos groter worden; iets wat in EU-verband kennelijk onvermijdelijk is.

*N

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter. Namens de fracties waarvoor ik het woord mag voeren, dank ik de minister voor zijn antwoorden. Ik vond zijn betoog heel boeiend. Hij was kennelijk geïnspireerd door de bijdrage die collega Terlouw gisteren aan het debat heeft geleverd en waarin hem werd gevraagd om uit een bepaalde context een beleidsvisie te ontwikkelen, namelijk verduurzaming van de economie en daarin ingebed het energiebeleid. Dit spreekt ons bijzonder aan. In de kringen waarvoor ik mag spreken, zouden wij zeggen: dit is een geloofsbelijdenis van de minister. Ik vind dit goed, want in de politiek moet je helder zijn en moet je duidelijk aangeven op welke basis je politiek wilt bedrijven en wilt besturen.

Ik denk dat wij op dit punt overeenstemming hebben bereikt, want dit beleid spreekt onze fracties bijzonder aan. Wij hebben echter nog de nodige vragen.

Het is fijn dat de minister in antwoord op onze bijdrage heeft gezegd dat hij de vaststelling van de subsidiehoogten zal versnellen en vervroegen. Dit is heel reëel, ook omdat de investeerders recht hebben op zekerheid.

Ik heb meer moeite mijn zijn betoog over de AVI's. Als ik goed ben geïnformeerd kunnen twee of drie AVI's nu meekomen. Wij vinden dit jammer, omdat duurzame energie opgewekt door de AVI's een goede bijdrage kan leveren. Nu blijven wij toch met de rendementseis zitten. De minister heeft gezegd dat wij dit moeten loskoppelen, maar wij betreuren dit. Ik zal de minister nu niet kunnen overtuigen, want hij heeft zijn standpunt neergezet. Ik zie toch een klein beetje licht – opgewekt door duurzame energie – omdat hij heeft gezegd dat hij dit nog zal bekijken. Ik navolging van collega Hofstra vraag ik hem dit heel serieus te bekijken, opdat wij niet tot de conclusie hoeven te komen dat een goede mogelijkheid voor de opwekking van duurzame energie niet voldoende wordt gebruikt. Ik hoop dat wij hierover op niet al te lange termijn worden geïnformeerd.

Ik heb onze bijdrage afgesloten met een aantal opmerkingen over de vollasturen. Ik ben van mening dat windenergie veel krachtiger moet worden gestimuleerd in ons land. Het is een gegeven dat windenergie op land alleen rendabel kan zijn bij 23 vollasturen. Er kunnen wel veel rapporten zijn en daar zijn ook conclusies uit getrokken, maar naar mijn idee zit er ruimte in die conclusies om ander beleid te voeren. Ziet de minister die mogelijkheden ook? Het zou heel jammer zijn als wij op dat terrein verlies zouden moeten inboeken.

Wij zijn positief over de inwerkingtreding van de wet op 1 juli aanstaande. Verder hopen wij dat in het komende traject zal blijken dat het op deze wijze tot uitvoering brengen van de wet een succes wordt.

*N

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Voorzitter. Ook ik dank de minister voor zijn eerste termijn, zijn antwoorden daarin en zijn energie om alles zo voortvarend en welbespraakt naar voren te brengen. Daarbij heb ik een aantal interessante uitspraken genoteerd. Zo hecht de minister meer waarde aan een windmolen dan aan het CDA; op dat punt kunnen wij nog wel eens terugkomen. Verder was ik erg tevreden over zijn proloog over de verduurzaming van de economie. Ik stel voor dat die rechtstreeks wordt overgenomen in de regeringsverklaring. Tot nu toe heb ik op kabinetsniveau namelijk duurzame energie en verduurzaming node gemist. Zijn bijdrage is daar dan ook zeker welkom.

Voorzitter: Jurgens

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Ik stel verder voor dat wij in navolging van de heer Terlouw blijven spreken over de "minister van duurzame economie", en hem in deze Kamer ook voortdurend als zodanig zullen

aanspreken. De zaak vraagt daar ook om. De minister zegt terecht dat wij -- los van de Europese zaken die op ons afkomen en waarbij veel moet gebeuren -- in ieder geval in eigen huis orde op zaken moeten stellen. Daarvoor moet ontzettend veel werk worden verzet, waarbij ik hem alle succes wens. Wij zullen hem wel meer dan kritisch blijven volgen.

Ten aanzien van de periode van tien jaar heb ik nog geen interruptie gepleegd. In mijn bijdrage heb ik in dat verband gesproken over "MEP-plus". De minister zegt dat je dat, een subsidiëring voor tien jaar, eigenlijk in geen enkele andere bedrijfstak vindt: het is een fantastisch systeem, dus waar praten wij eigenlijk over? Het gaat echter wel om duurzame energie, om zaken die binnen de huidige marktverhoudingen nog niet op een rendabele wijzen vallen te produceren. Het gaat om zaken die voor ons van cruciaal belang zijn, dus de vergelijking met een subsidiesysteem in een willekeurige andere tak van de economie gaat niet op. Met zijn redenering ontwijkt de minister het probleem dat de installatie na tien jaar nog maar nauwelijks rendabel valt te exploiteren. In dat licht pleit ik voor een daaropvolgend systeem met een minimumsubsidie. Dit kan worden gerechtvaardigd doordat wij duurzame energie een warm hart toedragen. Wij moeten weg van het argument dat tien jaar al ontzettend lang is. De zaak dienende, zou het rechtvaardig zijn, mede in het licht van de vollasturen, na afloop van de termijn van tien jaar toch tot een (lager) subsidiebedrag te komen. Dit zou een stimulans vormen voor een grotere en langere productie van de installatie, zodat er in de toekomst geen sprake is van kapitaalvernietiging.

Ik ben nog niet tevreden ten aanzien van het probleem van de vollasturen. Zonet heb ik al gezegd dat het ECN-rapport merkwaardig oogt. De regering zit vast aan dit model, wil daar niet van af en dan vluchten wij zoals altijd in het monitoren na één jaar. Dat moet dan maar. Het ligt waarschijnlijk niet in mijn vermogen om dat nu nog te veranderen. Ik denk evenwel dat de bezwaren heel reëel zijn en verwacht dan ook dat de minister met de nodige flexibiliteit en welwillendheid kijkt naar een systeem dat analoog is aan het Duitse. Dat systeem werkt effectiever, misschien niet zozeer qua subsidiëring als wel qua referentie.

Ik heb zelf om een evaluatie gevraagd. Toegezegd is dat de MEP na een jaar wordt geëvalueerd. Ik pleit er echter voor om dat niet eenmalig te doen, maar jaarlijks. Hoe specifiek is de evaluatie? Is zij gericht op alle aparte instrumenten en energiebronnen die in de MEP worden gestimuleerd? Het lijkt mij heel belangrijk om juist op alle, verschillende fronten van de duurzame energieproductie apart te evalueren.

Ik had gesproken over een theoretische kwestie, namelijk de export van groene stroom naar het buitenland, oftewel het omgekeerde buitenlandlek. De minister heeft daarop in het geheel niet gereageerd. Dat zal wel betekenen dat de zaak inderdaad een theoretische kwestie is, die in de praktijk niet voorkomt; toch zie ik dat graag bevestigd.

Over biomassa hebben wij in het korte debat gesproken. Diermeel is nu inderdaad uitgezonderd. Dat is

absoluut grote winst en wij zijn er heel tevreden over. Wij vinden evenwel dat er verder moet worden gedifferentieerd naar de aard van biomassa. Mijn collega's aan de overkant zullen de minister daarop de komende jaren zeker nog aanspreken.

Ik heb mijn zorgen geuit over de plannen inzake zonne-energie. De minister heeft er wel iets over gezegd, maar mijn redenering was dat dit systeem er niet voor is gemaakt. Maar daardoor scheppen wij misschien een klimaat waarin elk creatief en innovatief denken op dit terrein wordt gesmoord. In dat geval missen wij mogelijk juist de boot indien het rendement over een aantal jaren groter wordt. Dat zou ik zonde vinden.

Mijn fractie stemt met de nodige opmerkingen in met het wetsvoorstel. Wij hopen dat een en ander op zo kort mogelijke termijn kan worden gerealiseerd, zodat 1 juli inderdaad de aanvangsdatum wordt. Zoals uit de reacties uit het veld blijkt, zit iedereen daar om te springen.

Tot slot stel ik nog één, misschien wat algemene kwestie aan de orde. In mijn stapel post vond ik gisteren de Milieubalans 2003. In het hoofdstuk over duurzame energie daarin las ik de stelling dat een verplicht aandeel duurzaam in de productie of afname van elektriciteit voor de overheid mogelijk nog efficiënter is dan de nu voorgenoemen nieuwe MEP-regeling. Dat is een opmerkelijke conclusie van de samenstellers van de milieubalans, juist op het moment dat wij met het wetsvoorstel daarover bezig zijn. De woorden brengen mij echter tot de vraag of de minister kan zeggen op welk moment hij vaststelt dat het systeem werkt. Wanneer besluit hij dat wij inderdaad een andere keuze moeten maken, namelijk dat de producenten moeten worden verplicht een aandeel duurzame energie te leveren? Stel dat het wetsvoorstel niet werkt en wij halen de tussendoelstelling voor 2005 of 2006 niet meer. Is het in dat geval voor de minister denkbaar om een meer verplichtend instrument te hanteren of sluit hij zoiets uit?

*N

Mevrouw **Bierman-Beukema toe Water** (VVD): Voorzitter. Veel dank aan de minister voor zijn uitgebreide antwoord. Wij hebben hernieuwd kennisgemaakt met een overtuigend "groentje" op deze post. Ik dank hem ook voor de toezegging dat het wetsvoorstel op 1 juli in werking treedt. Wat betreft het inzicht in de hoogte van de subsidie op het moment dat de investeringsbeslissing moet worden genomen, blijven wij aanhikken tegen de termijn van anderhalf jaar. De minister zegt dat dit de gemiddelde bouwtijd van een project is en daarmee bevestigt hij wat wij hebben gevraagd. "Gemiddeld" wil dus zeggen dat er grote projecten zijn met een langere realisatietermijn en daar ligt mogelijk nog steeds een probleem. In elk geval zal dit jaar de hoogte van de subsidie voor 2004 en 2005 worden vastgesteld en daarmee moeten wij het doen.

Dan kom ik nu toe aan de AVI's en het meetellen voor de 26%-rendementseis van het eigen gebruik. Voor zover mijn fractie heeft kunnen overzien, zullen met de nu voorgestelde werkwijze maar twee van de elf AVI's in de

prijzen vallen. Het is belangrijk dat de minister blijft volgen wat er op dit gebied gebeurt en zonodig overgaat tot bijstelling van het beleid.

In het kader van de evaluatievragen heb ik begrepen dat de minister slechte ervaringen heeft met productiedoelstellingen. Hij heeft liever geen productiedoelstellingen, maar wel verbruiksdoelstellingen. Ik kan mij daar wel iets bij voorstellen, want het is ongemakkelijk om de doelstellingen niet te halen. Deze wet is echter gericht op het stimuleren van de milieukwaliteit van de productie. Als wij de kwaliteit van de regelgeving willen monitoren, is het logisch te bezien of de productietoename zich zo ontwikkelt als beoogd is.

Ten slotte ben ik blij met de toezegging van de minister dat hij in het kader van het B4-woord op korte termijn aan de Kamer een voorstel zal voorleggen over de vereenvoudiging van het concessiestelsel, hetgeen moet leiden tot versnelling van de procedures.

*N

De heer **Terlouw** (D66): Voorzitter. De minister heeft een wetsvoorstel aangetroffen, heeft zich dat binnen enkele dagen eigen gemaakt en vervolgens besloten om de systematiek over te nemen en het wetsvoorstel hier te verdedigen. Dat vind ik zeer te prijzen, want ik moet er niet aan denken dat de minister zou hebben besloten een nieuw wetsvoorstel te maken dat weer de hele gang zou moeten gaan. De totstandkoming van dit wetsvoorstel heeft ten slotte enkele jaren geduurd. Het betere is de vijand van het goede. Ik geloof dat men zich die slagzin steeds meer eigen maakt naarmate men ouder wordt. De minister heeft besloten met dit wetsvoorstel op te schieten en daarmee te doen wat hij kan. De inwerkingtreding is voorzien voor 1 juli 2003 en dat vind ik een goede zaak. Ik ben ook erg blij met de toezegging dat ondernemers zo lang mogelijk, in elk geval anderhalf jaar, van tevoren zullen weten waar zij met de subsidiebedragen aan toe zijn.

In ons systeem moeten wij het nu eenmaal hebben van de marktwerking en van ondernemerschap. Daarom kom ik nog even terug op wat ik gisteren zei over de kenniseconomie. Het is niet alleen noodzakelijk om subsidies te geven om de onrendabele top te bestrijden, maar het is ook nodig kennis over te dragen, met name naar het midden- en kleinbedrijf, waar het altijd nog een enorm probleem is om voldoende kennis te genereren, zodat men zijn bijdrage kan leveren.

De minister heeft gezegd dat hij zijn beleid plaatst in een brede Europese context. Ik vind dat zeer belangrijk. Dit wil niet zeggen dat Nederland niet af en toe een beetje voorop zou kunnen lopen. Ik denk nu aan de discussie met de heer Van de Lans over de milieudoelstellingen. De minister betoogde dat wij ons aan de Europese regels moeten gaan houden. Ik ben dat met hem eens; wij moeten dat minstens doen. Ook ben ik het met hem eens dat wij niet net moeten doen alsof wij het beste jongetje van de klas zijn, dat altijd net even iets meer doet. Dat is helemaal niet waar; Nederland is een van de meest vervuilde landen

van Europa. Daar kunnen wij niet zo gek veel aan doen; Nederland bevindt zich aan de monding van drie grote rivieren en onze economische activiteiten zijn naar hun aard gemakkelijk vervuילend. Die bestaan immers voornamelijk uit vervoer met vrachtauto's door Europa en uit landbouw, wat ook vervuiling met zich meebrengt. Overigens hebben wij er allen veel economisch profijt van, maar het betekent wel dat wij er in veel gevallen moeite mee hebben om aan alle regels te voldoen. Anderzijds betekent het dat er van ons ook een extra inspanning mag worden gevraagd; wij verdienen tenslotte aan deze omstandigheid.

Eenzelfde verhaal geldt voor duurzame energie. Ik vind dat ook in dit debat blijkt dat wij iets te weinig beseffen hoe zorgelijk het is dat wij de doelstellingen van Kyoto niet zullen halen. Gelet op de toename van het energieverbruik in Nederland, maar zeker ook in andere Europese landen – Amerika laat ik maar helemaal buiten beschouwing – zullen wij het niet halen. Dat is ernstig, want dit verdrag is er niet voor niets. Wij moeten nog altijd een uiterste poging doen om het wel te halen. De minister wees op de waterstofeconomie in Amerika. Dat kan een zeer interessante ontwikkeling zijn, maar dan moet die waterstof wel duurzaam geproduceerd worden, want anders is het geen duurzame energie.

Kortom, er is een enorm probleemgebied en wij moeten ons van de ernst van de situatie bewust zijn, want anders zadelen wij ons nageslacht op met een onverantwoorde situatie. Daar zal men ons later de schuld van geven, dat moeten wij voorkomen. Er is in de industriestaten een gigantische welvaart en wij hebben dan ook eenvoudig de plicht om de doelstelling van Kyoto te halen. Ik hoop en vertrouw erop dat de minister dit in Europa zal uitdragen, en niet als beste jongetje van de klas, maar als iemand die overtuigd is van de noodzaak om dit soort dingen te doen. Zoals ik gisteren al aangaf, heb ik er goed vertrouwen in dat wij over vier jaar zullen zeggen: Dit was de energieke minister van duurzame energie in Nederland en in Europa.

*N

Minister **Brinkhorst**: Voorzitter. Ik constateer tot mijn vreugde dat er, zij het uiteraard met hier en daar kanttekeningen en bedenkingen, in brede zin het gevoel heerst dat wij nu op de goede weg zijn en dat wij dit wetsvoorstel zo snel mogelijk in het Staatsblad moeten zien te krijgen, opdat het op 1 juli in werking kan treden. Speciaal tegen de heer Van der Lans zeg ik dat ik de indruk heb dat wij in dit debat eigenlijk toch echt hetzelfde spoor volgen. Er zijn misschien verschillen van inzicht over de techniek of over de manier waarop bepaalde zaken geregeld zouden moeten worden, maar ik meen toch dat de opmerking van de heer Terlouw dat duurzaamheid essentieel is, in deze Kamer breed wordt onderschreven. Ik vind dit van groot belang.

Ik ben wat dieper ingegaan op de bijdrage van de heer Van der Lans omdat ik de suggestie wilde wegnemen dat wij in Nederland slechts zouden doen wat anderen ons

opdragen. Met dat beeld zitten wij onszelf in de weg. Ik zeg overigens niet dat speciaal de heer Van der Lans dit zo bedoeld heeft. Het is ook mijn ambitie om in Europa verder te gaan, maar door de genoemde kenmerken van ons land hebben wij het gewoon niet erg goed gedaan. Op dat punt wil ik vooruitgang boeken en ook gelet op het Nederlandse voorzitterschap van de Europese Unie in de tweede helft van 2004 moeten wij ervoor zorgen dat wij de instrumenten om meer duurzaamheid te verkrijgen goed op orde hebben. Dat is mijn inzet. Ook ik maak mij er zorgen over dat wij de doelstellingen van Kyoto niet zullen halen. Rusland heeft dit verdrag nog niet geratificeerd en de Amerikanen hebben dit bewust niet gedaan. Dit geeft ook in de Europese context weer spanningen. Wij zullen dus nog heel wat moeten doen. Maar ik heb in elk geval het vertrouwen dat er voor het beleid brede steun van de Kamer is. Ik zeg de heer Doesburg toe dat wij extra aandacht voor de Europese groene markt echt op de agenda zullen zetten. Ik kan niet vooruitlopen op de wijze woorden die de premier bij de regeringsverklaring zal uitspreken, maar ik kan wel zeggen dat het aspect duurzame energie daarin een plaats zal vinden. Het lijkt mij ook dat dit niet anders kan. En wat betreft de opmerking of je nu meer van windmolens houdt of van het CDA: ik hoop dat de heer Hofstede het ook gezien heeft als een speelse opmerking. Ik zit voluit in een kabinet met een partij die graag het rentmeesterschap benadrukt en ook al zijn mijn woorden soms wat anders: over windmolens zal dit kabinet niet vallen -- dat zou mij althans verbazen.

Voorzitter. Ik kom nu bij wat meer specifieke vragen. De heer Doesburg heeft mij nog gevraagd naar de kleinschalige waterkracht. Mijn verontschuldiging dat ik daar in eerste termijn niet op ben ingegaan. De kleinschalige waterkracht komt voor de MEP-regeling in aanmerking, maar uiteraard wel met inachtneming van de algemene in de MEP-regeling geldende eis dat de installaties van ná 1 januari 1996 zijn, dan wel uitgebreid of gerenoveerd zijn na 1 januari 1996. Voor waterkracht geldt de hoogste MEP-subsidie, dat wil zeggen 6,8 eurocent, terwijl de visgeleidingssystemen, waar ik zo meteen op terugkom bij de beantwoording van heer Hofstede, op de lijst zijn gezet voor de milieu-investeringsaftrek. Ten slotte is ook geregeld dat nieuwe ontwikkelingen, betreffende golf- en getijdenenergie, wel in aanmerking komen voor het verlaagde REB-tarief.

Verskillende geachte afgevaardigden zijn nog ingegaan op de problematiek van de vollasturen. De heer Hofstede was niet helemaal overtuigd, maar zei: laten wij maar beginnen. De monitoring vormde daarbij nog een punt. De heer Van der Lans heeft in dezelfde richting gesproken, alsmede de heer Van den Berg, hoewel deze wat meer op de AVI's is ingegaan. Ik denk niet dat de ervaringen in het buitenland met vergelijkbare systemen hebben geleid tot een aangepaste dimensionering van de turbines. De heer Van der Lans gebruikte de term "flexibiliteit" en wat dat betreft wil ik zeggen dat ik natuurlijk open sta voor ontwikkelingen, als bij de monitoring blijkt dat wij een aanpassing moeten hebben. Ik geloof echter dat, alles afwegende, ook het ECN-rapport, zij het met vraagtekens, niet tot een andere

conclusie komt. Moeten wij dan met z'n allen, en zeker ook deze minister als niet-technicus, wijzer zijn dan zo'n verstandig rapport van ECN? Ik zeg graag toe dat ik in het kader van de monitoring -- dat was ook een specifieke vraag van de heer Van der Lans -- bijzonder aandacht zal schenken aan de ontwikkeling van het nominaal vermogen in relatie tot de specifieke opbrengst, want ik denk dat dit een belangrijk criterium is.

De heer Van den Berg heeft speciaal nog gevraagd waarom het aantal vollasturen op 18.000 is gezet en niet op 23.000. Welnu, dat heeft te maken met het feit van de onrendabele top. Als je het maximum aantal vollasturen zou verhogen naar 23.000, zou er sprake van zijn dat je free-riders subsidieert en een overstimulering van windrijke locaties bewerkstelligt. Elk systeem heeft zijn voor- en nadelen, maar alles overwegende meen ik dat ik deze systematiek nu wil vasthouden. Als de effecten bij de monitoring anders zijn -- op een jaarlijkse basis en niet alleen maar één keer -- dan zal de noodzakelijke aanpassing plaatsvinden.

Ik zeg ten aanzien van het Duitse systeem dat dit weliswaar een spreidingsdoelstelling heeft, maar daar -- ik heb dat al in mijn eerste termijn gezegd -- wordt wel een heel hoge prijs voor betaald. Immers, als u naar de rentabiliteit kijkt van het Duitse systeem, dan ziet u dat de kosteneffectiviteit daar eigenlijk zeer veel geringer is.

De heer Hofstede heeft over de vissterfte gesproken. Ik zou hem graag willen toezeggen dat ik op korte termijn in overleg treed met exploitanten van waterkrachtcentrales en andere betrokken partijen. Het is de bedoeling om nog vóór het zomerreces de Tweede Kamer te informeren over de voortgang van dat overleg en de betekenis ervan voor het vervolg dat zal worden gegeven aan de motie waar hij over sprak. Ik sta in de verleiding om ook nog wat anders te zeggen, ditmaal over vissen en zo, maar dat doe ik niet. Ik hoop dat hij deze toezegging met genoegen zal willen aanhoren.

Dan is er een vraag gesteld over de investeringen met betrekking tot de periode van tien jaar. Dat is als zodanig een heel belangrijk element, want ik ken geen investeringen waarbij de overheid min of meer een garantie geeft voor tien jaar. Ook wanneer het gaat om een langere termijn, voorbij die tien jaar, zoals bepaalde investeringen die voor twintig jaar gelden, wordt bij de onrendabele top die termijn van tien jaar meegenomen. Het terugverdieneffect van de onrendabele top voor bedrijven die investeringen hebben gedaan voor meer dan tien jaar, is een belangrijk element om rekening mee te houden.

Voor windenergie, waarop de systematiek van de vollasturen wordt toegepast, is het niet anders dan voor andere opties. Ik moet naar aanleiding van de opmerking over de investeringen zeggen dat ik werkelijk geen systeem in Nederland ken waarin een langeretermijnperspectief wordt geboden. Wij hopen namelijk dat het echt duurzaam wordt. Deze slag moeten wij de komende tien jaar maken.

De zonne-energie wil ik helemaal niet afschrijven. Die energie is van belang op de langere termijn en niet op de korte termijn. Om die reden is zonne-energie een van de

prioriteiten uit het Energie Onderzoek Strategie van het ministerie van Economische Zaken. Een overbrugging van de onrendabele top in het kader van de MEP voor zonne-energie is op dit ogenblik in ieder geval niet kosteneffectief.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Ik kom terug op die tien termijnen. De verwijzing naar andere subsidieregelingen is mij namelijk te gemakkelijk. De te volgen redenering is inherent aan het terrein waarover wij spreken, namelijk de productie van duurzame energie. Het gaat dus niet aan om andere subsidieregelingen daarmee te vergelijken. Het gaat om hetgeen wij realiseren qua productie van duurzame energie. Als een onrendabele top na tien jaar niet meer gesubsidieerd wordt en de marges enorm teruglopen, is er toch sprake van kapitaalvernietiging en zou het toch omwille van het inherente doel waar wij achter staan, te weten de productie van duurzame energie, logisch zijn om daarna wellicht meer te doen? Alleen op deze vraag dient de minister te reageren. Ik vind dat hij niet steeds met andere subsidieregelingen moet vergelijken. De redenering moet juist inherent zijn aan de productie van duurzame energie en het maximaliseren ervan.

Minister **Brinkhorst**: Ik ben het op zichzelf met de heer Van der Lans eens, maar het verschil tussen de heer Van der Lans en mij is dat mijn concept dynamisch is en zijn concept statisch. Ik denk dat in de komende tien jaar heel veel zal gebeuren. Wat nu niet zo duurzaam is of nog te hoge onrendabele toppen oplevert, verandert mijns inziens de komende jaren. De heer Van der Lans gaat ervan uit dat er de komende tien jaar niets verandert. Ik denk daarentegen dat de verduurzaming, waaraan wij allen hard willen werken, ertoe leidt dat de terugverdieneffecten over tien jaar anders zullen zijn. Stelt u zich eens voor: wij hebben bijna drie kabinetten-Balkenende nodig, voordat wij...

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Ik hoop het niet.

Minister **Brinkhorst**: Ik geef daar geen antwoord op, maar het staat vast dat ik er in het derde kabinet-Balkenende niet meer zal zijn. Dit is reeds het tweede kabinet-Balkenende, dus er zijn er nog drie nodig om zover te komen. Het is een dynamisch concept en daar gaat het om. Ik vind het werkelijk niet onverantwoord om nu te zeggen dat wij over tien jaar zoveel zekerheid hebben dat als er tegen die tijd echt nog iets moet worden gefinancierd, wij dat waarschijnlijk zullen doen. De context zal over tien jaar in ieder geval heel anders zijn dan nu.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Het verschil tussen de minister en mij is dat de minister misschien een dynamisch, maar beperkt concept heeft en ik een superdynamisch concept heb. Ik denk namelijk aan de situatie over twintig jaar. Ik denk nog steeds in termen van de optimalisering van de productie van duurzame energie en de minister denkt daar niet aan, terwijl de mensen die nu moeten investeren wel voor twintig jaar investeren. Zij

moeten nu en na tien jaar die berekeningen maken. Daar gaat het om. Ik houd daar wel rekening mee en in die zin ben ik superdynamisch. De minister houdt er geen rekening mee en heeft dus eigenlijk een heel statische opvatting over een investeringsperiode van bijvoorbeeld twintig jaar.

Minister **Brinkhorst**: Ik realiseer mij dat ik de heer Van der Lans op zijn ziel heb getrapt. Dat was absoluut niet de bedoeling. Hij loopt nu zeer dynamisch terug naar zijn plaats, dus ik betwijfel niet dat hij dynamisch is, maar of hij dynamischer is dan ik of zelfs superdynamisch, daarover wil ik weleens met hem praten onder het genot van een borrel. Het lijkt mij in ieder geval niet dat het debat hierdoor langer hoeft te duren.

Ik denk dat het waar is dat een aantal van de bestaande AVI's niet zal vallen. Mevrouw Bierman zegt dat het er twee zijn, maar volgens mijn ambtenarenapparaat zullen het er drie à vier zijn. Het verschil is in ieder geval duidelijk. Dit komt doordat het er niet zozeer om gaat dat de AVI's worden gesubsidieerd, als wel dat het concept van duurzame energie wordt bevorderd. Dat element, gecombineerd met de rentabiliteitseis, is de reden dat we het zo moeten formuleren, maar dit alles komt bij de evaluatie terug. Ik hoop overigens dat alle beheerders van de AVI's hierin een stimulans zullen vinden om hun eigen rentabiliteits- en rendementseisen nog eens helder naar voren te brengen. Tegen de heer Van den Berg zeg ik dat wij het, hoewel wij soms verschillende taal gebruiken, qua benadering van verduurzaming eens zijn. Ik heb er geen enkel probleem mee, als hij dat een geloofsbelijdenis wil noemen. Ik reserveer dit woord echter voor iets diepgaande sentimenten dan hij misschien zou willen.

Mevrouw Bierman heeft nog een vraag gesteld over de productietoename. Wij moeten over een jaar bekijken of er inderdaad sprake van een productietoename. Ik zou echter het element van het vasttimmeren in een liberale markteconomie eerder aan de vraagkant dan aan de aanbodkant willen koppelen. Er ontstaat anders een situatie die tot een ander soort maatschappelijke en marktorde komt, zeg ik ook tegen de heer Van der Lans. Ik ben een sociaal-liberaal, een progressief-liberaal. Ik sluit ingrepen van de overheid niet uit, maar mijn uitgangspunt is het functioneren van de markteconomie. We hebben met deze nieuwe MEP instrumenten in handen om inderdaad de verduurzaming op het spoor te krijgen, mits we daarbij de Europese context niet vergeten.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Wij gaan jaarlijks evalueren hoe de instrumenten van de MEP werken. Evalueren wij dan ook voor alle aparte energiebronnen? Wat mij betreft mag deze rapportage dan aan een andere rapportage opgehangen worden.

Minister **Brinkhorst**: Wij hebben het bij een evaluatie over een totaalevaluatie.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): Ik zou graag van u horen dat we de evaluatie per energiebron uitvoeren,

omdat we dan per bron kunnen kijken wat het effect is van de instrumenten die wij inzetten.

Minister **Brinkhorst**: Dat lijkt me voor de hand te liggen. Als ik het verkeerd doe, zult u volgend jaar nog sneller naar de microfoon springen dan u nu een paar keer gedaan hebt. Ik zal het daarna dan weer iets anders doen. U moet hierin niet een soort verborgen ontsnappingsclausule van mijn kant zien. Ik wil bezien wat de beste systematiek is. Het lijkt voor de hand te liggen om daarbij de verschillende energiebronnen mee te nemen. Als ik het verkeerd doe, hoor ik het wel. U bent de heer en ik de volgelinge. U geeft opdrachten aan het kabinet. Als het mij niet bevalt, voer ik ze niet uit. Zover zijn we echter nog niet.

De heer **Van der Lans** (GroenLinks): We gaan dus inderdaad jaarlijks evalueren naar verschillende energiebronnen, waarbij alle instrumenten apart bekeken worden.

Minister **Brinkhorst**: Mijnheer Van der Lans, wij zullen het bestens doen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Aanneming van werk!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:
- **het wetsvoorstel Aanvulling van titel 7.1 (Koop en ruil) van het nieuwe Burgerlijk Wetboek met bepalingen inzake de koop van onroerende zaken alsmede vaststelling en invoering van titel 7.12 (Aanneming van werk) (23095).**

(Zie vergadering van 2 juni 2003.)

De beraadslaging wordt hervat.

De **voorzitter**: Ik heet de minister van Justitie opnieuw van harte welkom.

**

*N

Minister **Donner**: Mijnheer de voorzitter. Dank voor de bereidheid om het wetsvoorstel nog in deze periode van de Kamer te bespreken. Dat biedt mij de eer en het genoegen om nog een laatste maal met enkele oude leden te discussiëren. Dank voor de inbreng en de suggesties voor verbetering van het wetsvoorstel. Zie ik het goed, dan onderschrijven de verschillende fracties wel de behoefte aan versterking van de positie van de koper van onroerend

goed, maar lopen de meningen uiteen over de wijze waarop daarin optimaal kan worden voorzien. Het is bijna: zoveel hoofden, zoveel zinnen.

Mevrouw Broekers meent dat versterking niet in de bedenktijd gezocht moet worden, maar in de verplichte inschakeling van de notaris.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Dit is een misverstand. Ik heb niet gezegd dat het per se de notaris moest zijn, maar ik heb een tweewegenleer voorgesteld: of de notaris of een schriftelijke overeenkomst met een bedenkt termijn.

Minister **Donner**: Ik begreep dat dit vooral een compromis met uzelf was, omdat u zei dat u eigenlijk verplichte inschakeling van de notaris wilde, maar tot een tweewegenleer kwam. Ik heb dat genoteerd en ik zal daarop ingaan.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Dat was uw interpretatie, dat het een compromis met mijzelf zou zijn.

Minister **Donner**: Ik zei ook: zie ik het goed. Dan heb ik het dus niet goed gezien op dit punt.

De heer Van de Beeten meent weliswaar dat de afwijzing van verplichte inschakeling van de notaris in de stukken niet overal coherent is, maar hij ziet de oplossing vooral in het verlengen van de bedenktijd en het stellen van minimumeisen waaraan de inhoud van het schriftelijk contract moet voldoen.

Mevrouw Le Poole meent dat verbetering gezocht moet worden in de mogelijkheid om bij AMvB eisen te stellen aan de inhoud van de overeenkomst en om het schriftelijkheidsvereiste uit te breiden tot alle kooptransacties met betrekking tot onroerend goed.

De heer Holdijk tenslotte zoekt de verbetering ook in de verplichte inschakeling van de notaris. Als ik het goed begrijp, gaat het daarbij vooral om het verlengde van het opstellen van de transportakte. Hij meent dat bepaald zou kunnen worden dat er geen extra tarief mag worden gevraagd voor het opstellen van de koopakte.

De heer **Van de Beeten** (CDA): Het spijt mij dat ik van mijn kant de minister moet corrigeren. Ik heb niet gezegd dat ik voor een langere bedenktijd ben, maar alleen gewezen op een aantal problemen die voortvloeien uit de korte duur van de bedenktijd. Ik heb gepleit voor vaststelling van de inhoud van de akte en mij aangesloten bij het PvdA-standpunt over de verruiming van het schriftelijkheidsverruiming, dus het uiteenlopen valt erg mee.

De **voorzitter**: Ik raad de minister aan om het samenvatten van de sprekers aan de Handelingen over te laten.
**

Minister **Donner**: Als ik tegemoet zou willen komen aan de wensen van de Kamer, is daarmee nog niet duidelijk aan welke wensen.

Tegelijkertijd stel ik vast dat de verschillende sprekers het voorstel niet verwerpen, omdat het slecht zou

zijn voor de koper, maar omdat het beter of anders zou kunnen. Bij geen van de partijen beluister ik de stelling dat de bestaande situatie beter zou zijn dan de beoogde, zodat het voorstel niet moet worden aanvaard. Dat kan ook moeilijk, want het voorstel wijzigt de positie van de koper ook op andere punten. Men meent alleen dat wat wordt voorgesteld, nog niet genoeg is. Mijn interpretatie is dat de Kamer vooral amendering van het voorstel wil om het te verbeteren. Dat is in wezen niet de beslissing die hier aan de orde is. De Kamer moet beslissen om het voorstel te verwerpen en daarmee de situatie te laten zoals deze is, of het te aanvaarden.

Verskillende leden hebben terecht gewezen op de lange voorgeschiedenis van het voorstel. Gelet op die voorgeschiedenis en gezien mijn afwijzing van een verplichte inschakeling van de notaris zal het gevolg van een afwijzing van het wetsvoorstel zijn dat de situatie blijft zoals die is. De vraag aan de Eerste Kamer is derhalve, zoals die door de grondwetgever is voorzien, of de bestaande situatie te verkiezen is boven de voorgestelde. Een keuze voor verbetering is niet aan de orde. De Kamer weet na de discussie over het huurrecht dat ik niet onder alle omstandigheden tegen wijziging van een voorstel ben. Ik heb echter minder dan een week geleden gezworen om de Grondwet te onderhouden en tenzij daar een goede reden voor is, zou ik die in stand willen houden, zij het dat ik de Kamer ter wille wil zijn waar dat mogelijk is.

Bovendien is er naar mijn mening geen maatschappelijk draagvlak en geen goede reden voor een afwijzing. Die conclusie moet men zien tegen de achtergrond van het feit dat de verschillende betrokken maatschappelijke organisaties voor aanvaarding van het voorstel pleiten. Ik heb deze week nog van verschillende zijden dienaangaande brieven ontvangen. De enige uitzondering is de Koninklijke notariële broederschap.

Rechtvaardiging voor de afwijzing van het wetsvoorstel valt ook niet te vinden in de gang van zaken in de Tweede Kamer. Anders dan sommige sprekers het willen doen voorstellen, is de Kamer niet gezwicht voor een machtswoord van de minister. Over het amendement-Swildens-Rozendaal is nooit gestemd. Onduidelijk is dus of dat een meerderheid zou hebben gekregen. Mijn ambtsvoorganger heeft het amendement afgewezen. Na indiening van de nota van wijziging waarin aan wensen van de Kamer tegemoet werd gekomen, werd het amendement ingetrokken en werd het wetsvoorstel met algemene stemmen aanvaard. Dat is waarlijk niet het beeld van een Kamermeerderheid die een voorstel met een machtswoord door de strot geduwd krijgt. Dan zou tenminste de oppositie -- toen was dat het CDA -- tegengestemd hebben. Het beeld is mitsdien dat de Tweede Kamer en de maatschappelijke organisaties dit voorstel aanvaardden. De enige uitzondering is de Koninklijke notariële broederschap. Vandaar dat er naar mijn mening geen draagvlak zou zijn voor een nieuw voorstel, nog afgezien van het feit dat ik om principiële redenen een verplichte betrokkenheid van de notaris bij de koopovereenkomst afwijs.

Nu zal ik de eerste zijn om te erkennen dat ieder wetsvoorstel dat langer dan tien jaar onderweg is op

punten mogelijk te verbeteren valt. Misschien zou een bedenktijd van vier of vijf dagen of een ander aantal dagen beter zijn. Dat neemt niet weg dat het onderhavige voorstel naar mijn mening nog steeds op zeer adequate wijze een antwoord biedt op de behoefte aan bescherming van de consument en de verschillende belangen die daarbij in het geding zijn. Het eerste belang daarbij is dat die bescherming zo goed mogelijk past in de uitgangspunten van het burgerlijk recht. Uiteraard zal afgeweken moeten worden, want anders kan geen andere bescherming geboden worden dan die voortvloeit uit het algemene systeem. Die afwijking moet wel zo doelmatig en proportioneel mogelijk zijn.

De fundamentele waarop het contractrecht berust, zijn daarbij aan de orde. In de eerste plaats wordt een overeenkomst vormvrij gesloten. Dat berust op het beginsel van consensualisme dat door de enkele wilsovereenstemming de overeenkomst tot stand komt. In de tweede plaats zijn partijen aan het gegeven woord, te weten de bereikte wilsovereenstemming gebonden. De overeenkomst strekt partijen daarbij tot wet. Dat is het beginsel van de verbindende kracht. Tenslotte zijn partijen vrij ten aanzien van de inhoud van de overeenkomst. Op ieder van die beginselen bestaan in de wetgeving uitzonderingen. De bescherming van de koper van onroerend goed kan ook niet zonder enige afwijking. Als men niet wil afwijken, dan concludeert men in wezen dat er geen reden is voor een bijzondere bescherming van de koper.

Uit het standpunt van de verschillende sprekers leid ik af dat algemeen aanvaard wordt dat er aanleiding is om wat te doen. Ik zal daarom dadelijk nader ingaan op die aanleiding. Dat neemt echter niet weg dat afwijkingen steeds getoetst zullen moeten worden aan de beginselen en de mate waarin ze afwijken teneinde de consistentie van het gehele burgerlijk recht te bewaken. Dat vereist dat wij eerst teruggaan naar de aanleiding voor het wetsvoorstel. Die was gelegen in het pleidooi van de consumentenorganisaties, de Vereniging eigen huis, de Consumentenbond en de Raad voor onroerende zaken voor een betere wettelijke bescherming van kopers van woningen. De achtergrond daarvan waren:

1. de wenselijkheid en de mogelijkheid om voorlichting door deskundigen te verzekeren en te vergroten;
2. de behoefte aan een mogelijkheid om overhaast gesloten koop ongedaan te maken;
3. de behoefte aan bescherming van het recht op levering van de koop;
4. de behoefte aan een betere bescherming van de koper/opdrachtgever van een nieuw te bouwen woning.

Gegeven het feit dat er reden is voor wetgeving, is de eerste mogelijkheid die van een minimaal vormvereiste: de eis dat de overeenkomst schriftelijk wordt aangegaan. De vraag is vervolgens of de genoemde wensen meer rechtvaardigen dan de eis dat de overeenkomst schriftelijk moet worden aangegaan. Die vraag moet bevestigend worden beantwoord. Ook de Kamer onderschrijft dat. Het schriftelijkheidsvereiste alleen levert nog geen daadwerkelijke bescherming tegen onkunde, onervarenheid en ondeskundigheid. Ook de bescherming

van het recht op levering en de bescherming van de koper/opdrachtgever van een nieuw te bouwen woning zijn niet gebaat bij het enkele schriftelijkheidsvereiste. Er is dus aanleiding om meer te doen. Dan is de vraag langs welke van de genoemde invalshoeken die verdergaande bescherming gezocht moet worden: meer vormvoorschriften; beperking van de vrijheid om een contract aan te gaan, bijvoorbeeld door de verplichte inschakeling van een notaris; beperking van de onmiddellijke binding aan een overeenstemming door een bedenktijd; beperking van de contractsvrijheid door de inhoud van de overeenkomst te bepalen.

De wetgeving biedt voorbeelden van beperkingen voor ieder van die invalshoeken. Het beginsel van consensualisme, vormvereiste in het belang van de rechtszekerheid, is nu al te vinden in de transportakte die door de notaris moet worden gesloten. Het is ook te vinden in de huurkoop roerende zaken. Hetzelfde geldt voor de verbindende kracht van de overeenkomst door bedenktijden in de Colportagewet, bij timesharing of koop op afstand. De voorstellen zijn ook gedaan vanuit die drie invalshoeken. Het voorstel van de fracties van PvdA en CDA om nadere eisen te stellen aan de inhoud van de overeenkomst komt neer op beperking van de contractsvrijheid en het stellen van vormvereisten. Het voorstel tot verplichte inschakeling van de notaris, de tweewegenleer, komt eveneens neer op een vormvoorschrift. Het voorstel voor een bedenktijd houdt ten slotte een beperking van de volledig verbindende werking van de wilsovereenstemming in. Het laatste, het feit dat een gegeven woord niet onmiddellijk bindt, vormt een belangrijke afwijking, maar dat is niet minder het geval als wij de vrijheid beperken om het woord te geven, bij een verplichte inschakeling van de notaris of wanneer de contractsvrijheid wordt beperkt. Vanuit die optiek is het voorgestelde uitstel van onmiddellijke binding aan het gegeven woord nog de minst vergaande inbreuk op het systeem van het burgerlijk recht. Het gaat immers uitsluitend om een uitstel en niet om een beperking.

Invoering van een bedenktijd is ook om andere redenen het meest adequaat. Op zichzelf kan ik mij de gedachte voorstellen dat bescherming wordt gezocht in het stellen van bepaalde eisen met betrekking tot de inhoud van de overeenkomst, maar dat is alleen effectief indien partijen altijd beter af zijn zonder overeenkomst. Eisen over de inhoud tasten immers op fundamentele wijze de rechtszekerheid aan. Op ieder later moment kan blijken dat niet is voldaan aan de inhoudelijke eisen en dat er mitsdien helemaal geen koopovereenkomst is. De bescherming die het biedt, is derhalve slechts dat beide partijen met lege handen achterblijven en weer opnieuw kunnen beginnen. Als ook langs die weg bescherming moet worden gezocht, dan moet die worden gevonden door de lacunes in een overeenkomst op te vangen door regeland recht of eventueel door dwingend recht. Dat tast niet de rechtszekerheid van de overeenkomst aan, maar vult de inhoud ervan in. Het moet dus niet door inhoudelijke eisen te stellen aan de overeenkomst, want dat tast op deze wezenlijke markt de rechtszekerheid in verregaande mate aan en dreigt ook het positief systeem van het register uit

te hollen, omdat er allerlei transacties in kunnen zijn geregistreerd waarvan de koopovereenkomst later onvolledig is gebleken te zijn.

Verplichte inschakeling van de notaris bij de koop is niet doelmatig, tast de fundamenteën van het burgerlijk recht aan, grijpt diep in de bestaande situatie in en is niet proportioneel. Het verplicht inschakelen plaatst de notaris bovendien in een onmogelijke positie. Het tast het meest wezenlijke uitgangspunt van het burgerlijk recht aan in die zin, dat het ervan uitgaat dat partijen niet kunnen worden geacht zélf hun belang te behartigen, maar dat dit een deskundige vereist. Het betekent ook dat de notaris in een wezenlijk andere positie wordt gebracht met betrekking tot de overeenkomst. De inschakeling nú berust op het algemeen belang om te verzekeren dat de overeenkomst rechtsgeldig is, zodat de betrouwbaarheid van het openbare register kan worden gewaarborgd. Wanneer de notaris aan de zijde van de koper moet gaan interveniëren, wordt hij in een partijpositie gebracht die in wezen uitsluit dat dezelfde notaris ook de transportakte kan verlijden. Het gaat om wezenlijk verschillende functies en rollen. In wezen is het hetzelfde probleem als in de Procolla-jurisprudentie over adviseren en rechtspreken tegelijkertijd, want de notaris wordt dan in beide rollen gebracht. Anders dan de heer Holdijk stelt, kan de verplichte inschakeling van de notaris bij de koopakte niet eenvoudig een naar voren verschuiven zijn van de positie van de notaris. Hij treedt bij het adviseren in een andere rol op en die mag in wezen niet worden verweven met zijn objectief registrerende functie bij de overeenkomst. Om dezelfde reden biedt de tussenkomst van een notaris geen bescherming aan zowel koper als verkoper.

De heer **Van de Beeten** (CDA): Alhoewel ik geen principieel verdediger ben van de rol van de notaris in dit debat roept het betoog van de minister wel de vraag op of hij van mening is dat het de notaris moet worden verboden om in het vervolg adviserend op te treden bij het sluiten van enige koopovereenkomst of iets van dien aard, want dat gebeurt op dit moment op grote schaal. Dat zou dan allemaal niet helemaal in orde zijn.

Minister **Donner**: Zolang de notaris daarbij adviseert over de kwaliteit van de rechtsovereenkomst die wordt gesloten, is zijn optreden zinvol, maar dat is niet de bescherming die wij hier zoeken. Daarbij gaat het om verborgen gebreken en om de vraag of het belang van bepaalde zaken voldoende gerechtvaardigd is. Dat betekent dat wij in wezen de notaris in een materiële partijpositie brengen.

De heer **Van de Beeten** (CDA): In dat geval geef ik de minister in overweging om voor de tweede termijn nog eens te kijken naar de repercussies van het dicky trading-arrest. Dat heeft ook echt te maken met advisering en het behartigen van de belangen van een van beide contraherende partijen.

Minister **Donner**: Ik geef volledig toe dat het op dit moment op een aantal punten plaatsvindt, maar je kunt het niet daarom nu op deze wijze verplicht stellen. De

bescherming die met dit wetsvoorstel wordt bedoeld te geven is niet de bescherming van juridische zekerheid, maar van materiële partijbelangen. De belangen van koper en verkoper zijn nu eenmaal tegengesteld en derhalve kan de notaris niet op hetzelfde moment de één over mogelijk verborgen gebreken adviseren en de ander beschermen in zijn belang. In de koopsituatie is dat wat dat betreft een zero sum situatie. Dat is precies de reden waarom indertijd werd geconcludeerd dat makelaars ook niet tegelijkertijd koper en verkoper kunnen vertegenwoordigen. Die weeffout zal worden hersteld als wij nu bij de notaris zeggen dat hij door de koopovereenkomst te sluiten bescherming moet bieden aan koper en verkoper samen.

Een ander argument is dat het kopers of verkopers op kosten jaagt. De notaris moet meer doen. Het gaat om wat anders dan de recherches die plaatsvinden in het kader van de transportakte. In Amsterdam, waar de koopakte door de notaris pleegt te worden opgemaakt, liggen de notariële tarieven hoger dan elders in het land en dat kan bijna geen toeval zijn. Ik kan daar niet tegen optreden. Dat kan alleen voor zover optreden kennelijk noodzakelijk is om de continuïteit van de toegankelijke notariële dienstverlening te waarborgen en dat nu is niet aan de orde.

Waarom mijn stelling dat de wijziging van de Wet op het notarisambt niet per se mislukt is en anderzijds de stelling dat de verplichte inschakeling partijen op kosten jaagt elkaar bijten, zoals de heer Van de Beeten suggereerde, vermag ik niet in te zien. Het betekent alleen maar dat er geen monopoliewinst gemaakt mag worden, maar er moet wel extra werk worden gedaan, verplicht in alle overeenkomsten, en dat betekent dat partijen daardoor op kosten worden gejaagd.

De verplichte positie van de notaris verdringt andere beroepsbeoefenaren die nu ook vaak bij het opmaken van de koopakte worden ingeschakeld, zoals makelaars en advocaten, en daarbij, zonder dat van ernstige misstanden is gebleken, ook niet op juridisch gebied, adviseren. De bescherming door de notaris is in die zin beperkt dat hij mogelijk wel goede advisering kan geven en goede overeenkomsten kan sluiten op juridisch gebied, maar voor de noodzaak van bouw- of bodemkundig onderzoek, ook niet veel meer kan doen dan doorverwijzen naar andere deskundigen, terwijl het zwaartepunt van de problemen bij koop nu juist niet ligt bij juridische zaken, waarin de notaris kan adviseren, maar bij zaken als verborgen gebreken, hogere dan voorziene kosten van herstel van bestaande gebreken, meer dan voorziene hinder, burenoverlast, etc.

Voorzitter: Braks

Minister **Donner**: Alle belangenorganisaties, met uitzondering van de Koninklijke Notariële Broederschap, zijn al meer dan tien jaar tegen de verplichte notariële tussenkomst bij de koop. Dat is ook bevestigd in een brief van de Vereniging Eigen Huis van 26 mei jl. aan mij gericht. Ik neem niet aan dat dit zal veranderen. Het

notariaat pleit, vermoedelijk ook nu nog, alleen maar voor verplichte notariële tussenkomst om zo een verdedigingslinie op te werpen voor het behoud van de verplichte notariële transportakte. Dat is althans de teneur aan het begin van het proces van een artikel van de heer Van Velten in de nieuwsbrief van de KNB van augustus 1991. Dat is een oneigenlijk argument om een verplichte notariële interventie op het punt van de koopakte te realiseren. Bedenktijd is de meest redelijke oplossing, het is een redelijk gemiddelde tussen de verschillende belangen die in het geding zijn, het is doelmatig, het zadelt de koper niet met extra kosten op waar hij niet onderuit kan, het is niet ingrijpend en het is wel proportioneel, het respecteert de rechtszekerheid zo goed mogelijk en laat de gewenste bedenktijd voor de koper niet ten koste gaan van de zekerheid omtrent de leverplicht. Tegelijkertijd is de duur zodanig dat de verkoper niet onredelijk lang in het ongewisse blijft. Dat maakt dat het middel proportioneel is ten opzichte van het met het consensuele beginsel beoogd belang.

De eerste functie van de bedenktijd is het verzekeren en vergroten van de mogelijkheid van de koper om deskundig advies in te winnen alvorens definitief aan de koop vast te zitten. De tweede functie is om kopers die door welke oorzaak dan ook overhaast een koop hebben gesloten, de gelegenheid te bieden om van de koop af te komen. Belangrijk is dat de bedenktijd de huidige keuzevrijheid van de koper voor het inschakelen van deskundigen in stand laat.

Bedenktijd is een instrument dat wij al kennen in het eigen burgerlijk recht bij colportage, timesharing en verkoop op afstand. In het buitenland komt de bedenktijd ook voor bij de koop van onroerende zaken. In Denemarken en Duitsland is die bedenktijd minimaal twee weken alleen als de koop nauw verbonden is met een geldlening en de verkoper ondernemer is. Daarnaast is notariële inschakeling verplicht voor de koop.

Frankrijk kent daarnaast ook notariële inschakeling en de koopovereenkomst doet in tegenstelling tot het Nederlandse stelsel de eigendom al overgaan. Ook Oostenrijk kent die regeling.

Er is gevraagd waarom een bedenktijd van drie dagen is gekozen. Dit heeft te maken met het belang van de verkoper. Die is vaak ook een consument en hij wil zo snel mogelijk weten waar hij aan toe is. Ontbindt de koper, dan moet hij immers weer opnieuw gaan onderhandelen. Verder heeft meegewogen dat de bedenktijd feitelijk vaak langer is dan drie dagen, doordat tussen het moment van het bereiken van wilsovereenstemming en het moment dat de koopakte aan de koper ter hand wordt gesteld, doorgaans enkele dagen zullen verstrijken. De bedenktijd begint niet te lopen op de dag dat de koper de koopakte krijgt, maar op de dag daarna. De bedenktijd zal niet zelden met een of twee of zelfs meer dagen worden verlengd op grond van de Algemene termijnenwet en partijen kunnen een langere bedenktijd overeenkomen. Ik bestrijd dan ook dat de bedenktijd te kort zou zijn voor het raadplegen van deskundigen. Hierbij is ook belangrijk dat in de praktijk in 90% van de gevallen de deskundigen al worden geraadpleegd voordat de koop wordt gesloten en

dat niet valt te verwachten dat de bedenktijd daarin verandering zal brengen. In de voorlichting zal dit punt wel worden meegenomen.

De vraag die is gesteld over de bedenktijden bij de koop van woningen in Denemarken, Duitsland, Frankrijk en Oostenrijk kan ik als volgt beantwoorden. In Denemarken geldt een bedenktijd van zes werkdagen te rekenen vanaf het moment van overeenstemming over de koop. De ontbindingsverklaring van de koper moet de verkoper binnen de bedenktijd hebben bereikt. De koper moet – als hij de koop binnen de bedenktijd ontbindt – de verkoper een vergoeding van 1% van de koopsom betalen, tenzij de verkoper bij de verkoop beroepsmatig heeft gehandeld. Die regeling is opgenomen in artikel 6 en volgende van de Wet op de bescherming van de consument bij de koop van onroerende zaken.

In Duitsland bedraagt de bedenktijd in beginsel 14 dagen vanaf het moment dat de koper op de hoogte is gesteld van het herroepingsrecht, maar daarbij gaat het om gevallen waarin de verkoper als ondernemer handelt bij het sluiten van de koop en waarin de overeenkomst nauw samenhangt met een geldlening. Ik verwijs naar de paragrafen 4.95, 3.55 en 3.58 van het Bundes Gesetzbuch.

In Frankrijk bedraagt de bedenktijd zeven dagen vanaf de dag die volgt op de aanbieding van de koopakte. Dit is opgenomen in artikel L271.1 van de Code de la Construction.

In Oostenrijk bedraagt de bedenktijd een week vanaf de instemming van de consument met de overeenkomst. Dit staat in paragraaf 30a van het Consumentenschutzgesetz.

In antwoord op het verzoek van mevrouw Le Poole bevestig ik de toezegging dat bij de evaluatie van de wettelijke regeling -- indien het wetsvoorstel wordt aangenomen -- zowel de wenselijkheid van verschillen in duur van diverse bedenktijden in de Nederlandse wetgeving als de wijze waarop andere landen de bescherming van consument-kopers van woningen hebben vormgegeven, onder ogen zullen worden gezien.

Mevrouw Le Poole vroeg naar de reden waarom verkopers niet worden beschermd in het wetsvoorstel; ook mevrouw Broekers vroeg hiernaar. Zij noemde het voorbeeld van projectontwikkelaars die percelen in landelijke gebieden opkopen. Verkopers ontnemen echter al bescherming aan algemene bepalingen uit het Burgerlijk Wetboek, zoals die over wilsgebrek, misbruik van omstandigheden. De verkoper kent de grond of de woning die hij verkoopt; de koper heeft die kennis juist niet. Dat is een van de punten waarom het hier gaat, de verborgen gebreken waartegen de koper moet worden beschermd, of de eventuele prijsverhouding. Ook de consument-verkoper die zich niet sterk genoeg voelt tegenover een projectontwikkelaar, kan zich van deskundige bijstand voorzien op het moment dat hij tot verkoop overgaat. Daarom is er naar mijn mening geen behoefte aan specifieke bescherming.

Mevrouw **Le Poole** (PvdA): Ik begrijp het toch nog niet helemaal. De algemene regels van het burgerlijk recht gelden natuurlijk voor iedereen, ook voor de koper. Wij

vinden als politiek dat die koper desondanks speciale bescherming nodig heeft. Mijn stelling is dat de verkoper net zozeer speciaal beschermingswaardig zou kunnen zijn als de koper, bijvoorbeeld in het soort zaken dat ik zonet heb genoemd. Dat de verkoper de algemene bescherming krijgt die voor iedereen geldt, is niets extra's.

Minister Donner: In de situatie waarin een projectontwikkelaar een stuk grond koopt, gaat het er meestal om dat hij meer kennis heeft dan de verkoper over de toekomstige situatie van het perceel. Dat zijn punten van wilsgebreken, van misbruik van omstandigheden; dit zijn algemene bepalingen. Voor de koper gaat het erom dat hij iets koopt wat hij niet kent, althans wat hij niet grondig heeft kunnen doorzien, terwijl de verkoper dit wel grondig kent. Omdat de verkoper langer overweegt, weet hij ook beter wat een redelijke prijs is. Kortom, de verkoper heeft alle aspecten veel langer kunnen overwegen dan de koper, wat de aanleiding vormt voor bescherming van de koper.

Mevrouw Le Poole (PvdA): Ik ben toch nog niet helemaal overtuigd door dit argument. Er zijn nog andere redenen waarom een consument bescherming nodig heeft. Voor de mogelijkheid dat er verborgen gebreken in een zaak kunnen zitten, zijn ook allerlei algemene civielrechtelijke regelingen. De argumenten van de minister om op dit punt verschil te maken tussen verkoper en koper overtuigen mij dus niet helemaal.

Minister Donner: Nogmaals, de bescherming die ik hiermee beoog, gaat specifiek over het verschil in kennis van het onroerend goed; dat blijft een fundamenteel verschil tussen verkoper en koper. Uiteraard geldt ook de bescherming tegen verborgen verbreken, maar het gaat erom dat de koop kan worden ontbonden. De bescherming tegen verborgen gebreken biedt slechts een vergoeding van de schade. Het gaat verder alleen om bescherming in het geval van een woning en niet om bescherming bij de verkoop van grond. Bij projectontwikkelaars gaat het veelal om de verkoop van grond. De situatie van overhaaste verkoop van een woning aan een projectontwikkelaar komt misschien wel eens voor, maar dat was niet de problematiek die aanleiding gaf voor het indienen van dit wetsvoorstel. In dit wetsvoorstel gaat het daarom specifiek om de bescherming van woningen en niet van grond. In dat geval ligt de kennis in het algemeen bij de verkoper, niet bij de koper.

Ik kom bij de vraag over de onderhandse executoriale verkoop. Mevrouw Le Poole vroeg of als de koop tijdens de bedenktijd wordt ontbonden, dit leidt tot het opnieuw opstarten van de veiling. Die situatie doet zich echter niet voor, want in het geval van een openbare veiling ten overstaan van een notaris heeft de koper geen bedenktijd. Dit wordt geregeld in het vijfde lid van artikel 7.2. De consument/koper kan daarentegen in het geval van een onderhandse executoriale verkoop behoefte hebben aan reflectie binnen de bedenktijd. Dan kan de verkoper een bod van een consument weigeren of kiezen voor een openbare verkoop ten overstaan van een notaris. Ik zie dan ook geen reden om vanuit die optiek artikel 7.2 te

wijzigen. Ik heb ook niet begrepen van banken dat zij zouden overwegen om de onderhandse executoriale verkoop na invoering van de bedenktijd niet meer te gebruiken.

Mevrouw Le Poole (PvdA): De minister zegt niet van banken te hebben begrepen dat er problemen zijn. Ik kan mij voorstellen dat dit punt in ieder geval in de evaluatie wordt meegenomen. De KNB, die hier al vaak aan de orde is geweest, heeft ook recentelijk gesteld dat zij problemen voorziet. De banken zouden het namelijk te veel sores vinden als een koper na een bedenktijd zegt dat hij niet meer wil. Zij zouden dan niet meer meedoen. Voor iedereen is echter duidelijk dat een onderhandse verkoop, zoals geregeld in het BW, de voorkeur heeft boven een executieverkoop. Het lijkt mij dat daaraan in ieder geval in de evaluatie aandacht moet worden besteed.

Minister Donner: Dat zeg ik u direct toe. Zoals aan de meeste praktische effecten van het voorstel als het is aanvaard, hoop ik er in de evaluatie aandacht aan te besteden. Daarom herhaal ik graag de toezeggingen die in de nadere memorie van antwoord zijn gedaan inzake de voorlichting en de aanpassing van de modelcontracten vanwege de begrijpelijkheid voor de leek. Deze punten worden eventueel bezien in het kader van de evaluatie. Die toezeggingen zijn al eerder gedaan.

Voorzitter. Mevrouw Broekers vroeg aandacht voor de notariële inschakeling. Ik ben daarop al ingegaan. Zij gaf een overzicht van het recht van enige Europese landen, dat afkomstig was van de Koninklijke Notariële Broederschap. De bedenktijden die ik in de nadere memorie van antwoord noemde, werden volgens haar niet door de KNB gesignaleerd. Ik ken het onderzoek van de Broederschap niet, maar ik kan mij het laatste wel voorstellen, omdat het vermoedelijk niet was gericht op het voorkomen van bedenktijd in andere landen, maar op het voorkomen van verplichte notariële tussenkomst. In dat opzicht klopt het overzicht van mevrouw Broekers wel. Ik heb al gezegd dat in vier Europese landen bedenktijden gelden voor de koop van woningen. Overigens blijkt uit het onderzoek van de KNB niet dat de verplichte notariële tussenkomst bij koop in het buitenland vaker voorkomt dan de bedenktijd. Mevrouw Broekers heeft volgens mij drie landen genoemd die de verplichte tussenkomst kennen, namelijk Duitsland, Griekenland en Zwitserland.

De heer Van de Beeten zei dat slechts één concreet beschermend effect uitgaat van de bedenktijd, namelijk de bescherming tegen overhaaste beslissingen. Ik heb al aangegeven dat ik het daarmee niet eens ben, omdat de bedenktijd nadrukkelijk is bedoeld om de mogelijkheid te verzekeren dat deskundigen worden ingeschakeld. Op dat punt heeft men te maken met een afweging tussen het belang van de verkoper en dat van de koper. Daarom is gekozen voor de duur van de bedenktijd zoals zij is.

Bij wijze van voorbeeld heb ik al gewezen op de mogelijkheid dat de koopakte maatwerk bevat, in de vorm van aanvullende bedingen op een modelcontract. Die bedingen kunnen speciaal voor de koop zijn geformuleerd en de koper heeft zich in dat geval nog niet kunnen laten

voorlichten, voordat hij de koopakte tekent. Verwacht mag worden dat in de praktijk op dat soort gevallen zal worden ingespeeld door een snelle advisering. Ik verwacht daarom dat de termijn in dat opzicht wel degelijk voldoende kan zijn.

De heer Van de Beeten acht het voorts onwaarschijnlijk dat de consument al voor de koop kosten maakt voor een bouw- of milieukundig onderzoek. In de praktijk gebeurt dat echter nu al. De Vereniging Eigen Huis adviseert het ook. Zij wijst erop dat zo'n onderzoek zaken aan het licht kan brengen die de potentiële koper tijdens de onderhandelingen kan aanvoeren als argument om de prijs te laten dalen. Als een gegadigde vóór het sluiten van de koop deskundigen raadpleegt -- hetgeen in 90% van de gevallen gebeurt -- geeft de bedenktijd een extra mogelijkheid om het advies van een deskundige te overdenken. Ik herhaal dat de feitelijke bedenktijd van de koper in de praktijk vaak langer zal zijn dan drie dagen. De bedenktijd komt naar mijn mening dan ook wel degelijk tegemoet aan de problemen die de consumentenorganisaties hebben gesignaleerd, zoals verborgen gebreken, kosten van herstel van gebreken die hoger zijn dan voorzien en meer hinder dan was voorzien. Ik deel daarom de conclusie van de heer Van de Beeten dat het niet goed mogelijk is een consument zo vergaand te beschermen dat deze in staat is zich tijdig een goed beeld te vormen van de toestand van de te kopen woning in bouwkundig en milieukundig opzicht. In dat standpunt weet ik mij ook gesteund door de consumentenorganisaties en bijna alle andere organisaties van belanghebbenden.

De heer Van de Beeten meende dat het modelkoopcontract van de Nederlandse Vereniging van Makelaars, de Vereniging Eigen Huis en de Consumentenbond ook voor makelaars niet eenvoudig te lezen clausules bevat. Hij vroeg of de makelaar de koper dan toch niet ten minste adequaat voorlichting zou kunnen geven over de inhoud en de consequenties van het contract. Ik wijs erop dat bij het model een uitvoerige toelichting hoort van veertien pagina's. Uiteraard kunnen zich gevallen voordoen waarin de makelaar reden heeft tot twijfel over de vraag hoe adequaat het model op een bepaald punt is. De makelaar zal dan verstandig genoeg zijn om een deskundige of de notaris te raadplegen. Standaard is er echter een toelichting van veertien pagina's bij het model gevoegd.

Als gevolg van de concurrentie is er meer differentiatie ontstaan in de notariële tarieven. Dit neemt niet weg, dat verplichte notariële tussenkomst bij de koop tot hogere kosten voor de koper kan, en vermoedelijk ook zal, leiden. De notaris moet nu eenmaal extra werk verrichten. De heer Van de Beeten ziet die extra kosten kennelijk ook en hij kan zich voorstellen dat de verplichte inschakeling van de notaris ertoe leidt dat de kosten van de koopovereenkomst tussen koper en verkoper zullen worden toegedeeld. Dit laat onverlet dat de kosten omhoog gaan. Daarnaast zie ik niet in waarom het schriftelijkheidsvereiste tot rechtsonzekerheid zou leiden. Ik ben het ermee eens dat elk vormvoorschrift en de eis dat een overeenkomst aan bepaalde eisen voldoet, tot rechtsonzekerheid leiden. Wat het schriftelijkheidsvereiste

als zodanig betreft zie ik dat minder in. Ook zonder dat er nadere eisen aan de inhoud van de akte worden gesteld, is het immers duidelijk wat er in het voorstel wordt bedoeld met een tussen partijen opgemaakte akte. Dat is een door verkoper en koper ondertekend stuk, dat van de koop is opgemaakt. Als bijvoorbeeld de leveringstermijn niet is gespecificeerd in de koopakte, neemt dit niet weg dat er wel sprake is van een koopakte in de zin van artikel 7.2.

De vraag van de heer Van de Beeten over de elektronische handel betreft niet zozeer dit wetsvoorstel als wel het wetsvoorstel dat nog bij de Tweede Kamer in behandeling is. Ik zal dit punt meenemen bij de overweging van het wetsvoorstel, maar een en ander kan niet worden uitgesloten door de regeling die nu voorligt.

De heer Van de Beeten stelde voorts enkele situaties aan de orde op het terrein van de koop en de aanneming. Ik ben van mening dat de regel van artikel 7.12.16, derde lid, namelijk dat het vormvereiste en de bedenktijd niet gelden als de aannemingsovereenkomst niet in verband staat met de koop van de grond, voldoende duidelijk is en voldoende flexibel is om ontduiking tegen de gaan door splitsing in een aparte aanneming en een aparte koop. Mocht zo'n splitsing toch plaatsvinden, dan maakt dat niet uit voor de bescherming die het derde lid biedt. De consument kan dan zowel de koop als de aanneming tijdens de bedenktijd ontbinden. Als de koop van de grond niet in verband staat met de aanneming, hetgeen moet worden aangetoond, is er geen bedenktijd of bescherming.

Ten slotte merk ik op dat ik blij ben dat ik de heer Van de Beeten aan mijn zijde vind wat betreft het antwoord op de vraag of verbouwingen onder de titel aanneming van werk vallen. Dit geldt ook voor onderhoud, zoals ik op blz. 32 van de memorie van toelichting al heb aangegeven.

Bij de consequenties van het toezicht namens de opdrachtgever is het belangrijk om onderscheid te maken tussen het toezicht tijdens de uitvoering en het toezicht bij de oplevering. Het toezicht tijdens de uitvoering wordt in het wetsvoorstel niet geregeld. De rechtsvergelijkende opmerkingen in de nadere memorie van antwoord hadden betrekking op het toezicht tijdens de uitvoering. Het toezicht bij de oplevering wordt wel geregeld, namelijk in het derde lid van artikel 7.12.7a. Deze bepaling heeft niet te maken met de directievoering tijdens de uitvoering van het werk.

De Algemene termijnenwet is inderdaad niet van toepassing op de overeengekomen bedenktijd. Verlenging op grond van deze wet is dan ook niet nodig.

Op grond van hetgeen ik eerder heb betoogd, kan ik de conclusie van de heer Van de Beeten over de deugdelijkheid van het wetsvoorstel uit een oogpunt van rechtsbescherming en rechtszekerheid niet echt delen. Ik deel ook niet zijn mening dat het wetsvoorstel een experimenteel karakter zou hebben. Evaluatie van een wettelijke regeling maakt die regeling zeker niet automatisch experimenteel van aard. Evaluatie van wetgeving is een waardevol instrument, dat geregeld wordt toegepast. Ook als in het wetsvoorstel in verplichte notariële tussenkomst voorzien was, zou er waarschijnlijk

een evaluatiebepaling zijn opgenomen. Kortom, evaluatie maakt van wetgeving geen experimenteerwetgeving, ze getuigt slechts van het wijze inzicht van de wetgever dat de werkelijkheid niet te voorzien is, ook niet achter de beste tekentafels.

De heer Holdijk hoopt dat de aannemingstitel uit het wetsvoorstel de huidige regeling van aanneming zal vervangen. Ik ben het graag met hem eens. Verder meent hij dat de regeling van artikel 7.3 niet van toepassing kan zijn bij ABC-constructies. Ik denk dat deze stelling enige nuancering behoeft. Het zo te ver voeren om nu in extenso op deze zeer technische materie in te gaan en ik zou dan ook willen verwijzen naar de nota naar aanleiding van het eindverslag van de Tweede Kamer. Daarin is op de blzn. 11 en 12 nader op de ABC-constructies ingegaan.

Ik heb er al eerder op gewezen dat het bestempelen van de gang van zaken bij de intrekking van het amendement-Swildens-Rozendaal als machtswoord een foutieve typering is, want het wetsvoorstel is in de Tweede Kamer met algemene stemmen aangenomen.

De heer Holdijk is ook nog ingegaan op de figuur van de verplichte tussenkomst van de notaris. Hij is een voorstander hiervan. Ik begrijp uit zijn opmerkingen dat hij dit vooral ziet als een verschuiving naar voren van de betrokkenheid van de notaris, die ook bij de transportakte is betrokken. Ik heb aangegeven dat de notaris daarbij in een wezenlijk andere rol optreedt.

Ten slotte betreurt de heer Holdijk de in het wetsvoorstel gekozen oplossing van een bedenktijd als vorm van kopersbescherming. Ik roep in herinnering dat deze vorm door nagenoeg alle belangenorganisaties wordt gesteund. Het zou naar mijn mening onjuist zijn om consumenten op eigen kosten een vorm van bescherming op te dringen die zij – ik ga hierbij af op het standpunt van de consumentenorganisaties – zelf niet wensen.

Voorzitter, ik rond mijn betoog af. Mevrouw Le Poole heeft erop aangedrongen, het denken niet stop te zetten tot de evaluatie van het wetsvoorstel. Ik steun haar hierin. Ik meen ook dat er in deze discussie punten naar voren zijn gekomen die wel degelijk al aandacht verdienen vóór de evaluatie. Ik noem de uitbreiding van het schriftelijkheidsvereiste bij de koopovereenkomst tot andere koopovereenkomsten. Het geldt ook voor wat mevrouw Le Poole en de heer Van de Beeten hebben gezegd over de inhoud van de overeenkomst, maar ik heb al aangegeven dat er geen sprake kan zijn van het stellen van minimumeisen aan de overeenkomst, omdat dan de rechtsonzekerheid sterk zou toenemen.

Ik ben echter gaarne bereid om juist in het licht van de praktijk te kijken of er op het punt van de koopovereenkomst nadere regelende bepalingen of eventueel dwingende bepalingen opgenomen moeten worden, die in de overeenkomst gelezen moeten worden en die derhalve de rechtsgeldigheid van de overeenkomst niet aantasten. Eveneens ben ik in dat kader bereid om te kijken naar de mogelijkheid van de tweewegenleer van mevrouw Broekers; ik had daar eerder zelf ook al aan gedacht. In wezen leidt het wetsvoorstel al tot een zekere begunstiging van de notariële tussenkomst vanwege het kunnen inschrijven ten aanzien van registergoederen. In

die bepaling kan inderdaad worden opgenomen de bepaling dat indien de koopovereenkomst door of ten overstaan van de notaris tot stand komt, de bedenktijd daarin kan worden afgeschaft.

Ik ben er niet vóór dat inschakeling van de notaris automatisch leidt tot het afschaffen van de bedenktijd, want ik heb al aangegeven dat de rol van de notaris in de twee posities verschillend is. Ik ben evenwel gaarne bereid om onmiddellijk na aanvaarding van het wetsvoorstel voort te gaan op dat punt om te bezien of dit een oplossing is, want ik ben mij er ten volle van bewust dat na een traject van tien jaar er alle reden is om te zeggen: wij moeten niet doen alsof wij nu opeens de bescherming grandioos hebben geregeld. Tegelijkertijd ben ik van mening dat de eerste stap gezet moet worden, want als nu deze stap wordt afgewezen omdat het allemaal beter kan, dan denk ik dat het traject zo riskant wordt dat het beter is om er niet aan te beginnen. In die zin ben ik gaarne bereid hier de toezegging te doen niet te zullen wachten op de evaluatie. Dat is ook logisch omdat het gaat om aspecten die niet uit de evaluatie zouden kunnen blijken, want zij hebben niet te maken met de regeling maar met punten zoals verbreding van de schriftelijkheidseis, nader regelende invulling van de koopovereenkomst in onroerende zaken en het aspect dat eventueel de bedenktijd wel geschrapt kan worden als de koopovereenkomst bij notariële akte wordt verleden. Die punten zal ik gaarne meenemen en ook andere punten, zo ten aanzien van de vraag of de koper verder bescherming behoeft en ook of de verkoper in dat kader nadere bescherming behoeft.

Tegelijkertijd wil ik erop wijzen dat ik daarbij ook wil bezien in hoeverre er in de praktijk problemen bestaan, omdat ik van mening ben dat als problemen slechts in een beperkt aantal gevallen bestaan er geen aanleiding is om tot wetgeving te komen, want anders blijven wij vastzitten in het steeds gedetailleerder regelen van wetgeving. Persoonlijk houd ik daarbij gaarne het criterium van 20% in de gaten, in die zin dat als het in niet meer dan 20% van de gevallen tot een probleem leidt, er geen reden is om tot nadere regelgeving te komen. Dit is evenwel een zuiver persoonlijk criterium dat u nergens anders zult vinden.

Daarmee zou ik mijn opmerkingen willen besluiten.

Mevrouw Le Poole (PvdA): Eén vraag van mij is niet specifiek beantwoord. Zeker gezien hetgeen de minister heeft gezegd over de tussenkomst van de notaris, zou ik daar graag een antwoord op krijgen: ik wil graag weten of de minister de toezegging van minister Korthals gestand zal doen. Immers, minister Korthals heeft indertijd toegezegd dat hij activiteiten zal ontwikkelen om te bevorderen dat het Amsterdamse systeem ook elders op basis van vrijwilligheid ingang zal vinden. Hij heeft daarbij toegezegd dat hij zal bevorderen dat het publiek voorlichting krijgt over de voordelen van een notariële koopakte die ingeschreven kan worden tijdens de bedenktijd. Wordt die toezegging door deze minister gestand gedaan?

Minister **Donner**: Wel als het gaat om de voorlichting over de voordelen van een notariële akte tijdens de bedenktijd. Op grond van mijn betoog over de onderscheiden rol van notarissen moet u van mij echter een meer genuanceerd standpunt verwachten aangaande het bevorderen. Ik zal wel wijzen op de mogelijkheid zoals die in Amsterdam bestaat.

Mevrouw **Le Poole** (PvdA): De mogelijkheid én de voordelen?

Minister **Donner**: De voordelen, maar ook de nadelen.

De **voorzitter**: Ik wil thans overgaan tot schorsing van de vergadering tot na de lunchpauze, want ik zit in tijdnood...
**

De heer **Van de Beeten** (CDA): Voorzitter. Ik begrijp dat u in tijdnood zit, maar ik wil een antwoord van de minister op mijn vraag krijgen, zodat ik dat straks aan mijn fractie kan rapporteren.

De minister zegt dat hij bereid is om verder na te denken. Hij presenteert dat als een toezegging, maar ik vind het bijna vanzelfsprekend dat hij altijd blijft nadenken, nog los van zijn grondwettelijke eed. Wil hij reeds in dit stadium iets concreter zijn over de drie door hem genoemde punten, namelijk de uitbreiding van het schriftelijkheidsvereiste, het niet toepassen van de bedenktijd bij de "Vormering" en het opnemen van regeland recht ten aanzien van de inhoud van de koopovereenkomst voor consumenten? Ik wil van de minister concretere bewoordingen horen dan hij tot dusver heeft gebruikt.

Minister **Donner**: Ik ben het met de heer Van de Beeten eens dat nadenken in dezen onvoldoende is. Ik zal onderzoeken of er met name op deze punten aanleiding bestaat om op heel korte termijn tot aanpassing te komen. Ik kan mij voorstellen dat met het schriftelijkheidsvereiste rekening kan worden gehouden in een ander wetsvoorstel dat al bij de Eerste Kamer ligt of onderweg is. Ik zie het dus niet als een geheel. Ik zeg de Kamer gaarne toe dat ik zo snel mogelijk doch uiterlijk binnen een jaar de bevindingen op dat punt en de daaruit te trekken conclusies aan de Kamer voorleg, zodat er concreet een toezegging is. Ik kan in deze fase nog niet toezeggen dat het tot een wijziging zal leiden. Zoals gezegd, zal ik eerst moeten vaststellen of er aanleiding is om tot regeland recht over te gaan. Er is namelijk geen aanleiding toe als de weliswaar daarin voorkomende lacunes niet tot problemen in meer dan 20% van de gevallen leiden. In ieder geval ben ik serieus van plan om de bescherming nader in overweging te nemen en niet om het hier voorlopig bij te houden en om slechts te gaan nadenken. Ik ben dus bereid om de Kamer zo snel mogelijk doch uiterlijk binnen een jaar op de hoogte te stellen van de conclusies dienaangaande, hetzij in de vorm van een brief aan de Kamer, hetzij in de vorm van een bij de Tweede Kamer in te dienen wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Het programma voorzag in een schorsing tot 13.30 uur. Eigenlijk zou ik mij daar bijzonder graag aan houden, gelet op het schema voor vanmiddag. Over vijf minuten is er echter een vergadering van het College van senioren en verder zijn er tijdens de pauze fractievergaderingen belegd. Ik schors dus tot later dan voorzien. De Kamer heeft voor de tweede termijn 30 minuten spreektijd opgegeven. Ik vraag om de grootst mogelijke terughoudendheid bij het benutten daarvan.
**

De vergadering wordt van 12.45 uur tot 13.45 uur geschorst.

*N

Mevrouw **Le Poole** (PvdA): Voorzitter. Allereerst dank ik de minister voor de antwoorden die hij heeft gegeven en de toezeggingen die hij nog heeft gedaan. Hij heeft niet alle eerder schriftelijke gedane toezeggingen herhaald, zoals ik hem heb verzocht. Van een toezegging heeft hij gezegd dat hij hier anders tegenaan kijkt dan zijn voorganger. Ik ga er echter van uit dat zijn eigen toezeggingen nog steeds gelden. Als dat niet het geval is, hoor ik dat graag van hem.

De fractie van de PvdA is nog steeds van mening dat het wetsvoorstel consumenten een betere bescherming had kunnen bieden dan het nu doet. De minister is het daar in feite niet mee oneens. Onze huidige opvatting is voor een deel ongetwijfeld het resultaat van voortschrijdend inzicht tijdens het lange tijdsverloop dat over de wet gedacht en overlegd is. De maatschappij en de visies van juristen zijn in die periode op sommige punten erg veranderd.

De minister zet in zijn antwoord de bezwaren tegen al dan niet verplichte notariële tussenkomst erg zwaar aan. Wij denken dat een deel van het publiek -- juist het deel dat zelf niet goed geïnformeerd is -- wel degelijk gebaat zou zijn bij hulp van de notaris, omdat notarissen op het gebied van de juridische kwaliteit goede raadgevers zijn. Wel delen wij de visie van de minister dat het niet nodig is om verplichte notariële tussenkomst voor te schrijven. Er bestaan ook andere mogelijkheden om een goed advies te krijgen of om zonder beroepsmatig advies een verstandige overeenkomst te sluiten.

Het feit dat de minister het niet alleen met ons eens is dat het op een aantal punten beter kan, maar ook heeft toegezegd binnen een jaar te kijken naar enkele punten die wij belangrijk vinden, verheugt ons. De minister zal onderzoeken of de wet reeds voordat de evaluatie is afgerond, op die punten moet worden aangepast.

De norm van twintig procent die de minister vandaag op tafel legt, is erg willekeurig. De minister heeft gezegd dat dit zijn persoonlijke norm is. Wij vinden problemen in twintig procent van de gevallen erg aan de hoge kant. Hoe kunnen wij precies vaststellen wat de problemen zijn die verholpen moeten worden? Door bij het

nadenken over een eventuele aanpassing van de wet met een aantal verstandige deskundigen hierover te praten, kun je wellicht een heel eind komen.

Het standpunt van de minister dat het niet mogelijk is om de minimumeisen die aan een koopovereenkomst gesteld dienen te worden op dezelfde wijze te regelen als in andere regelgeving is gedaan, zoals bijvoorbeeld koop op afstand of colportage, overtuigt ons niet. De minister heeft opgemerkt dat dit veel onzekerheid creëert. Wij zijn daar niet zo zeker van. Wij zijn er ook niet van overtuigd dat het op die manier moet. Dat weten wij niet helemaal zeker. Ik vind het een heel gelukkige suggestie van de minister dat hij daarover gaat nadenken. Met die toezegging kunnen wij een heel eind uit de voeten.

Wij zijn bijzonder verheugd dat de minister heeft toegezegd dat hij aandacht gaat besteden aan een algemeen schriftelijkheidsvereiste voor transacties met betrekking tot onroerende zaken. Dat zal ook veel andere mensen beschermen, zoals verkopers of kleine ondernemers, de groenteboer om de hoek, die al eerder is genoemd. Het komt ons voor dat zij ook wel beschermd mogen worden.

Het schoot mij te binnen dat de minister heeft toegezegd dat hij op bepaalde punten wil ingaan op de suggesties van mevrouw Broekers, zoals dat er geen bedenktijd nodig is, als een koopovereenkomst is opgemaakt door een notaris. Ik bedacht dat dit ook het probleem van de onderhandse executieverkoop zou oplossen, in de zin die de notarissen voorstellen. Als de minister tot het besluit komt dat dit een goed idee was, hoeft dat probleem niet eens bij de evaluatie betrokken te worden.

De minister heeft met verve geschilderd dat wij slechts twee dingen kunnen: aannemen of verwerpen. Zo staat het in de Grondwet. In de praktijk zijn er een heleboel tussenwegen, die de minister net zo goed kent als ik. In ieder geval zullen wij moeten beslissen of wij voor of tegen dit wetsvoorstel stemmen, met de toezeggingen die in de loop van de behandeling, ook vandaag nog, zijn gedaan.

De fractie van de Partij van de Arbeid zal ervoor kiezen om voor dit wetsvoorstel stemmen, omdat wij liever een wet hebben die bescherming geeft aan de consument, al is het niet precies op de manier en in de hoeveelheid die volgens ons het beste zou zijn. In ieder geval vinden wij dat een deel van het publiek hiermee beter af is dan met de huidige wet. Als het wetsvoorstel vandaag wordt aangenomen, kan de regeling voor aanneming van werk worden geactualiseerd, en dat is hard nodig. Al met al wegen voor ons de voordelen zwaarder dan de nadelen.

*N

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Voorzitter. De minister is begonnen met een verwijzing naar de eed die hij vorige week op de Grondwet heeft afgelegd. Hij heeft de Kamer duidelijk laten weten dat de keuze voor verbetering in dit huis niet aan de orde is. Dat zijn de woorden van de minister.

In de Grondwet staat waar deze Kamer toe gerechtigd is: het aannemen of verwerpen van een wetsvoorstel. Zoals al door de vertegenwoordiger van de Partij van de Arbeid is gezegd, zijn er tussenwegen die iedereen bekend zijn.

Ik wil de minister erop wijzen dat wij als Kamerleden ook een eed op de Grondwet hebben afgelegd. Deze houdt in dat wij tot taak hebben om ervoor te zorgen dat er zo goed mogelijke wetgeving tot stand komt. Daar staan wij voor. Als het nodig is om zo goed mogelijke wetgeving tot stand te brengen, moeten wij misschien tussenwegen bewandelen die wel aan iedereen bekend zijn, maar niet overal geschreven worden. Ik vind het niet helemaal correct dat de minister aan het begin van zijn betoog nadrukkelijk een half machtswoord heeft uitgesproken dat het aannemen of verwerpen is door de Kamer, en dat er geen keuze is voor verbetering.

Op de samenvatting die de minister gaf, was het gezegde van toepassing dat je dezelfde dingen anders kunt zien. Ik meen dat dit gezegde afkomstig is van een oud-lid van deze Kamer, professor Glastra van Loon. Inderdaad kun je dezelfde dingen anders zien, want ik herkende mij niet in de samenvatting die de minister gaf. Ik heb ook gemerkt dat de vertegenwoordiger van de CDA-fractie zich daarin evenmin herkende.

Mijn voorstel was niet, een exclusieve bevoegdheid toe te kennen aan de notaris bij het tot stand brengen van de obligatoire overeenkomst. Mijn voorstel is gebaseerd op de leer van de twee wegen. Ik noem dat in dit verband de civielrechtelijke tweewegenleer. Je hebt de keuze, of de notaris in te schakelen en dan heb je een notariële koopovereenkomst zonder bedenktijd, of een schriftelijke overeenkomst met een reële bedenktijd. Een reële bedenktijd is in de visie van de VVD-fractie geen drie dagen, maar zeven dagen.

Ik zal niet al te lang stilstaan bij een motie-Swildens-Rozendaal, want het heeft geen zin die hier opnieuw aan de orde te stellen. Die motie is niet ingediend. Dat is ons bekend. Er is ook niet gezegd dat die ingediend zou zijn.

De minister heeft in de visie van mijn fractie in zijn betoog vooral getracht, aan te geven waarom een verplichte inschakeling van de notaris niet gewenst is. De minister heeft vooral naar voren gebracht dat de notaris dan partij wordt, namelijk partij van de koper, en niet meer onafhankelijk zou zijn bij de transportakte. Er zou dan geen sprake zijn van verschuiving van het inschrijven van de transportakte naar een eerder moment, namelijk de obligatoire koopovereenkomst, zoals door collega Holdijk naar voren is gebracht.

Ik meen dat ook de minister ervan op de hoogte is dat de notaris gehouden is aan de "Belehrungspflicht". Dat betekent dat hij beide partijen onafhankelijk van advies moet dienen. Het is echt overspannen om te denken dat als de notaris wordt ingeschakeld bij de obligatoire koopovereenkomst hij opeens de notaris van de koper zou zijn. Daar was zijn opleiding niet op gericht. Hij zal beide partijen naar beste weten en kunnen adviseren over de inhoud van de overeenkomst.

Het gaat daarbij ook over verborgen gebreken. De notaris zal misschien tegen partijen zeggen, eens na te gaan of er verborgen gebreken zijn voordat de overeenkomst getekend wordt. Om er zoals de minister doet, vanuit te gaan dat de notaris alleen advies geeft over de juridische aspecten, maar niet over zaken als verborgen gebreken, is onjuist. Het is de taak van de notaris partijen erop te wijzen dat er goed naar verborgen gebreken gekeken moet worden.

De minister heeft gezegd dat de kosten in Amsterdam hoger zijn dan elders. Volgens de Koninklijke notariële broederschap leidt het systeem in Amsterdam niet tot een significant verschil in kosten vergeleken met de rest van Nederland. Het onderzoek is inderdaad door de broederschap zelf uitgevoerd en die staat niet in een erg gunstig daglicht bij de minister. Ik heb de indruk dat de minister niet veel sympathie heeft voor de KNB. De minister voert de Koninklijke notariële broederschap bij voortduring enigszins ironiserend op en niet geheel als een serieuze instelling. Onderzoeken van die organisatie worden gekenschetst als eenzijdig of niet geheel juist. Ik verwijs daarbij naar het onderzoek in de ons omringende landen naar bedenktijd dan wel inschakeling van de notaris. Ik denk dat dit geheel ten onrechte is, maar misschien heb ik de minister wel verkeerd beluisterd en ziet hij de onderzoeken van de KNB niet zoals ik het nu schets.

De minister is niet ingegaan op mijn suggestie. Dat vermoedde ik al toen hij zei dat de VVD-fractie zou zijn voor verplichte inschakeling van de notaris. Wij hebben voorgesteld om twee wegen mogelijk te maken en dat in de wet te regelen. Wij willen niet afwachten of de minister na een poosje alsnog besluit tot een aanpassing van wetgeving. De suggestie die de VVD-fractie heeft gedaan, behelst het volgende: óf de notaris wordt ingeschakeld en dan is er geen bedenktijd, óf er is een gewone schriftelijke overeenkomst en dan is er een bedenktijd van zeven dagen in plaats van drie dagen. Dat vinden wij een reële bedenktijd. De VVD-fractie stelt vast dat de bescherming van de consument op deze manier optimaal is. Beide wegen bieden een buitengewoon goede bescherming. Het onderwerp van het debat van vandaag is immers de bescherming van de consument bij de koop van onroerend goed. Verschillende woordvoerders hebben erop gewezen dat ook de consument/verkoper bescherming verdient. In de suggestie die de VVD-fractie gedaan heeft, wordt de consument/verkoper ook beschermd. Het is ons erom te doen dat er zo min mogelijk problemen ontstaan bij de koop en verkoop van onroerend goed. Dat zou op deze wijze zeer goed gerealiseerd kunnen worden.

Wij vragen de minister dringend om op onze suggestie in te gaan. Als de minister niet bereid of in staat is om de heldere lijn die wij voorstaan voor de consumentenbescherming bij de koop van onroerend goed serieus te nemen, dan zal ons helaas geen andere weg openstaan dan het wetsvoorstel niet te steunen. De minister heeft in het begin gezegd dat hij de eed van trouw gezworen heeft op de Grondwet. Wij hebben dat ook gedaan. De taak van deze Kamer is om ervoor te zorgen dat er wetgeving wordt afgeleverd die zo goed mogelijk in

elkaar zit, die bescherming biedt en dat doel dient waarvoor de wetgeving is ontworpen. Dat is de reden waarom de VVD-fractie hier zo duidelijk een standpunt bepaalt.

*N

De heer **Van de Beeten** (CDA): Mijnheer de voorzitter. Ik dank de minister voor zijn op intellectueel hoog niveau geformuleerde bijdrage aan dit debat, redenerend vanuit de drie pijlers van ons civiele recht. De minister zal begrijpen dat dit mij als civilist zeer aanspreekt. Ik zal dadelijk ook nog wat staatsrechtelijke opmerkingen maken.

Mijn eerste opmerking is wat minder interessant en die betreft het aannemen van werk en de rol van de deskundigen bij oplevering. De minister heeft gezegd dat de rol van een deskundige bij oplevering een andere is dan bij de uitvoering. Ik onderschrijf ook dat het consequenties heeft voor de aansprakelijkheid van de aannemer. In de praktijk is de deskundige die bij de oplevering betrokken is in 99% van de gevallen ook bij de uitvoering van het werk betrokken. Ik denk dan met name aan directie voerende architecten. Met andere woorden, diens rol bij de uitvoering kan niet los worden gezien van zijn rol bij de oplevering, en omgekeerd. Ik denk dan ook dat datgene wat ik heb opgemerkt wel degelijk relevant zou kunnen zijn. Ik vraag de minister nogmaals de geformuleerde nuanceringsen te ondersteunen.

Ik heb de minister specifiek gevraagd hoe ik de bedenktijd moet zien in het geval dat vier dagen na de overhandiging van de koopakte de aannemingsovereenkomst op tafel komt in de vorm van een akte en de koper, die eigenlijk een koop/aannemingsovereenkomst wil tekenen, constateert dat de aannemingsovereenkomst van een zodanige inhoud is dat hij eigenlijk niet meer wil, terwijl op dat moment voor de koop de bedenktijd is verstreken. Ik heb in eerste termijn gevraagd hoe wij dat probleem oplossen. Het is een niet onbelangrijk praktisch effect van het wetsvoorstel zoals dat nu voorligt. Er zal toch een antwoord moeten komen, al was het maar omdat wij er in de praktijk mee uit de voeten moeten kunnen.

Een ander belangrijk punt dat meer specifiek te maken heeft met de rol van de bedenktijd, is de opmerking van de minister dat in 90% van de gevallen al voordat de koopovereenkomst wordt gesloten deskundigen zijn ingeschakeld. Ik vraag de minister mij te vertellen waar hij dat percentage vandaan haalt. Ik heb het overigens wel in de stukken gezien. Mij is gebleken dat het afkomstig was van informatie van de Vereniging Eigen Huis. Ik heb nagezocht waarin dat percentage was terug te vinden. Er werd verwezen naar onderzoeken die in 1988-1989 zijn uitgevoerd. Ik heb de onderzoeksrapporten opgevraagd om te kijken of ik dit percentage kon vinden, maar ik heb het er niet in kunnen vinden. Mijn praktijkervaring op dit punt leert dat dit percentage niet juist kan zijn, tenzij de Vereniging Eigen Huis hier de wens de vader van de gedachte heeft laten zijn en daarmee de hoop uitsprak zelf in zoveel mogelijk gevallen te worden ingeschakeld. Dat mag natuurlijk. Dan ontstaat overigens wel een nieuwe

monopoliepositie, maar daarvoor hebben wij de NMa, neem ik aan.

Het betoog van de minister viel eigenlijk in twee delen uiteen. In het eerste wat langere gedeelte was hij tamelijk geharnast en begon hij met de Grondwet. In het laatste deel wilde hij wat toezeggingen doen aan deze Kamer. In die twee gedeeltes heeft hij twee totaal verschillende tonen getroffen. Ik mag hopen dat in de tweede termijn met name de toon van het tweede gedeelte van zijn betoog zal worden gehandhaafd, want ik geloof dat hij met het eerste deel van zijn betoog de Kamer in een wat lastige positie heeft gemanoeuvreerd door de stemming over dit wetsvoorstel eigenlijk het karakter te geven van een beslissing over de rol van deze Kamer. Ik kan mij bijna niet voorstellen dat de minister dat heeft willen doen. In ieder geval heeft hij in mijn bijdrage, zowel schriftelijk als mondeling, geen aanleiding kunnen vinden om dat te doen. Ik heb beklemtoond dat het mij gaat om de deugdelijkheid van de regeling. Ik heb eerst gevraagd waarom de notaris per se niet nodig respectievelijk niet acceptabel is. Ik heb de minister gehoord. Ik vind wat hij heeft gezegd niet overtuigend, maar ik zie ook geen redenen om zelf principieel voor die notaris te gaan staan. Dat heb ik tot dusver in de schriftelijke stukken ook niet gedaan.

Ik ben niet overtuigd door de argumenten op het punt van de deugdelijkheid. De afweging voor mijn fractie is niet zozeer of zij voor deze verbetering is. Die verbetering zou bestaan uit de bedenktijd, en wat mij betreft uitsluitend voorzover het gaat om het behoeden van consumenten voor een overhaaste beslissing. Dat is wel een vooruitgang, maar die vooruitgang wordt gerealiseerd door middel van een wetsvoorstel waarover technisch gesproken vragen en procedures kunnen ontstaan wat de hanteerbaarheid van de bedenktijd betreft, terwijl het bovendien afwijkt van de rechtssystematiek van het BW op het punt van colportage, kopen op afstand en timesharing. Daarover zijn wel nadrukkelijk regelingen opgenomen in de wet respectievelijk in de AMvB over de inhoud van de akte. Uit een oogpunt van deugdelijkheid en rechtssystematiek is het voor ons de vraag of niet op grond hiervan nee tegen dit wetsvoorstel moet worden gezegd, dus niet vanwege de door de minister gepresenteerde keus voor of tegen deze minimale consumentenbescherming. Het is uiteindelijk aan de fracties in deze Kamer om te bepalen welke keus zij maken, en niet aan de regering.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Nu de heer Van de Beeten zo nadrukkelijk spreekt over deugdelijkheid van de wetgeving wil ik graag van hem vernemen hoe hij staat tegenover het voorstel dat door de VVD-fractie is gedaan over de civielrechtelijke twee wegen.

De heer **Van de Beeten** (CDA): Ik heb in de schriftelijke stukken en in de eerste termijn al te kennen gegeven dat een groot deel van de problemen die ik zie op juridisch-technisch gebied zou worden weggenomen als voor de notaris zou worden gekozen. Waar trekken aan een dood paard voor de Eerste Kamer ook niet veel zin heeft, vind ik dat de regering indien zij vasthoudt aan de keuze tegen de

notaris in ieder geval iets moet doen op de andere terreinen. Ik vind dat de regering in ieder geval wat moet doen aan hetgeen wij naar voren hebben gebracht ten einde het systeem dat zij verdedigt goed te kunnen laten werken en ook te laten passen in het systeem van het BW.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Wellicht mag ik de heer Van de Beeten dan de suggestie doen om mee te gaan met het voorstel van de VVD. Misschien komt dat dode paard dan ook tot leven!

De heer **Van de Beeten** (CDA): Ik heb al gezegd dat ik niet de confrontatie met dit kabinet, met deze minister zoek, maar dat ik zoek naar deugdelijke wetgeving. Ik constateer dat de oplossing van de VVD er een is, maar ik constateer ook dat er een andere oplossing is, waarvan de minister in de nadere memorie van antwoord al heeft laten blijken dat die wenselijk zou zijn. Hij zegt het hier ook weer, maar ik krijg het gevoel dat hij het niet rond wil zeggen, omdat hij anders met zijn eed op de Grondwet in de knel zou komen. Dat vind ik vervelend, maar ik ervaar het niet zo, want wat wij vragen past in de systematiek van het BW. Wij vragen simpelweg om in het BW op te nemen dat de inhoud van de akte bij Algemene maatregel van bestuur nader zal worden geregeld. Dat geldt ook al voor de ander drie delen van het BW. Wij vragen dus helemaal niets spectaculairs, maar wel een duidelijke bijdrage aan het ook kunnen werken van het wetsvoorstel dat de minister zelf heeft voorgelegd en die ook past in de rechtssystematiek van het BW. Ik begrijp werkelijk niet waarom de minister dat niet gewoon meeneemt. Als hij nu niet zonder meer wil toezeggen dat het sowieso aldus zal worden gedaan, kan ik ook nog wel enigszins begrijpen, maar laat hij dan in ieder geval toezeggen dat hij op zeer korte termijn ons een standpunt zal voorleggen en daarover met ons in debat wil. Ik zie echt niet in dat dit een onderzoek vereist ten einde te beoordelen of de Donner-norm van 20% aan de orde is. Met eerdere sprekers ben ik van mening dat die norm uit de lucht is gegrepen. Ik zie ook niet in dat er dan ook een jaar nodig is, want dat jaar heeft de minister natuurlijk alleen maar nodig om te kunnen bezien of hij aan die 20% komt. Ik heb collega Rosenthal hier wel eens hele verhalen horen vertellen over de ondeugdelijkheid van onderzoek. Ik denk dat hij een interessante bijdrage aan dit debat zou kunnen leveren als het gaat om onderzoek van een 20%-norm die in een jaar zou moeten worden vastgesteld. Ik vind overigens dat wij daar helemaal niet naar toe moeten. Wij vragen simpelweg om deugdelijkheid van de wetgeving en om iets dat ook past in de rechtssystematiek. Is de minister bereid om dat op te pakken en om daarover met deze Kamer op betrekkelijk korte termijn -- ik denk dan echt aan een periode korter dan zes maanden -- van gedachten te wisselen over de vraag hoe dat zou kunnen worden aangepakt?

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Ook onze fracties danken de minister voor zijn uitvoerige beantwoording. Om te beginnen wil ik in alle duidelijkheid stellen dat titel 7.12, de aanneming van werk, wat ons betreft nu niet ter discussie staat.

De minister heeft met verve het wetsvoorstel inzake titel 7.1 verdedigd, waarbij ik mij niet aan de indruk heb kunnen onttrekken dat de lange voorgeschiedenis niet weinig gewicht in de schaal heeft gelegd. Wij hebben er in deze tweede termijn geen behoefte aan om alle argumenten en diverse oplossingen te herhalen, maar ik zie in ieder geval niets in wat ik zojuist zei, namelijk dat de lange voorgeschiedenis van dit wetsvoorstel volgens de minister wel een argument zou zijn om het te omarmen.

Het alternatieve model van bescherming van de koper via een verplichte inschakeling van de notaris dat onze sterke voorkeur heeft, heeft de minister van de hand gewezen met minstens zoveel verve als waarmee hij het wetsvoorstel heeft verdedigd. Hij wijst om principiële redenen de betrokkenheid van de notaris af. Dit gaat mij wat al te ver. Alsof dit alternatieve model niet vanaf het moment dat over deze materie is nagedacht, een serieuze optie is geweest. Het is helaas – zo voeg ik hieraan toe – spelbal van belangengroepen geworden.

Ik blijf bij die optie. Ten overvloede zo mag ik hopen, verklaar ik dat ik geen enkel belang bij of binding aan het notariaat heb. Dit moet hier helaas schijnbaar toch wel gezegd worden. Wel wil ik zeggen dat ik generaal genomen vertrouwen heb in de onafhankelijkheid van ons notariaat. Ik zeg dit met nadruk, omdat ik uit het betoog van de minister de indruk heb gekregen dat het notariaat dit alternatieve model op dubieuze gronden – zeg maar: eigen belangen – heeft verdedigd. Ik vind dat wij het notariaat op deze wijze geen recht doen; ik praat dan niet over organisaties, maar over het notariaat.

Ik wijs nog eens op het sinds de jaren dertig goed functionerende Amsterdamse model. Wij praten hier vaak over pilot projecten. Als je nu een pilot project wil hebben van lange duur, is dit een pilot project van lange duur dat zijn deugdelijkheid heeft bewezen. De kosten van dit Amsterdamse model zijn niet zodanig dat de cliënten in Amsterdam zelfs na de invoering van de concurrerende tarieven voor het onroerend goed, niet op grote schaal de vlucht naar de regio hebben genomen. Meer wil ik hiervan op dit moment niet zeggen.

De minister heeft er terecht op gewezen dat deze Kamer het voorstel moet aanvaarden of verwerpen. Ik laat de verschillende opmerkingen die zijn gemaakt met het oog op verbetering van de voorstellen even rusten. Het is inderdaad een plicht van de Kamer om die verbetering optimaal na te streven. Bij verwerping van dit wetsvoorstel resteert de bestaande situatie die niet bevredigend is. Het moge duidelijk zijn dat de handhaving daarvan ook niet ons oogmerk is. Wij zouden iets beters willen dan de thans voorgestelde aanvullingen van titel 7.1. Dit is een rechts-politieke keuze, maar die mag de Eerste Kamer toch maken. De vraag is zelfs of zij niet verplicht is die keuze te maken. Het moge ook duidelijk zijn dat wij het wetsvoorstel niet om principiële redenen verwerpelijk vinden in tegenstelling tot de minister die ons alternatief

toch als principieel ondeugdelijk heeft gediskwalificeerd. Ik ben en blijf van mening dat het wetsvoorstel de in deze zaak minder wenselijke sporen draagt van onze poldercultuur. Het is niet voor niets dat de minister een- en andermaal het woord draagvlak heeft gebruikt. In feite is sprake van het wetsvoorstel van de gemiste kans. Welke consequenties onze fracties aan dit standpunt zullen verbinden, zal zo dadelijk openbaar worden.

De **voorzitter**: Dan is nu opnieuw het woord aan de minister van Justitie, als hij bereid en in staat is, onmiddellijk te antwoorden. Die indruk wekt hij bij mij.
**

*N

Minister **Donner**: Voorzitter, bereid wel. "In staat": daarover hoop ik dat de Kamer welwillend wil oordelen. Ik ben nog even bezig met de vraag van de heer Van de Beeten over de deskundige bij het toezicht. Daarop hoop ik het antwoord nog voor het einde van mijn betoog te hebben; ik geloof dat ik het zelfs nu al krijg. Dat is een van de punten waarop ik straks nog terugkom.

Ik had moeten nalaten om de standpunten van de verschillende fractiewoordvoerders samen te vatten; deze had ik moeten laten voor wat ze waren. Deze les zal ik ter harte nemen voor de komende tijd. Ik heb overigens niet wil aangeven -- volgens mij heb ik dat eerder al laten blijken -- dat ik de rol van de Kamer ten aanzien van het verbeteren en garanderen van goede wetgeving misken. In die zin ben ik ook gaarne bereid om waarnodig daaraan mee te werken. In dit geval proefde ik echter in de verschillende voorstellen dat die er vooral toe strekten om een stap verder te gaan. Ook daaraan wil ik gaarne meewerken, maar nu moet wel de eerste stap worden gezet. Na tien jaar moeten wij in staat zijn om die te zetten, ook al is deze onbevredigend naar het oordeel van verschillende fracties. Ik heb aangegeven dat ik gaarne bereid ben deze zaken te wegen om tot een volgende stap te komen. Het is niet zo dat wij moeten berusten in slechte wetgeving.

Ik heb niet willen betogen dat de notaris niet onafhankelijk is; ik ben juist van mening dat hij wél onafhankelijk is. Hij behoort tussen partijen in te staan en zo een waarborg te bieden voor met name de juridische kwaliteit van de overeenkomst; deze moet dekkend zijn. De bescherming en de aanleiding van de bescherming die wordt beoogd met dit wetsvoorstel, heeft echter niet zozeer betrekking op de juridische kwaliteit van de overeenkomst, maar op de eventuele materiële achtergrond. In de discussie met mevrouw Le Poole heb ik in dit verband aangegeven dat de koper vaak in het nadeel is door gebrek aan kennis omtrent de woning die hij koopt. Door de notaris daarin te veel te betrekken, wordt hij in een naar mijn gevoel onmogelijke positie gebracht. Dit betekent een verschuiving van zijn rol; dat is het uitgangspunt.

Verder heb ik de door mevrouw Broekers aangegeven tweewegenleer niet willen miskennen. De heer Holdijk had echter met de verplichte inschakeling van de

notaris het meest verstrekkende voorstel, zodat ik daarop het meest diepgaand ben ingegaan. Ik ben gaarne bereid dit mee te nemen, omdat het een verdere ontwikkeling is op het al bestaande punt dat als de notaris wordt ingeschakeld, daaraan ook bij de registratie verdergaande gevolgen zitten. Ik ben het ermee eens dat als de koopakte door de notaris wordt verleden, de bedenktijd kan worden uitgeschakeld. Het enige waartoe ik op dit moment niet bereid ben is dat automatisch het geval te laten zijn. Nu kan het gewoon worden bepaald of niet. Wel ben ik bereid om over het punt verder na te denken. Dat je de mogelijkheid van een langere bedenktijd in het andere geval eventueel bekijkt, is een punt van evaluatie.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Ik meen dat de minister eventueel wil bekijken of de bedenktijd kan worden afgeschaft als de notaris wordt ingeschakeld. Hij wil dat niet toezeggen. Ik heb niet begrepen dat de minister de mogelijkheid van een notariële tussenkomst bij de obligatoire overeenkomst sowieso omarmt en vervolgens zegt dat er in dat geval geen bedenktijd is. Het gaat blijkbaar om de Vormerkung.

Minister **Donner**: Ik heb aangegeven dat ik gaarne bereid ben om dat punt mee te nemen. Het gaat hierbij over de mogelijkheid dat als de koopakte bij notariële akte wordt vastgesteld, de bedenktijd daarin wordt afgeschaft. Ik betwijfel of deze optie een adequate oplossing is voor de problemen die mevrouw Broekers aangeeft. De mogelijkheid bestaat nu niet volgens de wet, omdat contractueel niet kan worden afgeweken van de bedenktijd. Juist omdat de notaris bepaalde waarborgen biedt op dat punt, kan ik mij voorstellen dat men dit idee overweegt. Nogmaals, je kunt dat niet automatisch doen, omdat de bescherming wordt beoogd vanuit andere dan juridische oogpunten. Dit punt hangt samen met de bijzondere rol van de notaris. Ik ben het er helemaal mee eens dat de notaris een waarborg biedt voor koper en verkoper. Dat is echter nu net wat met het onderhavige wetsvoorstel niet werd beoogd. Daarmee werd namelijk specifiek de bescherming van de koper beoogd. Geconstateerd werd dat hij in een nadelige positie was ten opzichte van de verkoper. Vandaar de logica om daarbij niet de nadruk te leggen op de juridische bescherming.

Voorzitter. Dit kabinet staat onder meer voor het terugdringen van regels. Wij moeten oppassen dat het enkele feit dat er soms problemen zijn, geen aanleiding is om regel in te voeren. De 20%-norm is echter enkel bedoeld om ervoor te zorgen dat er een zekere vuistregel is om te bepalen wanneer je een en ander wel doet en wanneer niet. De vuistregel kan naar omstandigheden verschillend zijn, afhankelijk van de ernst van de geconstateerde feiten. Verder laat ik de 20%-norm voor wat hij is.

Voor de heer Van de Beeten heeft gevraagd waarom niet is gekozen voor het systeem dat al bestaat in de wet, bijvoorbeeld bij de Colportagewet, de regeling inzake kopen op afstand en de wet inzake timesharing. Daarin is bepaald dat de inhoud van de overeenkomst bij AMvB nader kan worden geregeld. Ik erken volledig dat

dit punt nu in het BW is opgenomen en ben bovendien volledig bereid om, zoals gevraagd, af te wegen of dat een oplossing is, dan wel het regelend optreden. Het gaat daarbij namelijk om een overeenkomst waarover de wetgever heeft gesteld dat als niet is voldaan aan de voorwaarden, er geen overeenkomst is. Bij de zaken waarbij het daar om gaat, kan het een geldige afweging zijn geweest dat het oogpunt van bescherming van de consument beter is. Ik vrees dat dit aanleiding dreigt te geven tot rechtsonzekerheid op het terrein van onroerende goederen. Ik heb het jaar aangegeven om de ruimte te hebben om te bezien wat het probleem is. Ik ben echter gaarne bereid om, als dat de wens van de Kamer is, toe te zeggen dat ik de Kamer nog voor het einde van het jaar een brief ter zake zal toesturen, waarin ik het gehele terrein afbaken en waarin ik ook inga op het voorstel van mevrouw Broekers. Ik zal daarin verwoorden hoe vanuit deze eerste stap de bescherming van de consument verder zou moeten worden uitgebouwd, in het bijzonder op het punt van het eventueel nader regelen van de inhoud van contracten. Tevens zal ik ingaan op de vraag in hoeverre aangesloten zou moeten worden bij de rest van de systematiek van het Burgerlijk Wetboek, dan wel of er argumenten zijn om het op dit terrein eventueel anders te doen. Ik ben gaarne bereid meer afgewogen aan te geven welke afwegingen hierbij een rol zouden moeten spelen.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): U hebt gezegd dat u niets kunt toezeggen. Zegt u nu toch toe dat u over zeven maanden met een voorstel tot aanpassing van de wetgeving komt, zoals bepleit door de VVD-fractie?

Minister **Donner**: Neen. Ik heb aangegeven dat ik voor het einde van het jaar een standpunt zal innemen over de wijze waarop vanuit deze eerste stap de bescherming van de koper verder uitgebouwd zou moeten worden, waarbij de Kamer de gelegenheid krijgt hierover te discussiëren. Ik wil daarmee niet wachten tot de evaluatie. Ik zal een en ander schriftelijk aan uw Kamer voorleggen. Ik doe echter geen toezegging dat ik voor een bepaald middel zal kiezen. U zou in dat geval geen brief meer nodig hebben, want dan kiezen wij nu voor een bepaalde richting. Ik heb u de verschillende argumenten aangegeven. Met name op het punt van het nader preciseren van de inhoud vrees ik voor grote rechtsonzekerheid.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Dit is een heel belangrijk debat en wij staan onder tijdsdruk. Als de minister bereid zou zijn wel een toezegging te doen in de richting van hetgeen de VVD-fractie naar voren heeft gebracht, zouden wij een heel eind verder kunnen komen.

Minister **Donner**: Ik constateer dat de VVD-fractie een andere richting uit wil dan bijvoorbeeld de fracties van CDA en PvdA. Ik kan nu niet voor een bepaalde richting kiezen. Wel ben ik bereid om in een brief aan de Kamer de verschillende elementen aan te geven die een rol spelen als wij deze stap zetten.

De heer **Van de Beeten** (CDA): Wij moeten de verschillen tussen de fracties niet overdrijven. Ik heb al aangegeven dat ik op zichzelf genomen zou willen meedenken met de VVD-fractie, als ik niet de indruk had gehad dat de regering die kant niet op wil. Als de minister nu zegt dat hij dat nog weer eens wil bezien en dat dit in de brief terugkomt, vind ik dat pure winst, ook voor de VVD-fractie, en dat juich ik toe.

Minister **Donner**: Als er aanleiding is om het vereiste van schriftelijkheid in overeenkomsten eventueel op te nemen in een wetsvoorstel dat nu reeds bij de Kamer ligt, ben ik gaarne bereid om dit te overwegen. In de brief zal ik ingaan op de uitbreiding van het schriftelijkheidsvereiste, als dat een wezenlijk punt is. Nu ben ik nog niet in staat om uit verschillende alternatieven een richting te kiezen. Ik ben gaarne bereid daarover op de kortst mogelijke termijn met de Kamer te discussiëren. Ik doe dat niet vanuit een onverplichte situatie, in de trant van: wij hebben een discussie en zien dan wel verder, maar vanuit de intentie om te komen tot een verder gaande bescherming van de koper, waartoe de wenselijkheid door deze Kamer tot uitdrukking is gebracht.

De heer Van de Beeten heeft een aantal specifieke vragen gesteld over het derde lid van artikel 7.12.16. Hij heeft onder meer gevraagd wat er gebeurt als de aannemingsovereenkomst vier dagen na de koopovereenkomst binnenkomt. Welnu, het tweede lid slaat op de aannemingsovereenkomst. Derhalve begint de termijn nadat de aannemingsovereenkomst wordt aangeboden. Dus in de situatie waarin vier dagen na de koopovereenkomst de aannemingsovereenkomst wordt aangeboden, begint de bedenktijd na aanbidding van de aannemingsovereenkomst.

Voor de oplevering van het werk wordt in het derde lid van artikel 7.12.7a bepaald dat de aannemer is ontslagen van de aansprakelijkheid voor gebreken die de opdrachtgever op het tijdstip van oplevering redelijkerwijs had moeten ontdekken. Daar zit dus ook de deskundigheid en het toezicht tijdens het werk. Uit deze bepaling vloeit voort dat de kwaliteit van het toezicht aan de opdrachtgever wordt toegerekend voor zover het gaat om het moment van oplevering. De regel van dit artikel is een concretisering voor de aannemingsovereenkomst van de algemene regel van artikel 6.89 BW. Het ligt voor de hand dat de kans dat een verborgen gebrek wordt ontdekt, bij deskundig toezicht bij de oplevering groter is dan wanneer er sprake is van minder deskundig toezicht. Ik zie dan ook niet in waarom de mate van deskundigheid daarbij niet van belang zou mogen zijn voor de mate waarin de opdrachtgever het risico draagt van het niet ontdekken van een gebrek bij de oplevering.

De heer Van de Beeten wijst er terecht op dat het de taak van deze Kamer is om te letten op de deugdelijkheid van wetgeving. Ik heb aangegeven waarom naar mijn gevoel de verschillende punten waarop hij vragen opriep, de wetgeving wel degelijk deugdelijker maken. Ik ben ingegaan op het punt van de inhoud van de overeenkomst en op de wijze waarop ik daaraan tegemoet meen te zijn gekomen. Ik heb ook mijn bereidheid getoond

om hierover op zo kort mogelijke termijn met de Kamer te spreken.

Mevrouw Broekers suggereerde dat ik weinig sympathie voor het notariaat zou hebben. Ten onrechte, denk ik, want ik heb juist zoveel sympathie voor de notarissen dat ik hen niet in een onmogelijke positie zou willen brengen, omdat ik meen dat er een verschil is. Ik heb ook niet van eenzijdig onderzoek willen spreken, maar mevrouw Broekers noemde een aantal voorbeelden waarbij er geen sprake is van een bedenktijd. Ik heb de wetsartikelen aangegeven waarin in de genoemde landen de bedenktijd voorkomt. En ik heb verder alleen als verklaring aangegeven dat het onderzoek van het notariaat er vermoedelijk vooral op gericht was, in welke gevallen er sprake was van verplichte inschakeling van het notariaat en in welke gevallen niet. Ik laat de kwestie van de prijzen van het notariaat verder in het midden.

Ik ben het geheel met de heer Holdijk eens dat de lange voorgeschiedenis geen argument mag zijn om het wetsvoorstel te omarmen. Dat heb ik ook niet gezegd, ik heb alleen aangegeven dat de verschillende voorstellen vooral bedoeld zijn om de koper meer bescherming te bieden. Ik heb ook geprobeerd om aan te geven dat dit een eerste stap is, en zeker niet de laatste. Daarom heb ik gezegd dat ik het moeilijk zou vinden om de discussie na elf jaar opnieuw te beginnen, als dit wetsvoorstel werd afgewezen. Dat is het enige wat ik heb willen betogen, maar in mijn reactie op een vraag van mevrouw Le Poole heb ik willen aangeven dat het zeker niet mijn bedoeling is, het denken stop te zetten tot de evaluatie, maar zo snel mogelijk met deze Kamer te discussiëren over verdere rechtsbescherming, en in het bijzonder over de vraag of wij de inhoud van de overeenkomst volgens de bestaande systematiek of via het regelend recht nader moeten invullen. En ik zou er ook de vraag van mevrouw Broekers bij willen betrekken of de bedenktijd automatisch zou moeten vervallen als de notaris is ingeschakeld of dat dit in de notariële overeenkomst zou moeten worden bepaald. Daarnaast had ik al toegezegd, nog een aantal punten erbij te betrekken, zoals verbreding van de eis van schriftelijkheid.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat een stemming bij zitten en opstaan over het wetsvoorstel wordt verlangd. Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf.
**

*N

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Voorzitter. Ik zeg de minister dank voor de serieuze poging die hij in tweede termijn heeft ondernomen om aan te geven dat de opmerkingen die gemaakt zijn hem ter harte zijn gegaan en dat hij die ook ter harte zal nemen.

De minister heeft toegezegd een brief aan de Eerste Kamer te zullen zenden op een termijn van uiterlijk

zeven maanden of zoveel eerder als mogelijk is, maar een termijn van zeven maanden acht ik een reële termijn. Ik stel met nadruk vast dat de minister toelegt serieuze aandacht te geven aan de visie van de VVD-fractie. Immers, de suggestie van de VVD-fractie, aan te duiden als de tweewegenleer, biedt een degelijke, reële consumentenbescherming en is in dat opzicht beter dan de toch wat wassen-neusachtige consumentenbescherming die in het wetsvoorstel staat.

Ervan uitgaande dat de minister zich aan zijn toezegging zal houden -- daar ga ik van uit, want zo kennen wij de minister -- inzake de periode van zeven maanden en dat er werkelijk serieuze aandacht aan deze punten wordt gegeven zonder "bias", trek ik de eerdere verklaring van de VVD-fractie terug dat wij niet met het wetsvoorstel zouden instemmen. Wij stemmen er derhalve wel mee in.

*N

De heer **Van de Beeten** (CDA): Voorzitter. De CDA-fractie heeft de hoop dat wij met de toezeggingen van de minister enigszins uit de loopgraven rondom de rol van de notaris zijn gekomen en dat wij de zaak straks naar aanleiding van zijn brief nog wat sterker op zijn merites zullen kunnen bediscussiëren, met name op het punt van het passen in de rechtssystematiek en de deugdelijkheid van de regeling. Dat is voor ons op zich voldoende om onze steun aan het wetsvoorstel vandaag niet te onthouden.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de SGP tegen het wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Ik feliciteer de minister met dit resultaat.

**

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

*B

!VOETTEKST!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het verslag van de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven van de nieuw benoemde leden der Kamer.**

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat de heer Boorsma, tevens voorzitter, de heer De Beer en mevrouw Jaarsma door mij zijn benoemd tot leden van de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven van de benoemde leden der Kamer in alfabetische volgorde in groep I: de heer Van de Beeten, mevrouw Bemelmans-Videc, de heer Van den Berg, mevrouw Bierman-Beukema toe Water, de heer Biermans, mevrouw Van den Broek-

Laman Trip, mevrouw Broekers-Knol, mevrouw Van Dalen-Schiphorst, de heren Dees, Doek, Van Driel, mevrouw Dupuis, de heren Dölle, Eigeman, Essers, Van Gennip, De Graaf, Hamel, Hessing, Van Heukelum, Hoekzema, Holdijk, Jurgens, mevrouw Kalsbeek-Schimmelpenninck van der Oye, de heren Ketting, Klink, Kohnstamm, Kox, Van der Lans, Leenders, mevrouw Van Leeuwen, de heren Lemstra, Van der Linden, mevrouw Linthorst, de heer Luijten, mevrouw Maas-de Brouwer, mevrouw Meindertsma en mevrouw Meulenbelt.

De reeds ingekomen missive van de voorzitter van het Centraal stembureau en de geloofsbrieven van eerdergenoemde leden inmiddels in handen van de commissie tot onderzoek van deze geloofsbrieven zijn gesteld. Het is mij gebleken dat de commissie haar taak reeds heeft verricht. Ik geef het woord aan de heer Boorsma tot het uitbrengen van verslag namens de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven.

**

De heer **Boorsma**, voorzitter der commissie: Voorzitter. De commissie die de geloofsbrieven van de benoemde leden van de Kamer in alfabetische volgorde opgenomen in groep 1 heeft onderzocht, heeft de eer te rapporteren dat de geloofsbrieven en de daarbij ingevolge de Kieswet overgelegde bescheiden van de volgende personen in orde zijn bevonden: de heer R.H. van de Beeten te Aerd, mevrouw M.L. Bemelmans-Videc te Koudekerk a/d Rijn, de heer G. van den Berg te Veenendaal, mevrouw M.E. Bierman-Beukema toe Water te Heemstede, de heer G.J.J. Biermans te Velden, mevrouw N.H. van den Broek-Laman Trip te Den Haag, mevrouw A. Broekers-Knol te Overeen, mevrouw W.W.J. van Dalen-Schiphorst te Hasselt, de heer D.J.D. Dees te Breda, de heer H.A. Doek te Arnhem, de heer S.J. van Driel te Voorburg, mevrouw H.M. Dupuis te Voorschoten, de heer A.H.M. Dölle te Groningen, de heer J.H. Eigeman te Culemborg, de heer P.H.J. Essers te Loon op Zand, de heer J.J.A.M. van Gennip te Den Haag, de heer G.J. de Graaf te Loenen (Gld), de heer J. Hamel te Groningen, de heer R.H. Hessing te Den Haag, de heer J.J. van Heukelum te Tynaarlo, de heer W.K. Hoekzema te Den Helder, de heer G. Holdijk te Apeldoorn, de heer E.C.M. Jurgens te Amsterdam, mevrouw E.M. Kalsbeek-Schimmelpenninck van der Oye te Dalfsen, de heer N.G. Ketting te Huizen, de heer A. Klink te Capelle a/d IJssel, de heer J. Kohnstamm te Amsterdam, de heer M.J.M. Kox te Tilburg, de heer J.J.M. van der Lans te Amsterdam, de heer R.M.L.A. Leenders te Maastricht, mevrouw J. van Leeuwen te Zoetermeer, de heer W. Lemstra te Hengelo (Ov), de heer P.R.H.M. Van der Linden te Nuth, mevrouw M.Y. Linthorst te Abcoude, de heer P.J.H.M. Luijten te Amsterdam, mevrouw T.A. Maas-de Brouwer te Westbroek, mevrouw M.C. Meindertsma te Zwolle, mevrouw A.H. Meulenbelt te Amsterdam.

De **voorzitter**: Ik dank de heer Boorsma voor het uitbrengen van het rapport en de commissie voor het verrichten van haar taak.

Ik stel aan de Kamer voor, het advies van de commissie te volgen en het rapport in de Handelingen te doen opnemen.

**

Daartoe wordt besloten.

(Het rapport is opgenomen aan het eind van deze editie van de Handelingen.)

De voorzitter: Ik deel aan de Kamer mede, dat de heer De Boer, tevens voorzitter, en de heren Baarda en Bierman door mij zijn benoemd tot leden van de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven van de benoemde leden der Kamer in alfabetische volgorde opgenomen in groep II:

de heren Middel, Van Middelkoop, mevrouw Nap-Borger, de heren Noten, Van Oosten, Pastoor, Platvoet, Pormes, Putters, Van Raak, Rabbinge, mevrouw De Rijk, de heren Rosenthal, Russell, Schouw, Schuurman, Schuyer, mevrouw Slagter-Roukema, mevrouw Soutendijk-van Appeldoorn, de heer Stekelenburg, mevrouw Swenker, mevrouw Sylvester, mevrouw Tan, de heren Terpstra, Van Thijn, mevrouw Timmerman-Buck, mevrouw Vedder-Wubben, de heren Wagemakers, Walsma, Werner, mevrouw Westerveld, mevrouw Witteman, de heren Witteveen, Woldring, mevrouw De Wolff, de heer Zinken.

De reeds ingekomen missive van de voorzitter van het Centraal Stembureau en de geloofsbrieven van eerdergenoemde leden zijn inmiddels in handen van de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven gesteld. Tevens zijn in handen gesteld van deze commissie een brief van de commissaris van de Koningin in Noord-Holland d.d. 2 juni 2003 en een brief van de Kiesraad, eveneens d.d. 2 juni 2003. Beide brieven betreffen een fout in het proces-verbaal van de verkiezingsuitslag in de provincie Noord-Holland. Het is mij gebleken dat de commissie haar taak reeds heeft verricht. Ik geef het woord aan de heer De Boer tot het uitbrengen van het rapport.

**

De heer **De Boer**, voorzitter van de commissie: Als alles in dit land zo snel zou mogen werken als deze commissies, wat zou het dan opknappen!

Hartelijke dank, voorzitter, dat u mij de gelegenheid geeft om op deze laatste dag dit spreekgestoelte te beklimmen. Ik kan niet beloven dat het mijn meest enerverende bijdrage zal worden, maar dankzij Noord-Holland wordt het toch iets enerverender dan ik had vermoed. De commissie die de geloofsbrieven van de benoemde leden van de Kamer in alfabetische volgorde opgenomen in groep II heeft onderzocht, heeft de eer te rapporteren dat de geloofsbrieven en de daarbij ingevolge de Kieswet overlegde bescheiden van de volgende personen in orde zijn bevonden:

de heer L.P. Middel te Kollum, de heer E. van Middelkoop te Berkel en Rodenrijs, mevrouw H.J. Nap-Borger te Dalfsen, de heer H.C.P. Noten te Dalfsen, de heer C.G.J. van Oosten, de heer J.J.L. Pastoor te Assen, de heer L.H.G. Platvoet te Amsterdam, de heer S.R. Pormes te Assen, de

heer K. Putters te Hardinxveld-Giessendam, de heer A.A.G.M. van Raak te Amsterdam, de heer R. Rabbinge te De Wolden, mevrouw M. de Rijk te Amsterdam, de heer U. Rosenthal te Rotterdam, de heer P.W.L. Russell te Amsterdam, de heer A.G. Schouw te Dordrecht, de heer E. Schuurman te Breukelen, de heer E.H. Schuyer te Wassenaar, mevrouw T.M. Slagter-Roukema te Zuidhorn, mevrouw M.H.J. Soutendijk-van Appeldoorn te Nuenen, de heer J. Stekelenburg te Tilburg, mevrouw P. Swenker te Hoogland, mevrouw J.J. Sylvester te Naarden, mevrouw I.Y. Tan te Diemen, de heer G.H. Terpstra te Utrecht, de heer E. van Thijn te Amsterdam, mevrouw Y.E.M.A. Timmerman-Buck te Den Haag, mevrouw H.C.M. Vedder-Wubben te Den Haag, de heer E.C.M. Wagemakers te Vught, de heer J. Walsma te Hardegarijp, de heer F.J.M. Werner te Arnhem, mevrouw M. Westerveld te Amsterdam, mevrouw A.C.C. Witteman te Breukelen, de heer W.J. Witteveen te Breda, de heer H.E.S. Woldring te Amstelveen, mevrouw D.J.B. de Wolff te Arnhem, de heer A.J.G. Zinken te Echt.

Ten aanzien van de geloofsbrief van de heer A.J.G. Zinken te Echt merk ik het volgende op:

Zoals blijkt uit de brief van de commissaris van de Koningin van Noord-Holland is er in het proces-verbaal van de verkiezingsuitslag een fout geslopen. In tegenstelling tot hetgeen in het proces-verbaal is vermeld, is geen stem uitgebracht op de heer Zinken maar op de heer Ten Hoeven van de OSF. Als de Kiesraad de uitslag met inachtneming van het voorafgaande had vastgesteld, had hij de zetel voor de OSF toegewezen aan de kandidaat nr. 2, de heer H. Ten Hoeven. Gelet op het vorenstaande stelt de commissie voor, de heer Zinken niet toe te laten als lid van de Kamer vanwege de onjuistheid van de vaststelling van de uitslag en hiervan kennis te geven aan de Kiesraad.

De Kiesraad zal dan overeenkomstig de artikelen V8 en V9 van de Kieswet op korte termijn een nieuwe uitslag vaststellen.

Is dat enerverend of niet? Volgens mij hebben wij dit nog nooit meegemaakt, maar dat weet ik niet helemaal zeker.

Ten slotte deel ik mee dat het benoemde lid der Kamer, mevrouw K.H. Peijs, de Kiesraad heeft meegedeeld dat zij haar benoeming niet aanneemt.

Het rapport van de commissie is neergelegd ter griffie, ter inzage voor de leden. Ook de brieven van de commissaris van de Koningin en van de Kiesraad zijn neergelegd ter griffie, ter inzage van de leden. De commissie adviseert om voornoemde personen, met uitzondering van de heer Zinken, als leden van de Kamer toe te laten.

De voorzitter: Ik dank de heer De Boer voor het uitbrengen van het rapport en de commissie voor het verrichten van haar taak. Ik stel aan de Kamer voor, het advies van de commissie te volgen en het rapport in de Handelingen te doen opnemen. Verder stel ik voor, om 16.00 uur te beginnen met het afscheid van de vertrekkende leden.

**

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt van 15.05 uur tot 16.00 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ik deel u mee dat de Eerste Kamer op 2 juni jongstleden de aanvullende geannoteerde agenda van de JBZ-raad van 5 en 6 juni 2003 met bijlagen heeft ontvangen. Bovendien werd heden een brief van de minister voor Vreemdelingenzaken in Integratie ontvangen met betrekking tot de ontwerp-richtlijn inzake het recht op gezinshereniging, die eveneens tijdens de komende JBZ-raad aan de orde gesteld zal worden.

Tijdens de JBZ-raad van 5 en 6 juni 2003 zijn derhalve tien koninkrijksbindende ontwerp-besluiten aan de orde. De bijzondere commissie voor de JBZ-raad heeft zich heden beraden over de voorgelegde, bindende ontwerp-besluiten, in aanmerking nemende dat op 27 mei jongstleden reeds werd besloten ten aanzien van de op 5 en 6 juni aanstaande geagendeerde koninkrijksbindende ontwerp-besluiten. De commissie adviseert als volgt.

De besluitvorming van 27 mei jongstleden kan in stand blijven. Aangezien instemming werd onthouden bij agendapunt B15 wegens het ontbreken van stukken, wordt die nu onthouden wegens de wens de definitieve tekst eerst af te wachten. Met de ontwerp-richtlijn inzake het recht op gezinshereniging kan niet worden ingestemd, tenzij de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie voorafgaand aan de JBZ-raad aangeeft te zullen bewerkstelligen dat een openbare verklaring voor de notulen van de Nederlandse delegatie wordt afgelegd, houdende dat artikel 8 EVRM de ondergrens is bij de interpretatie van de artikelen in de richtlijnen.

Ik stel de Kamer voor, dit advies te volgen.

**

Daartoe wordt besloten.

*B

!Afscheid leden!

De **voorzitter**: Thans is het agendapunt aan de orde dat betrekking heeft op het afscheid van de vertrekkende leden.

Geachte medeleden, mijnheer de minister-president.

Aan de vooravond van het einde van de zitting 1999-2003 van deze Kamer en ter gelegenheid van het afscheid van niet minder dan 36, bijna de helft dus van de nu zittende leden, wil ik kort terugblikken op de achter ons liggende zittingsperiode.

De zitting 1999-2003 kenmerkte zich in de eerste plaats door een gedeeld voorzitterschap. Na ruim twee jaar droeg Frits Korthals Altes de hamer op 2 oktober 2001 aan mij over. Was onze aandacht vlak na 11 september 2001 vooral gericht op de gevolgen van de verschrikkelijke aanslagen voor de internationale veiligheid en vrede, ruim

een halfjaar later waren het binnenlandse politieke ontwikkelingen die ons volop bezighielden.

Op 17 april 2002 bood minister-president Kok het ontslag van zijn kabinet aan naar aanleiding van het rapport van het Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie over Srebrenica.

Het jaar 2002 werd het jaar van twee kabinetscrises en twee verkiezingen voor de Tweede Kamer in een jaar. Wordt een voorzitter van de Eerste Kamer in de regel tijdens een periode van vier jaar slechts een maal geroepen, de koningin van advies te dienen over de ontstane politieke situatie, mij is de uitzonderlijke eer vergund geweest Hare Majesteit in een jaar tijd vier keer te hebben mogen adviseren.

In de afgelopen jaren lijkt de relatie tussen kiezer en de direct gekozen volksvertegenwoordiging een andere te zijn geworden. Enerzijds zien wij een minder honkvaste kiezer die niet zozeer de inhoud van de boodschap, maar vooral de wijze waarop deze wordt gepresenteerd belangrijk lijkt te gaan vinden. Anderzijds lijken politieke partijen en hun vertegenwoordigers anders dan vroeger voortdurend op zoek naar een optimale synthese van inhoud en vorm van hun boodschap. Zij hebben te maken gekregen met een groeiend ongeduld van de kiezer die de politiek sterker dan vroeger confronteert met en afrekent op het antwoord op de vraag waar de oplossingen voor de problemen blijven en hoe die eruit zien.

Deze ontwikkeling heeft zich niet of nauwelijks voorgedaan in de relatie tussen het electoraat van onze Kamer en de in dit huis gekozen volksvertegenwoordigers. Dat hangt uiteraard samen met het feit dat deze Kamer niet rechtstreeks, maar getraptd wordt gekozen. De indirecte relatie zorgt niet zozeer voor een band tussen de kiezer, het statenlid en de gekozene, het lid van deze Kamer, als wel voor een zekere relatie tussen het Eerste-Kamerlid en de regio waarin de politieke partij waarvoor hij kandidaat is gesteld, actief is. Persoonlijk ben ik van mening dat aan dit element van vertegenwoordiging van de regio wel een zwaarder accent zou kunnen worden gegeven. De plaats van de regio respectievelijk van de provincie in ons bestuurlijk bestel zou daarmee kunnen worden versterkt, maar ik zou het wel betreuren als leden van de Eerste Kamer gaan functioneren als belangenbehartigers van een provincie.

Het jaar 2002 was het jaar waarin Nederland werd opgeschrikt door de moord op Pim Fortuyn, een voor ons land ongekende gebeurtenis, waaraan wij in deze Kamer op een passende wijze aandacht hebben besteed. De afschuw, de ontredde en de onbalans na deze laffe daad waren heel groot. Waren wij Nederlanders immers niet sedert eeuwen zo trots op de verworvenheid dat binnen onze samenleving en in onze parlementaire democratie het woord, en bij uitstek het woord, als het vanzelfsprekende middel voor de ordening van onze maatschappelijke werkelijkheid en voor de beslechting van conflicten wordt gehanteerd?

Het voorlaatste jaar van de nu bijna voorbij zitting was ook het jaar waarin Zijne Koninklijke Hoogheid, prins Claus, op 75-jarige leeftijd overleed. Tijdens een bijeenkomst van de gezamenlijke Kamers in

de Ridderzaal werd de prins herdacht en enkele dagen daarna woonden de leden van beide Kamers de herdenkings- en bijzetingsplechtigheid te Delft bij. De verbondenheid van het volk van Nederland en zijn vertegenwoordigers met koningin Beatrix en haar gezin bleek indrukwekkend, zoals die ook tot uitdrukking kwam bij het huwelijk van kroonprins Willem-Alexander en prinses Maxima.

Geachte medeleden, mijnheer de minister-president. Met u kijk ik terug op een zitting waarin deze Kamer tamelijk intensief doende is geweest, zich te bezinnen op haar eigen positie en functioneren in onze parlementaire democratie. De zogenaamde reflectienotities van de toenmalige minister Peper leidden na een stevige schriftelijke voorbereiding tot een uitvoerig debat in november 2001. Uiteindelijk leidde dat debat niet tot nieuwe gemeenschappelijke gezichtspunten, die tot een wijziging van de staatsrechtelijke rol en het functioneren van onze Kamer op de korte termijn zullen leiden. Zonder nu in details te geraken, hoop ik wel dat u mij toestaat op te merken dat ik mij achter degenen schaar die van mening zijn dat aan het vetorecht van deze Kamer niet getornd mag worden, niet met het doel om het vaker te gebruiken, wel om te bevorderen dat deze Kamer het fundamentele recht behoudt om wetten die de toets der kritiek niet kunnen doorstaan te verwerpen. Het vetorecht van de Eerste Kamer heeft een forse preventieve werking in het gehele wetgevingsproces.

Tijdens de laatste twee jaren van deze zittingsperiode is verder zowel binnen de huishoudelijke commissie als binnen het college van senioren een debat op gang gekomen over het interne functioneren van deze Kamer. Daarin hebben wij aandacht besteed aan de werkprocessen waaraan zowel de leden als de medewerkers van de Kamer hun bijdrage leveren. Een van de uitkomsten van deze discussie is de bescheiden administratieve ondersteuning van de fracties sinds 1 januari jongstleden.

De Eerste Kamer nam afgelopen jaar ook afscheid van haar griffier, Chris Baljé, die met FPU ging. Via een uitvoerige selectieprocedure werd Leendert Klaassen tot nieuwe griffier gekozen uit niet minder dan 133 sollicitanten. Gaarne zeg ik alle medewerkers van het ambtelijk apparaat, op welke plaats in de organisatie ook, heel hartelijk dank voor hun medewerking, steun en verbondenheid met ons werk.

Persoonlijk ben ik van mening dat de Kamer en de Kamerorganisatie op de ingeslagen weg van kritische bezinning op extern en intern functioneren moeten voortgaan. Immers, onze democratie en haar omgeving veranderen snel, niet in de laatste plaats onder invloed van het voortgaande integratieproces in Europa. De rol en de plaats van de Eerste Kamer kunnen daarin niet statisch zijn. De Kamer heeft naam gemaakt door de wijze waarop zij in nauwe samenwerking met de Tweede Kamer de voortgang in de werkzaamheden van de vier afgevaardigden naar de Europese Conventie over een nieuwe institutionele structuur van de Europese Unie heeft gevolgd en nog verder zal volgen. Zij heeft laten zien dat zij daarbij betrokken is en ook wil en kan zijn. Wellicht

zou, in samenspraak met de Tweede Kamer, een meer fundamentele bezinning op de wijze waarop wij onze wetgevende en controlerende taken in de nabije toekomst zullen opvatten en uitvoeren zinvol kunnen zijn.

Het voorlaatste jaar van de zittingsperiode die wij volgende week afsluiten, 2002 dus, wordt gekenmerkt door een wetgevingsprogramma dat qua omvang enigszins boven het gemiddelde ligt met 303 wetsvoorstellen. Ter vergelijking, in het parlementaire jaar 2001 waren er 237 wetsvoorstellen en in het jaar daarvoor 239. Het laatste jaar van deze zittingsperiode kenmerkt zich door een sterke daling, slechts 147 voorstellen van wet werden aan deze Kamer ter behandeling doorgezonden. Ik spreek de wens uit dat met de komst van het nieuwe kabinet de productie van wet- en regelgeving die nodig is om de verschillende maatschappelijke knelpunten te ordenen en te reguleren, snel weer op gang zal komen.

Aan het begin van mijn voorzitterschap heb ik over deze Kamer gesproken als over het huis van de menselijke maat. De menselijke maat die geldt voor het gebouw waarin wij ons werk doen en die ook geldt als het gaat om de middelen waarmee wij onze werkzaamheden uitvoeren, maar vooral de menselijke maat die geldt als het gaat om het doel waarvoor wij onze werkzaamheden verrichten: het welzijn van onze burgers en de zorg voor onze samenleving in al haar facetten. Voor mij persoonlijk geldt dat ik het als een groot voorrecht zie dat ik mijn politieke loopbaan die mij per saldo zeer veel vreugde en voldoening heeft gegeven, op deze wijze hier vandaag mag afsluiten. Ik dank u, leden en medewerkers, voor het vertrouwen dat u mij gaf en voor de mogelijkheden die u mij bood om vertrouwen in u te stellen. In het bijzonder dank ik beide ondervoorzitters die mij in en buiten de huishoudelijke commissie terzijde stonden, meer in het bijzonder bij soms nogal ingrijpende activiteiten die wij samen in de richting van de organisatie hebben moeten ondernemen.

Dan kom ik nu, geachte collegae, mijnheer de minister-president, bij het afscheid van een aantal individuele leden. Dat zijn er 35. Allereerst is daar Joeke Baarda. Hij is lid van deze Kamer sinds 23 juni 1987, dat wil zeggen op twintig dagen na zestien jaar. Daarmee heeft hij niet alleen gezorgd voor een continue vertegenwoordiging van Friesland, hij heeft zich ook al die jaren op bekwame wijze ingezet voor de kwaliteit van de parlementaire besluitvorming op de terreinen van de ruimtelijke ordening, de volkshuisvesting en verkeer en waterstaat. Ook Defensie had zijn warme aandacht. De motie-Baarda cum suis maakt duidelijk dat hij veel invloed heeft gehad op het debat over de uitbreiding van de luchthaven Schiphol met een vijfde baan. Uit eigen wetenschap kan ik verzekeren dat niet alleen deze Kamer, maar ook de NAVO-assemblee en het Benelux-parlement zijn actieve inzet zullen gaan missen.

Vandaag, of eigenlijk op 9 juni aanstaande, komt er een einde aan het rijke politieke leven van het lid De Beer, beter bekend als Pol de Beer. Vier jaar gemeenteraadslid van Utrecht, vier jaar van Vlaardingen, twintig jaar lid van de Tweede Kamer en vanaf 1995 lid van deze Kamer. Zijn grote deskundigheid op het gebied

van volkshuisvesting is onbetwist en zal in de toekomst door menig senator worden gemist.

Sinds 13 juni 1995 vormt Martin Bierman een eenmansfractie in de Kamer, tot 8 juni 1999 als vertegenwoordiger van een aantal groeperingen. Daarna vertegenwoordigde hij de lijst van de Onafhankelijke Senaatsfractie, een bundeling van provinciale partijen. De planoloog-actievoerder werd senator. Niet alleen als wetenschappelijk coördinator bij het SISWO in Amsterdam heeft hij zich beziggehouden met de gemeentelijke herindelingen, ook in de Eerste Kamer heeft hij verzet geboden tegen de opheffing van kleinere gemeenten. Persoonlijk hoop ik met hem dat de zeppelin nog eens een bruikbaar transportmiddel wordt.

Uit de bijdragen aan het parlementaire en maatschappelijke debat van Cobi de Blécourt-Maas blijkt dat zij een biologe in hart en nieren is. Haar ervaring op dit terrein, zowel bestuurlijk als wetenschappelijk, kwam hier goed van pas. Ook haar rol in de vijfde-baandiscussie, in het bijzonder over de geluidshinderaspecten, mag niet onvermeld blijven. Namens de Kamer dank ik haar bovendien voor haar actieve inzet in de COSAC waarmee onze Kamer in de relaties met collega-vertegenwoordigingen binnen Europa profiel heeft gekregen.

Sinds 5 februari 1991 is Wim de Boer lid van de GroenLinks-fractie in dit huis. Hij werd al snel, op 18 juni van dat jaar, fractieleider. 'De Eerste Kamer is als een oude slapende leeuw die het nog wel kan, maar er bijna nooit zin meer in heeft', zei hij in een interview met Gerard van Westerloo. Zelf gedroeg hij zich in deze Kamer allesbehalve als een slapende leeuw, maar als een strijdbare vechter voor de democratie die menigmaal zijn witte manen heeft laten wapperen, zoals in 1996 toen hij bij een interpellatie premier Kok vroeg naar diens visie op de positie van het kabinet ten opzichte van de Eerste Kamer. Het stoorde hem dat het kabinet de paarse regeringsfracties bij voortduring het mes op de keel zette. 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg', zei hij in zijn maidenspeech op 26 maart 1991, een pijler van zijn op Friese nuchterheid gebouwde opvoeding. Hij besloot zijn reflectiespeech bij de algemene beschouwingen op 21 november 2000 af met de woorden: 'De wijze weet wanneer het tijd is om op te houden. Helaas, de politiek kent weinig wijzen'. Welnu, ik ken er in ieder geval één!

Het jaar 2002 zal voor collega Boorsma altijd een donker jaar van afscheid nemen blijven, een jaar waarin wij allen heel erg met Peter hebben meegeleefd. Nu komt er na 17 jaar, waarvan enkele jaren als ondervoorzitter, ook een einde aan zijn lidmaatschap van de Eerste Kamer. Daarmee wordt een belangrijke periode in zijn loopbaan afgesloten waarin hij zich duchtig heeft kunnen doen gelden als het over de overheidsfinanciën ging. Maar ook op het gebied van volksgezondheid en de politie sprak hij met gezag, ook al riepen zijn opvattingen soms spanningen op bij de respectieve al dan niet bevriende regeringen. Misschien is het een goed idee als de Eerste Kamer in deze tijden van bezuinigingen nog eens een beroep doet op zijn deskundigheid als hoogleraar openbare financiën.

Kees van Bruchem behoort samen met collega Rabbinge tot de twee leden van deze Kamer van wie hun woonplaats gelijkluidend is aan hun naam. Op het eerste gehoor is dat natuurlijk wel handig voor de postkamer, maar soms ook wel eens lastig zo mij werd verzekerd. Kees, jij hield je als lid van deze Kamer bezig met veel van de gebieden die mij in mijn werkzame leven ook boeiden, zoals de toekomst van onze agrarische sector, de voedselvoorziening en de noodzakelijke balans tussen de landbouw en de ecologische waarden van onze fysieke omgeving.

Frits Castricum sluit met een staat van dienst als lid van de Tweede Kamer, van het Europees Parlement en ten slotte van deze Kamer vandaag een parlementaire carrière af van 26 jaar, een carrière die ik als bewoner van de buurgemeente van Boxtel wat beter heb gevolgd, ook al omdat wij aanvankelijk nogal eens samen met de trein reisden. Daaraan heb ik de beste herinneringen, Frits. Hij behoort tot een uitstervend ras van parlementariërs die hun waardevolle kennis en ervaring, ook als fractie- en partijbestuurder, aan enkele generaties van collega's hebben doorgegeven.

De bestuurlijke ervaring van Tom Doesburg op provinciaal niveau gepaard aan managementervaring in de energiesector, leidde er als vanzelfsprekend toe dat hij de stem van zijn fractie over vraagstukken rond de strategie van onze energievoorziening ter gelegenheid van de belangrijke wetsvoorstellen heeft vertolkt. Zijn interesse en kennis strekten zich ook uit over de internationale aspecten van de vraagstukken. Met die kennis heeft hij onmiskenbaar ook een goede bijdrage kunnen leveren aan de Nederlandse inbreng op het gebied van het Benelux-parlement.

Om vandaag ook afscheid te nemen van Wim van Eekelen, eerste ondervoorzitter van onze Kamer, had ik mij niet voorbereid, maar er bleek in Provinciale Staten meer te kiezen dan vaak verondersteld wordt en Wim werd daarvan het slachtoffer. Met zijn vertrek zal de Kamer het moeten stellen zonder zijn enorme kennis en ervaring op het gebied van buitenlandse zaken, Europa, defensie, vrede en veiligheid. Hij mag terugzien op een indrukwekkende loopbaan als diplomaat, parlementariër, staatssecretaris, minister en secretaris-generaal van de WEU. Je blijft nog actief in vele functies die je in binnen- en buitenland blijft vervullen. Dank voor je bijdragen aan het debat en ook voor je bijdragen aan het bestuur van deze Kamer!

Huib Eversdijk, Tweede-Kamerlid voor het CDA van 1977 tot 1991, secretaris en eerste vice-fractievoorzitter van de CDA-fractie en eerste ondervoorzitter van de Tweede Kamer. Na 14 jaar verruilde hij het lidmaatschap van de Tweede Kamer voor dat van de senaat. "Dit was wel even wennen", zo schreef hij in zijn eerste column. Hij betreurde het toen al dat de media weinig of geen belangstelling hebben voor de Eerste Kamer. Dankzij onder meer zijn eigen ervaring aan de overkant, had hij zelf overigens niet te klagen over belangstelling van de media voor zijn activiteiten en anders zorgde hij daar zelf wel voor. Zijn CV laat een rijke ervaring zien op het bestuurlijke vlak en in het onderwijs, vooral ook en met name in de provincie Zeeland.

Mij valt een hele eer te beurt om het ook qua anciënniteit oudste lid van deze Kamer Leendert Ginjaar te mogen toespreken. Al in 1981 werd hij na zijn ministerschap van Volksgezondheid en Milieuhygiëne in het kabinet Van Agt/Wiegel, lid van deze Kamer. Ook in zijn partij heeft hij een lange staat van dienst, van statenlid en minister werd hij partijvoorzitter en fractievoorzitter. Onder zijn voorzitterschap beleefde de VVD-fractie in deze Kamer roerige tijden rond het correctief referendum; een debat dat niet alleen de fractie, maar ook de Eerste Kamer in de publieke schijnwerpers heeft gezet.

Iets korter dan een jaar geleden sprak Bert Groen zijn maidenspeech uit ter gelegenheid van de behandeling van het wetsvoorstel Onderwijstoezicht. Sederdien heeft hij zich vooral beziggehouden met de Europese integratie en met de behandeling van de besluiten die in de bijzondere commissie JBZ aan de orde komen. Daarmee heeft hij, zoals hij zelf terecht opmerkte, een berg papier verzet.

Met een onderbreking van vier maanden is Ruud Hessing vanaf juni 1995 lid van deze Kamer geweest. Het vertrek van mevrouw Sorgdrager in oktober 1999 zorgde voor een tamelijk onverwachte terugkeer naar Den Haag, zodat hij zijn relatief grote inbreng op vele beleidsterreinen in het debat kon voortzetten. Het vertrek lijkt nu wat definitiever. De achterblijvende leden prijzen zich echter gelukkig met de gedachte dat het lidmaatschap van de Eerste Kamer in ieder geval in de familie Hessing blijft. Als dat maar niet tot verwarring leidt.

Sociale bewogenheid, plichtsbetrachting en eigen verantwoordelijkheid zijn enkele trefwoorden waarmee je de jaren van Henk Hofstede in deze Kamer heel goed zou kunnen karakteriseren. Zijn jarenlange ervaring in het CNV hebben zeker niet geleid tot een routinematige inbreng in de vele debatten waarin hij zijn bijdrage vooral op het gebied van economie en sociale zaken heeft geleverd. Persoonlijk hoop ik voor hem dat hij veel vrije tijd krijgt voor zijn familie, om te klussen en voor het vervullen van zijn wens af en toe nog eens een flinke haring te vangen, een wens die hij gisteren uitsprak.

Na slechts vier jaar Kamerlidmaatschap houdt Jannie van den Hul-Omta de Eerste Kamer, de wetgevende macht, voor gezien. Haar hart als bestuurder gaat toch meer uit naar de bestuurlijke-uitvoerende macht. Eerder was zij actief als gemeenteraadslid in Den Haag en later in haar huidige woonplaats Geldermalsen en ook binnen het IPO heeft zij haar sporen nagelaten. Hier hield zij zich vooral intensief bezig met wetsvoorstellen op het gebied van onderwijs in de breedste zin van het woord, want zij was lid van zowel de commissie Onderwijs als van de commissie Hoger onderwijs en wetenschapsbeleid, ook al investeerde zij de laatste tijd relatief veel tijd in het rugzakje.

Sinds 23 juni 1987 is Ria Jaarsma lid van de fractie van de Partij van de Arbeid en van 3 augustus 1998 tot 8 juni 1999 was zij ook fractievoorzitter. Zij weet alles van de arbeidsvoorziening en zij was een van de hoofdrolspelers in de discussie over de sociale zekerheid. Haar ervaring in de uitvoeringspraktijk is bijzonder van nut geweest bij de discussies over deze belangrijke

onderwerpen in de Kamer. Zij was regelmatig boos op paars, omdat zij vond dat er weinig werd gekeken naar de uitvoeringskant van het verhaal. Ik heb grote bewondering voor de wijze waarop zij zich hier steeds heeft ingezet, ook nadat haar fysieke situatie wat moeilijker werd.

Slechts korte tijd heeft de Eerste Kamer in tweede instantie gebruik kunnen maken van de expertise van VVD-lid Ad de Jager. Met zijn achtergrond als inspecteur, hoofdinspecteur, inspecteur-generaal van onderwijs was een grote inbreng in de vaste commissie voor Onderwijs niet meer dan te verwachten, maar ook de vaste commissie Nederlands Antilliaanse en Arubaanse zaken genoot zijn warme belangstelling en betrokkenheid.

Met kracht van argumenten verzette Liesbeth Kneppers-Heijnert zich in februari 2000 tegen aanvaarding van het wetsvoorstel Wet aanpassing arbeidsduur; zij overtuigde haar fractie. Eerder al waren haar deskundigheid en inzicht in het sociaal-economische recht niet onopgemerkt gebleven. Dat leidde er onder andere toe dat zij direct na haar benoeming tot lid van deze Kamer voorzitter werd van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Wij zien u onverwacht en met spijt vertrekken, temeer omdat ik met heel veel plezier terugdenk aan uw deelname en bijdrage aan ons parlementair bezoek aan Polen.

Op 21 december 1999 hield Tineke Lodders-Elfferich haar maidenspeech over het wetsvoorstel inzake het beheer Korps landelijke politiediensten. Vandaag na slechts één termijn neemt zij weer afscheid van het Kamerwerk. De Eerste Kamer zal het node zonder haar grote politieke ervaring moeten stellen. Zij kan immers terugzien op een lange politieke carrière. Van ARP-jongere tot lid dagelijks bestuur ARP. Van gemeenteraadslid voor het CDA tot wethouder. Van lid van het dagelijks bestuur CDA tot waarnemend voorzitter. And last but not least: tot lid van de Eerste Kamer voor het CDA, waarmee zijn in de voetsporen van haar vader trad.

Geertje Lycklama à Nijeholt heeft met de haar zo kenmerkende bescheidenheid in het College van Senioren, waarin ik haar gedurende mijn voorzitterschap vooral heb leren kennen, tegelijkertijd steeds langs heel heldere lijnen geopereerd. Het viel mij op dat zij vooral de kwaliteit en de effectiviteit van de debatten in onze Kamer scherp in het vizier hield bij de discussies in het College van Senioren. Groot was dan ook onze vreugde toen zij vorig jaar na een bange tijd van ziekte weer hersteld in ons midden terugkeerde. Geertje, het ga je in alle opzichten goed.

Fré le Poole combineert sinds 1995 haar functie als rechter met het lidmaatschap van de Eerste Kamer. Een combinatie die ondanks de door Montesquieu bepleitte scheiding van machten, in Nederland mogelijk is en zelfs nuttig wordt geacht op dit moment, met uitzondering van de Hoge Raad natuurlijk. Het grote aantal wetsvoorstellen waarover Fré le Poole zich de afgelopen jaren heeft gebogen en waarover zij kritische en verduidelijkende opmerkingen heeft gemaakt, zijn een getuige van deze goede stelling.

Vanaf juni '95 is de heer Jaap Rensema senator. Als voormalig belastingrechter en onafhankelijk fiscalist

voerde hij voor de VVD-fractie over fiscale zaken het woord. Staatssecretaris Vermeend wist hij ervan te overtuigen, het wetvoorstel over de boete-inspecteur in te trekken. Ook in het kader van de Wet waardering onroerende zaken kruiste de heer Rensema met succes de degens met het kabinet over een te hoog tarief voor boeren en middenstanders die hun bedrijfspand zelf bewonen.

Sinds 13 juni '95 is Fransje Roscam Abbing-Bos lid van de VVD-fractie in dit huis. In de Eerste Kamer hield zij zich onder andere bezig met buitenlandse zaken, ontwikkelingssamenwerking en onderwijs. In vele partijpolitieke functies en in het bijzonder in deze Kamer heeft zij op de haar bekende charmante wijze haar mening te berde gebracht en discussies mede vormgegeven. Ook hier vielen haar communicatieve vaardigheden zonder meer op.

In de zes jaar van zijn lidmaatschap van de Senaat heeft Bob Ruers zich doen kennen als een vasthoudend en principieel jurist en als een vechter voor de rechten van minderheden, ook in deze Kamer. Dat hij in deze jaren lid was van zowat alle vaste commissies, behalve die voor Onderwijs en voor Wetenschapsbeleid en Hoger Onderwijs, is kenmerkend voor zijn aandacht, en ik denk ook zijn ambitie. Zijn werk en inzet voor het lot van slachtoffers van asbest is kenmerkend voor zijn maatschappelijke betrokkenheid.

Bob van Schijndel is sinds 8 juni '99 lid van de GroenLinks-fractie. Het beviel hem wel bij de Eerste Kamer, na 30 jaar altijd als partijlid actief te zijn geweest in besturen, actiegroepen en diverse sociale bewegingen. De daarbij opgedane kennis, onder andere in de Amsterdamse gemeenteraad, heeft bijgedragen aan de kwaliteit van zijn werk in deze Kamer. Maar, Bob, die korte broek vorig jaar lag toch wel erg ver weg van een senatoriaal ambtskostuum.

Coby Schoondergang-Horikx is sinds 13 juni 1995 lid van de fractie van GroenLinks in de Kamer. Zij heeft zich hier vooral beziggehouden met Economische Zaken en Onderwijs. Haar maidenspeech hield zij bij de behandeling van de Wet educatie en beroepsonderwijs. Volgens voorzitter Tjeenk Willink in zijn gelukwens een onderwerp waarmee zij zich pas sinds die dag, haar intrede in de Kamer, kon gaan bemoeien. Immers, in de functie waarin zij eerder ervaring had opgedaan, als lid van Provinciale Staten, was niet veel gelegenheid geweest om veel aan onderwijs te doen. Er volgden nog veel onderwerpen waarbij zij namens haar fractie het woord voerde. Daarbij verhulde zij soms niet haar irritatie over het feit dat de Kamer weer bezig was een wetsvoorstel er doorheen te jagen.

De fiscalist Willem Stevens, niet te verwarren met naamgenoot en collega Lea Stevens -- dat zullen wij vandaag ook zeker niet doen --, neemt afscheid na een periode van twaalf jaar. In 1985/1986 was hij lid van de commissie voor de belastingvereenvoudiging, de commissie-Oort. Willem Stevens was ook voorzitter van de naar hem genoemde commissie voor de belastingherziening. In 1998 is hij door zijn collega's de beste fiscale advocaat van Nederland genoemd. De afgelopen jaren was hij luis in de pels van menig minister

en staatssecretaris van Financiën, maar hij was ook iemand die niet naliet bij de begrotingsbehandeling waardering uit te spreken voor de inzet en de samenwerking met de ambtelijke diensten van het ministerie. Waarvan nota!

Als je het curriculum vitae van Jan Terlouw openslaat om iets over hem te zeggen, zoals vandaag, word je even stil. Het is indrukwekkend en breed geschakeerd: hij werkte in de wetenschap, de cultuur en het openbaar bestuur op alle niveaus, nationaal en internationaal. Jan was bij uitstek parlementair-democraat en boegbeeld van zijn politieke groepering. Het vertrek van Jan uit de Kamer betekent gelukkig niet dat hij de publieke zaak vaarwel zegt. In tal van functies en op een groot aantal terreinen blijft hij immers adviseren. Jan, het ga je goed!

Naast het lidmaatschap van de Eerste Kamer sinds 1995 bekleedde Marius Varenkamp diverse functies die allemaal direct of indirect met land- en tuinbouw te maken hadden. Hij is de bekendste en meest bedreven Westlandse bestuurder, die ook voorzitter is van de Kamer van Koophandel Haaglanden. De Eerste Kamer zal zijn ervaring en kennis moeten missen. De VVD-fractie en de Kamer hadden hierop niet gerekend.

De Eerste Kamer is een voetje in het politieke badwater. Er zijn maar heel beperkte mogelijkheden om daar problemen aan te kaarten. Als je echt iets voor elkaar wilt krijgen, moet je dat buiten de Kamer doen. Aldus een interview vorig jaar in de VPRO-gids waarin Elske ter Veld zich manifesteerde. Zij was acht jaar Tweede-Kamerlid en daarna bijna vier jaar staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. In die functies hield zij zich speciaal bezig met sociale zekerheid en emancipatiebeleid. Bij deze onderwerpen trad zij ook in deze Kamer op als woordvoerder van de fractie. Volgens mij voelde zij zich hier heus wel thuis!

Vier jaar lang heeft de heer Jurn de Vries als lid van de ChristenUnie deel uitgemaakt van de Kamer; de journalist die bijna dominee was geworden. Twee jaar geleden nam hij afscheid als hoofdredacteur van het Nederlands Dagblad, waardoor hij meer tijd kon vrijmaken voor de diverse terreinen waarmee hij zich bezighield. Zijn kritische kanttekeningen binnen de commissie-Koning, die advies uitbracht over de verandering van de wetgevingsprocedure, deden geen afbreuk aan zijn positie in de Eerste Kamer.

Zij noemen mij hier "ons kind", zei Driek van Vugt in een interview. Driek van Vugt was 17 toen hij voor de SP in de Leidse gemeenteraad plaatsnam en 19 toen hij in de Eerste Kamer kwam, als jongste lid ooit. Student en senator, wij hadden dat nog niet eerder meegemaakt. Als hij mij zoals gebruikelijk bij het begin van de vergadering de hand drukte, informeerde ik altijd of hij de afgelopen tijd tentamens had gedaan. Ik vroeg ook naar het resultaat. Hij werd in één klap een mediavedette. Iedereen wilde weten wat zo'n jong broekje tussen de gezapige heren van politiek Den Haag had te zoeken. De aandacht voor zijn leeftijd verstomde overigens gauw, toen men merkte dat hij hier een goed verhaal hield, zonder zelfs van papier voor te lezen. Hij heeft nu besloten het centrum van zijn politieke activiteiten te verleggen naar buiten de Kamer. Wij wachten het maar eens af...

Dik Wolfson heeft met zijn enorme kennis van en inzicht in economische vraagstukken, maar eigenlijk nog meer met zijn inzicht in de motieven van de homo economicus, politicus en ambtenariticus, onze Kamer de afgelopen jaren verrijkt. Persoonlijk heb ik het gevoel dat hij het reilen en zeilen van deze Kamer en dat van die aan de overzijde, met een zeker ongelooft en een zekere verwondering heeft gadeslagen. Ik hoop dat hij deze Kamer kritisch blijft volgen. Schroom daarbij niet de leden hiervan op jouw eigen humorvolle wijze deelgenoot te maken.

Het buitenland, vooral Europa, is de specialiteit van Ans Zwerver. Haar lidmaatschap van de Raad van Europa en van de Beneluxraad en het voorzitterschap van de vaste commissie voor Ontwikkelingssamenwerking gaven haar alle gelegenheid haar deskundigheid op dit terrein te laten zien. Via het Vrouwenoverleg GroenLinks kwam zij in 1995 in de Kamer en zij zal in de komende tijd ongetwijfeld haar energie blijven steken in het vrouwenennetwerk.

Ik deel de Kamer mede dat het Hare Majesteit de Koningin heeft behaagd op grond van de zojuist door mij geciteerde curricula vitae een aantal leden, die voldoen aan de nieuwe reglementen voor de decoraties, een Koninklijke onderscheiding toe te kennen. Ik heb de eer die onderscheiding aan de desbetreffende personen te mogen overhandigen. Daarom vraag ik de volgende leden zich in het midden van de zaal op te stellen: Baarda, De Beer, De Blécourt-Maas, De Boer, Boorsma, Castricum, Doesburg, Eversdijk, Van den Hul-Omta en Schoondergang-Horikx.

(De voorzitter speldt de genoemde leden de bij de aan hen toegekende Koninklijke onderscheidingen behorende versierselen op)

De voorzitter: Ik verzoek de gedecoreerden om hun plaats weer in de zaal in te nemen. De leden en de overige aanwezigen wijs ik erop dat er straks in de Ridderzaal gelegenheid zal zijn om de gedecoreerden met hun onderscheiding te feliciteren.

Verder deel ik mede dat alle vertrekkende Kamerleden vandaag een litho van Jean Jones met een afbeelding van het Kamergebouw zal worden aangeboden. Daarbij kan er een keuze gemaakt worden tussen afbeeldingen van de voorgevel en van de achtergevel. Na afloop van de receptie in de Ridderzaal zal een exemplaar van de gekozen versie worden overhandigd.

Ik geef het woord aan de eerste ondervoorzitter van de Kamer voor een korte toespraak.

**

*N

De heer **Van Eekelen** (VVD): Mijnheer de voorzitter. U hebt zojuist afscheid genomen van alle collega's die niet zullen terugkeren in de Kamer. Het is aan mij om als eerste ondervoorzitter een woord van afscheid te spreken tot u. Het is een bijzonder afscheid, want uw vertrek uit de

Kamer is tevens het einde van een lange, indrukwekkende periode in de actieve Nederlandse politiek.

Beste Gerrit. Je leven is gekenmerkt door keihard werken, grote persoonlijke inzet en de bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen, keihard werken onder moeilijker omstandigheden dan de omstandigheden die de meesten van ons in onze formatieve jaren hebben gekend. Je had kunnen behoren tot de generatie die in de oorlog kansen heeft gemist en die wel eens "de verloren generatie" is genoemd. Maar jij hebt het doorzettingsvermogen gehad om langs de lagere landbouwschool, de winteravondschool en het staatsexamen de weg naar Wageningen te vinden en je vervolgens thuis te voelen in het redelijk elitaire milieu van landbouwonderhandelingen in Brussel. Je behoorde daar al tot het CDA avant la lettre, maar dan in het corps diplomatique agricole.

Een carrière die ook een voorbeeld is van de emancipatie van de landbouwer van de Brabantse zandgronden, een carrière waarop je terecht trots kunt zijn, maar ook wij allen. Het is een prachtig land waarin zo iets mogelijk is. Je was viermaal minister van Landbouw en Visserij, en meestal ook van Natuurbeheer, of dat nu in de titel voorkwam of niet, en even ook minister van Onderwijs. Op Landbouw werd je geconfronteerd met de problemen van overproductie en vervuiling. Op beide terreinen heb je trends omgebogen. De boeren hadden het er best moeilijk mee, maar je hebt hun vertrouwen weten te behouden. Je eigen afkomst maakte dat mogelijk, maar ook je inzet was indrukwekkend. Ik geef twee voorbeelden.

De Brabantshallen waren gevuld met boeren die protesteerden tegen de melkheffing. Zij loeiden bij je binnenkomst, jij loeide terug, ging in op alle vragen, won hun vertrouwen en aan het eind van de avond gaven zij je een kalf!

Het tweede voorbeeld. Je verklaarde de mestproblematiek tot nationaal probleem. Dat leek toen even te leiden tot een spanning tussen Noord en Zuid binnen Nederland. Bij Zwolle kwamen borden te staan met "Geen paapse stront op reformatorische grond!". Vervuiling blijft een probleem, maar een gemeenschappelijke aanpak is wel mogelijk geworden.

Gerrit, in 1977 werden wij beiden voor het eerst in de Tweede Kamer gekozen en vandaag nemen wij ook weer tegelijk afscheid, maar dan van de senaat. Dat politiek een hard vak is, hebben wij beiden meermalen aan den lijve ondervonden. Zowel nationaal als internationaal liep niet alles zoals je gehoopt had, maar tegenslagen hebben je niet ontmoedigd. Wij weten allen hoezeer je vrouw je steeds tot steun is geweest en wij gedenken vandaag ook haar, haar rustgevende persoonlijkheid, hartelijkheid en gastvrijheid.

Beste Gerrit, je bent sinds 11 juni 1991 lid van de Eerste Kamer, was voorzitter van de CDA-fractie en de laatste twee jaar voorzitter van deze Kamer. Dat laatste is wat kort om de balans op te maken van je voorzitterstalenten, maar je hebt het wel heel consciëntieus gedaan: je zat meestal zelf in de stoel. Je deed het zelfs zo nauwgezet dat je er soms niet van kon slapen. Je deed het

ook in goed overleg met je ondervoorzitters en het college van senioren, waarvoor wij je erkentelijk zijn. De Kamer is je vooral dankbaar voor je aanpak van moeilijke strubbelingen over de ambtelijke organisatie. Je opvolger kan nu met een schone lei beginnen.

Namens de Kamer, namens alle leden, zeg ik je hartelijk dank; je laat hier alleen vrienden achter. Het ga je goed, temidden van je kinderen. Namens de Kamer mag ik je een cadeau aanbieden: het originele pastel van de uitnodigingskaart voor deze dag.

(De heer Van Eekelen overhandigt de voorzitter de ingelijste pasteltekening.)

(Applaus)

De voorzitter: Heel hartelijk dank, Wim. Het blijkt dat wij elkaar kennen. Ik ben ook heel blij met het cadeau, want de uitnodigingskaart kwam in handen van mijn kleinzoon van drie jaar en die zag onmiddellijk dat het opa was!

Het woord is aan de heer Ginjaar, die namens de vertrekkende leden iets tegen ons zal zeggen.

**

*N

De heer **Ginjaar** (VVD): Voorzitter. Toen mij de vraag gesteld werd of ik bereid zou zijn hier vandaag het woord te voeren namens de vertrekkende leden, was aanstands duidelijk dat hierop slechts één antwoord mogelijk is: een volmondig "ja". Het is immers een voorrecht dat bij elke wisseling van de Eerste Kamer toevalt aan het langstzittende lid. Vervolgens deed zich dan de vraag voor wat het betekent om namens de vertrekkende leden te mogen spreken. Navorsingen in het verleden toonden alras aan dat dit tevens inhield de bevoegdheid om zelfstandig te bepalen, zonder last of ruggespraak, welke woorden uitgesproken gaan worden. Geen van de vertrekkende leden kan derhalve ter verantwoording worden geroepen.

Voorzitter. In de eerste plaats wil ik u recht dankzeggen voor de warme en welgemeende woorden die u op de van u bekende wijze tot ons hebt gericht. Daarbij was sprake van accenten op de persoonlijke diensten van ieder van ons en van begrip voor de gevoelsmatige aspecten van ons vertrek, die ongetwijfeld ook bij uzelf aanwezig zijn, nu vandaag ook aan uw lidmaatschap en tegelijkertijd aan uw voorzitterschap een einde komt. Bij de woorden van waardering die de heer Van Eekelen zojuist in uw richting sprak, wil ik mij graag aansluiten.

Ik wil hierbij ook uitdrukkelijk grote waardering uitspreken voor alle medewerkers van de Kamer die zo belangrijk zijn voor de uitoefening van onze taak. Ik denk aan de griffier en de plaatsvervangende griffiers, maar bovenal ook aan al diegenen die, niet op de voorgrond werkend, altijd voor ons klaar stonden en altijd voor ons zorgden, en niet te vergeten de stenografische dienst die vaak moeilijke taken heeft bij het omzetten van onze krabbels in een verstaanbaar Nederlands.

De vertrekkende leden zullen de Eerste Kamer missen, elk op een eigen wijze. Sommigen die op grond van hun eigen beslissing vertrekken, zullen dit doen met een tikkeltje weemoed. Anderen die een te lage plaats op de kandidatenlijst verworven hadden, zal enige bitterheid niet vreemd zijn. Bij dit laatste spreek ik maar niet van die leden die volstrekt onverwacht bij de verkiezingen op 26 mei jongstleden hun plaats in rook zagen opgaan.

Er zijn vele zaken die wij zullen missen: de vriendschappelijke contacten, de omgang met collega's, ongeacht politieke kleur, de intensieve discussies in de fracties, in de plenaire vergadering en in de wandelgangen en de samenwerking tussen het werk in de Kamer en de professionele activiteiten buiten de Kamer. Een niet te verwaarlozen factor, ook voor degenen die niet meer of minder actief zullen zijn in maatschappelijke activiteiten, is de almaar vermeerderende toevoer van informatie. De postbode vraagt zich af waar toch altijd die stapels post blijven. Het wegvallen van een veel tijd vragende, interessante activiteit zal wennen zijn.

Een van de onderwerpen die elke vier jaar terugkeren, is het grote verloop onder de Kamerleden. Het werd reeds aan de orde gesteld in 1977 door de toenmalige Kamervoorzitter Thurlings, die zich daarbij afvroeg of het goede functioneren van het parlement daarbij niet enigmater in het gedrang kon komen. Vertrokken in 1999 zoveel leden dat in de toen aangetreden Kamer slechts 16 leden een ervaring hadden van ten minste twee zittingsperiodes, thans is dit aantal 12. Vernieuwing is noodzakelijk, het behoud van collectieve herinnering en ervaring minstens evenzeer.

De Eerste Kamer is een boeiend instituut: 75 zichzelf besturende leden met als belangrijkste voorbereidende en/of uitvoerende organen het College van senioren, de vaste commissies, de Huishoudelijke commissie en de griffier met zijn medewerkers. De werkwijze van de Kamer is overigens regelmatig punt van discussie, zoals in de afgelopen tijd. Dat is niet verwonderlijk, omdat enige anarchie de werkwijze niet vreemd is. Naar mijn mening zal dat altijd zo blijven. Bedrijfsorganisatorische principes laten zich niet zo gemakkelijk toepassen in dit Huis.

Ik noem twee zaken specifiek. In de eerste plaats het Europabureau Eerste Kamer. De instelling van dit bureau als gevolg van de directe betrokkenheid van de Eerste en Tweede Kamer bij de Europese besluitvorming op binnenlands en justitieel terrein, was een van de beste besluiten met betrekking tot de werkwijze ooit genomen. De opgedane ervaringen leiden mij tot de conclusie dat dit bureau ook ingeschakeld dient te worden bij andere beleidsvelden, niet alleen als het gaat om de vertaling van Europese richtlijnen, maar ook als het gaat om algemene beleidslijnen. Over de doelmatigheid van een samensmelting van dit bureau met een overeenkomstig bureau van de Tweede Kamer heb ik overigens zeer grote twijfel.

In de tweede plaats noem ik de behandeling van de begrotingen. In niet zo lang vervlogen tijden werden begrotingshoofdstukken in dit Huis behandeld voor wat ze zijn, te weten wetsvoorstellen, met een voorlopig verslag,

gevolgd door een plenair debat, soms over twee dagen verdeeld. Veranderingen in deze procedure hebben in de loop der jaren geleid tot de huidige als onbevredigend ervaren gang van zaken. Pogingen om hierin verandering aan te brengen zijn niet geslaagd. Hoe de besluitvorming over de procedure ook moge zijn, naar mijn overtuiging moet onverkort worden vastgehouden aan het budgetrecht en de daaraan verbonden mogelijkheid om het gehele beleidsterrein met een bewindspersoon te bespreken. In dit verband kan wellicht gedacht worden aan een of andere rol van de commissies door bijvoorbeeld mondeling overleg met bewindslieden.

Reeds vanaf het ontstaan van de Eerste Kamer is het bestaansrecht ter discussie gesteld met in hoofdzaak veelal dezelfde argumenten. Legitimatie c.q. wijze van kiezen, nut en noodzaak, relatie met de Tweede Kamer, het is een zich herhalende, boeiende, intellectuele discussie, die niet wezenlijk bijdraagt tot het functioneren van de Eerste Kamer in haar wezenlijke taak als chambre de réflexion. Bij dit laatste past mijns inziens ook geen directe verkiezing, wel terugkeer naar de verkiezingswijze van voor 1983, het om de drie jaar kiezen van de helft van de Kamer.

Sommigen stellen dat deze Kamer, als haar enige functie is het al of niet goedkeuren van een wetsvoorstel zoals dit na de behandeling in de Tweede Kamer tot haar gekomen is, zonder recht van amendement in feite overbodig is. Integendeel, los van het principiële recht om tegen te stemmen, door u voorzitter zojuist ook al aangesneden, gaat een dergelijke opvatting toch ook voorbij aan de realiteit: beoordeling van wetsvoorstellen op grondwettigheid en rechtstatelijkheid, rechtmatigheid, doelmatigheid, uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid. Dat zijn wezenlijke elementen in de behandeling van wetsvoorstellen in dit huis. Het gaat om een kwaliteitsbeoordeling.

Vaak komen juridische onvolkomenheden aan het licht, hetzij in het oorspronkelijke voorstel en dan ook reeds door de Raad van State gesignaleerd hetzij door amendering in de Tweede Kamer. Soms blijkt het mogelijk aan relevante bezwaren tegemoet te komen tijdens het gemeen overleg door toezeggingen van de regering, veelal toegespitst op uitvoeringsregelingen. Toegegeven, het lijkt vaak allemaal niet hemelbestormend, zoals bijvoorbeeld bij het handhaven van de vrije handel, waar het in feite om de vrijheid van organisatie ging, een fundamenteel punt. Soms gaat het ook om zaken van wezenlijke betekenis, zoals de dubbele voordracht voor de benoeming van de burgemeester, maar soms ook om juridisch-principiële zaken zoals bij de bevrijdende verjaring. Ook vanmiddag hebben wij nog een typisch voorbeeld meegemaakt van het gemeen overleg tussen regering en Eerste Kamer.

Er wordt vaak gepleit voor een terugzendrecht. Het komt mij voor dat hiertoe niet lichtvaardig moet worden overgegaan. Alleen al op grond van het feit dat vele uitvoeringsmodaliteiten bedacht kunnen worden, lijkt het mij duidelijk dat voorzichtig moet worden omgegaan met de invoering van een dergelijk terugzendrecht. Bedacht moet ook worden dat de regering het voorliggende voorstel verdedigt en dus de eerstgeroepene

is om met een nota van wijziging naar de Tweede Kamer te gaan, indien zij de opvatting van de Eerste Kamer deelt. Doet zij dan niet, dan liggen de verantwoordelijkheden voor het lot van het wetsvoorstel vast. Ik proefde vanmiddag in de discussie ook iets dergelijks.

Toenmalig ondervoorzitter De Rijk stelde bij het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer op 24 augustus 1990: "Bovendien garandeert ons model van representatieve vertegenwoordiging niet alleen de verantwoordingsplicht van de volksvertegenwoordiger, maar evenzeer zijn of haar eigen speelruimte zonder last of ruggespraak, omdat anders verantwoording tot een farce wordt".

De vraag kan nu gesteld worden hoe de Eerste Kamerleden met die speelruimte omgaan. Het bijzondere van hun positie is dat zij aan het eind van het besluitvormingsproces staan. Terugkijkend zijn zij dan in staat het geheel te overzien, waarbij vaak accenten anders gelegd worden en rekening kan worden gehouden met voortschrijdend inzicht. Dit wordt mede in de hand gewerkt door de eigen positie van de leden van de Eerste Kamer in de samenleving. Daardoor vindt een samenbanning van kennis plaats die niet op andere wijze wordt verkregen en moet worden gekoesterd.

Vanuit dit gegeven kunnen andere politieke hoofdpunten gesteld worden dan die welke in eerdere discussies aan de orde waren: geen verandering van het politieke klimaat, wel een markering van de eigen positie. De speelruimte van de leden is in principe gering: geen wijzigingen meer, hoogstens interpretatieverschillen. Dat kan een spanningsveld opleveren, waarbij politieke uitgangspunten de basis vormen voor de uiteindelijke positiebepaling. De volksvertegenwoordigers moeten over deze positiebepaling verantwoording afleggen.

Voorzitter. Het was goed toeven in dit huis. Ik wens de blijvende en komende leden veel sterkte en wijsheid voor de komende periode. Zij zullen deze nodig hebben.

De voorzitter: Heel hartelijk dank voor deze behartigenswaardige woorden van een zeer ervaren senator, namens de vertrekkende leden. Dan komen wij nu aan een intermezzo, namelijk de aanbieding van een gedichtenbundel door de heer Witteveen, namens de fractie van de Partij van de Arbeid.

**

*N

De heer **Witteveen** (PvdA): Mijnheer de voorzitter, geachte collega's, mijnheer de minister-president. Op een dag waarop zoveel leden vertrekken, wil de Partij van de Arbeid-fractie alle leden een klein cadeautje aanbieden.

Wij hebben hier de afgelopen vier jaar veel gedaan in betrekkelijke openbaarheid. Ik zeg "betrekkelijk", omdat de plenaire vergaderingen natuurlijk volstrekt openbaar zijn, maar niet altijd de belangstelling van velen weten te trekken. De commissievergaderingen

zijn voor alle leden toegankelijk en over het College van senioren wordt verslag uitgebracht. Een belangrijk deel van de activiteiten speelde zich af buiten de openbaarheid, achter de gesloten deuren van de fractiekamers.

Over wat wij daar zoal deden, de afgelopen vier jaar, veroorloof ik mij een kleine onthulling. De Partij van de Arbeid-fractie in de Eerste Kamer sluit haar wekelijkse vergadering al sinds jaar en dag af met de voorlezing van een gedicht. Het is een soort ritueel dat degene die aan de beurt is, evenmin onberoerd laat als wie ernaar luisteren. Vreemd hoe het voorlezen van een gedicht in een bij uitstek politieke situatie als een fractieoverleg de woorden een bijzondere lading en betekenis kan meegeven. De Amerikaanse retoricus Kenneth Burke zou dit ongetwijfeld zien als een vorm van secular prayer.

De afgelopen vier jaar hoorden mijn bankgenote Elske ter Veld en ik zoveel mooie, aangrijpende, grappige, verrassende of zelfs verontrustende gedichten dat het plan opkwam, hieruit een kleine bloemlezing samen te stellen. Wij hebben onze collega's gevraagd, elk een paar gedichten te selecteren die zij de afgelopen jaren hebben voorgedragen, en daar in het kort hun eigen overwegingen aan toe te voegen. Vandaag komt dat boekje uit. Het is zeer fraai uitgegeven door Wolf legal publishers.

De titel behelst een vraag die ik de afgelopen jaren vaak in het land heb gehoord: waarom wordt in de Senaat niets gedaan? Die regel heeft een dubbele betekenis, want hij is te vinden in een gedicht van Kavafis, het gedicht "In afwachting van de barbaren", wat ik allen zeer kan aanbevelen om te lezen.

Ik heb onze scheidende fractievoorzitter, Geertje Lycklama, gevraagd om een heel kort gedicht uit deze bloemlezing, dat over de wetgeving gaat, voor te lezen. Daarna zal ik de voorzitter het eerste exemplaar aanbieden.

*N

Mevrouw **Lycklama à Nijeholt** (PvdA): Mijnheer de voorzitter, minister-president. Uit deze bundel heb ik het gedicht gekozen dat heet "Wetten". Het is geschreven door Rein Bouwkes Winsma, een Friese dichter, die leefde van 1801 tot 1862. Ik zal het niet in het Fries lezen, hoewel het daar mooier in klinkt, maar in de vertaling van Theun de Vries:

Wetten

Wat behoren de wetten te wezen?

Handwijzers langs het pad die eenvoudig en slecht,

De maat en natuur van wat plicht is en recht,

Ons wijzen en klaar laten lezen.

Wat zijn vandaag de reilende wetten?

Dwaallichten op het pad die bedrieglijk en zacht,

Onnozelen doen lopen, recht in de gracht,

Of blind te gaan in stroppen en netten.

Waar wetten meestal iets van hebben?

Spinrag, in hoeken, fijndradig getwijnd,

De vliegjes, verstrikt, komen wreed aan hun eind,

Maar de hommels doorbreken de webben.

Misschien herkennen wij soms iets van deze inzichten.

(Applaus)

De **voorzitter**: Heel goed dat er op deze wijze antwoord wordt gegeven op de vraag waarom er in de Senaat niets wordt gedaan. Bovendien krijgen wij hierdoor een klein beetje inzicht in de gang van zaken in de fractie van de Partij van de Arbeid. Alleen de keuze van de gedichten zal, denk ik, al een openbaring zijn.

Dames en heren, een griffier van welk parlement dan ook wordt niet geacht in dit huis te spreken, tenzij daarvoor toestemming wordt gegeven. Bij dezen vraag ik toestemming om onze griffier, de heer Leendert Klaassen, de gelegenheid te geven, ook namens de organisatie iets te zeggen.

**

*N

De heer **Klaassen**: Mijnheer de voorzitter, dames en heren leden van de Eerste Kamer, mijnheer de minister-president.

Graag maak ik van deze uitzonderlijke gelegenheid gebruik om bij het afscheid van u als voorzitter en van 35 andere leden van deze Kamer een kort woord te spreken namens de ambtelijke organisatie. Ik zeg uitdrukkelijk een kort woord, want dat past bij een omvangrijke agenda die in korte tijd moet worden afgewerkt. Ook in andere zin past het mij nu ik zelf nog maar zo kort, vandaag precies zeven weken, in functie ben en mijn ervaring met de Kamer en haar voorzitter in de tijd dus beperkt is.

Toch wil ik met name u, mijnheer de voorzitter, op dit moment graag toespreken. U heeft in uw toespraak aan het begin van deze bijeenkomst al veel gezegd over uw ambtsperiode. Die is vooral gekenmerkt door ongewone ontwikkelingen. Meer dan andere voorzitters hebt u uw aandacht ook moeten geven aan zaken die niet onmiddellijk met het primaire proces van deze Kamer, het optreden als medewetgever, te maken hadden. Daarmee is uw relatief korte voorzittersperiode een dynamische periode gebleken en hebt u op veel terreinen acte de présence moeten geven.

De functie van senaatsvoorzitter heeft u vervuld als het sluitstuk van een indrukwekkende en afwisselende politieke carrière. De heer Van Eekelen heeft dat heel treffend beschreven. Uw carrière is een illustratie van een grote en bewonderenswaardige persoonlijke ontwikkeling. U maakte daarvan zelf vaak melding en sprak daarover ook vrijuit. Dat levert stof op voor veel prachtige verhalen over uw persoonlijke ervaringen gedurende uw loopbaan. Die verhalen kunt u op allerlei momenten met veel smaak vertellen.

Voorzitter, u steekt daarbij nooit onder stoelen of banken dat u een Brabander bent. Vanmorgen werd bekend dat u door het provinciaal bestuur van Brabant tot ereburger van de provincie Brabant bent benoemd. Ik wens u daarmee van harte geluk. U vertelt er ook vaak bij dat u afkomstig bent uit een van de generaliteitslanden. Voor

degenen onder u die dat niet onmiddellijk paraat hebben -- ik heb het zelf ook opgezocht -- vertel ik erbij dat deze gebieden bij de Vrede van Munster aan de Republiek der Verenigde Nederlanden werden toegekend, maar zij werden door die gewesten niet als volledige of volwaardige partners erkend. Zij werden rechtstreeks bestuurd door de Staten-Generaal. Vandaar hun naam. Zij moesten wel hoge belastingen aan de republiek betalen, maar zij kregen geen invloed in het bestuur. Zij mochten noch hun eigen wetten vaststellen, noch hun ambtenaren benoemen.

Toen u, voorzitter, bij een van uw recente buitenlandse werkbezoeken, een paar weken geleden nog maar, nog eens werd aangesproken op Nederlands koloniale verleden, was u daarvan dan ook niet erg onder de indruk. U hebt uw gesprekspartner fijnzinnig uitgelegd dat u weinig met dat koloniale verleden te maken heeft gehad, omdat uw voorouders evenzeer afkomstig waren uit een wingewest. Het moet u dan ook grote bevrediging geven dat u, afkomstig uit een generaliteitsland, uitgerekend tot deze hoge functie geroepen werd: voorzitter van het orgaan dat vroeger in uw geboortestreek eenzijdig de dienst uitmaakte!

Voorzitter. De Eerste Kamer heeft in deze periode een intensief beroep op u gedaan. U maakte al gewag van de verschillende malen dat u als adviseur van Hare Majesteit de koningin diende op te treden. Ook uw rol als voorzitter van deze Kamer in het dagelijkse proces heeft een flink beslag op u gelegd. In de wijze waarop u die functie vervulde, koos u niet voor diepzinnige of abstracte staatsrechtelijke beschouwingen, maar u gaf steeds een heel duidelijke opvatting over de gewenste rol en het daarvoor noodzakelijke instrumentarium van deze Kamer. Ook vandaag heeft u daar weer het een en ander over gezegd.

Ook de vertegenwoordigende functie naar buiten heeft u buitengewoon serieus genomen, zowel nationaal als internationaal. Ik meen dat daarin een sterk punt van u naar voren kwam. Het optreden als delegatieleider bij parlementaire werkbezoeken en ander optreden buitenslands deed u met verve. U weet als geen ander de juiste toon te treffen voor de aldaar aanwezige gesprekspartners. Uw beschikbaarheid voor dergelijke klussen in de toekomst heeft u al uitgesproken en staat wat ons betreft genoteerd.

Zelf mocht ik meemaken hoe u tegen uw aanvankelijke voornemen in ervoor heeft gekozen, uw 70ste verjaardag tien dagen geleden toch maar in Athene te vieren te midden van uw collega-voorzitters van de Europese parlementen. Gelukkig werd aan dat bijzondere feit ook daar op een passende wijze aandacht besteed.

Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat u zich gedurende uw ambtsperiode soms alleen en soms samen met beide andere leden van de huishoudelijke commissie behoorlijk hebt moeten bezighouden met de toekomst van de Eerste Kamer en van haar ambtelijke organisatie. Daarbij ging het enerzijds om de vraag hoe de Eerste Kamer in de komende tijd een zinvolle rol kan blijven spelen in het staatkundig bestel. Anderzijds was het nodig stappen te zetten ter verbetering van die ambtelijke

organisatie. Hiervan kan worden gezegd dat het niet het gemakkelijkste deel van uw taak betrof, maar u hebt ook op dit terrein met veel inzet en met veel verantwoordelijkheidsgevoel geopereerd. Namens de organisatie spreek ik graag onze dank uit voor hetgeen u daarin hebt willen doen. Daarbij betrek ik ook nadrukkelijk de andere leden van de huishoudelijke commissie, de heren Van Eekelen en Jurgens.

U sluit een relatief korte voorzittersperiode af, die zich voltrok onder een ongewoon politiek gesternte. Toch hebt u in die korte tijd veel gedaan voor de Eerste Kamer en voor de beeldvorming van het parlement in binnen- en buitenland. Wij zijn u daarvoor veel dank verschuldigd. Namens de ambtelijke organisatie schaar ik mij graag achter hetgeen eerder door anderen is gezegd. Ik wens u van harte toe dat het u goed mag gaan in de periode die nu aanbreekt, een periode -- u hebt het herhaaldelijk gezegd -- waar u verschrikkelijk tegenop ziet en waar u tegelijkertijd ook naar uitziert.

Ongetwijfeld zal dit nu nog ambivalente gevoel gaan plaatsmaken voor een grote tevredenheid, wanneer u straks terugziet op een prima afsluiting van een bijzondere loopbaan. Ik geef u daarvoor graag een herinnering mee. Het is een kristallen ornament, waarin het Binnenhofcomplex duidelijk zichtbaar is. Als u nu denkt, dames en heren, dat wij er eindelijk in geslaagd zijn om de spreekwoordelijke Haagse kaasstolp in een replica vast te leggen, dan moet ik u teleurstellen. Het is een kleinood dat u, voorzitter, goed kent uit uw werkkamer hier, waarin de historische plek die gedurende zoveel jaren uw werkteerrein was -- het Binnenhof -- in drie dimensies is weergegeven. Ik hoop dat het u van tijd tot tijd met genoeg doet terugdenken aan de jaren in de Kamer.

Voorzitter, beste Gerrit. Heel erg dank voor je inzet. Moge het je wel gaan.

(Applaus)

De voorzitter: Zulke cadeaus dienen het daglicht te aanschouwen, te meer omdat ik het een van de mooiere symbolen van het Binnenhof vind. Alle details zijn Kamerbreed zichtbaar. Ik ben er heel blij mee. Hetzelfde geldt uiteraard voor de mooie woorden. Van een zo jonge griffier had je niet zoveel bekendheid met de persoon van de voorzitter mogen verwachten. De referentie naar mijn afkomst is inderdaad een aangelegenheid die ik soms, heel passend overigens, wel eens gebruikt heb. Ik denk ook dat ik dat wel zal blijven doen.

Het is voor ons allen een groot genoeg dat deze ceremonie zich afspeelt in aanwezigheid van de minister-president, die het heel druk heeft. Dat hebben wij het afgelopen weekeinde ook weer kunnen volgen. Ik heb hem in dit huis nog nooit aanwezig gezien zonder dat hij gesproken heeft. Om die reden geef ik hem nu graag het woord.

Minister Balkenende: Mijnheer de voorzitter. Ik dank u hartelijk dat ik vanmiddag de gelegenheid krijg om namens de regering afscheid te nemen van de vertrekkende

leden van uw Kamer. Het is vrij bijzonder dat de minister-president van een nieuw kabinet zijn eerste optreden heeft in de Eerste Kamer in plaats van in de Tweede Kamer, maar het gaat dan ook om een bijzondere gelegenheid nu deze Kamer voor het laatst in de oude samenstelling bijeen is. Het percentage nieuwkomers dat volgende week plaatsneemt in de Eerste Kamer overtreft het percentage nieuwkomers in het kabinet: 36 nieuwe leden. Dat is bijna de helft. Vernieuwing en verandering horen bij een levende democratie, maar bij een democratie hoort ook dat wij goed letten op de kwaliteit van wetgeving. Wat dat betreft was het voorgedragen gedicht uit de PvdA-bundel illustratief. Ik zal de leden van het kabinet erop wijzen. Steeds als het gaat om wetsvoorstellen is het kritisch kijken of nieuwe voorstellen wel passen binnen het geheel van bestaande wetten en verdragen. Want wetten en regels die elkaar doorkruisen, kunnen onze rechtsstaat grote schade toebrengen. Juist die bedachtzaamheid en die staatsrechtelijke degelijkheid kenmerken de Eerste Kamer en haar leden.

Als ik kijk naar de lange lijst van mensen die vandaag afscheid nemen en deze laatste vergadering bijwonen, constateer ik dat wij afscheid nemen van een enorm reservoir aan kennis en expertise; expertise die met grote betrokkenheid is ingezet voor onze democratie. Daarvoor dank ik de vertrekkende leden heel hartelijk. Ik wens de gedecoreerden geluk met hun onderscheiding.

Voor toetsing van wetsvoorstellen is een zekere reflectie nodig. Het legendarische Eerste-Kamerlid professor Anema, die van 1921 tot 1960 lid was van dit huis -- dat waren nog eens tijden -- verweet de regering eens dat hij in zijn werk te zeer werd opgejut. Hij vergeleek de regering met de componist Schumann. Die heeft in een van zijn pianosonates het tempo aangegeven als: so schnell wie möglich. Even verderop staat er dan: noch schneller. Van een dergelijk tempo in de wetgeving is het afgelopen jaar geen sprake geweest om de redenen die u kent. Ik beloof de leden die blijven: dat gaat veranderen. Onze ambitie als kabinet is, ervoor te zorgen dat het tempo weer het oude niveau bereikt, natuurlijk met inachtneming van het voornemen van het kabinet, de regelgeving te beperken. U weet echter dat voor intrekking en vereenvoudiging van regelgeving ook regelgeving nodig is. Ik verheug mij in ieder geval zeer op de debatten die wij bij tijd en wijle zullen voeren. Ik wens alle leden die afscheid nemen het allerbeste toe. Ik hoop dat wij mogen blijven profiteren van uw kennis en rijke ervaring, wellicht in andere functies of hoedanigheden. Het ga u goed.

Mijnheer de voorzitter. Tot u wil ik nog speciaal iets zeggen. Beste Gerrit, het voorzitterschap van de Eerste Kamer was het slotstuk van een lange, lange loopbaan die vrijwel geheel in dienst stond van de publieke zaak. Voor de betrokken manier waarop jij je tientallen jaren voor ons land hebt ingezet heb ik grote bewondering. Je was trouw aan je idealen, trouw aan de verantwoordelijkheden, maar vooral ook trouw aan de mensen met en voor wie je werkte. Je werd voorzitter van de Eerste Kamer op een leeftijd waarop anderen juist kiezen voor minder verplichtingen. Je liet in die functie wederom zien dat degelijkheid en gedrevenheid heel goed kunnen

samengaan. Het belang van de Eerste Kamer heb je altijd met verve uitgedragen. Ik voel mij hier gelukkig, heb je eens gezegd. En wij, Eerste Kamer en kabinet, waren gelukkig met jou. Ik dank je van harte voor je inzet voor ons land. Ik wens je nog veel jaren in goede gezondheid toe. Wij houden zeker contact.

Gerrit, tijdens je lange en veelzijdige carrière ben je enkele malen onderscheiden. Ik hoorde ook van het mooie signaal dat vanuit Brabant is gegeven. Al die onderscheidingen drukken waardering uit voor je aanzienlijke verdiensten. De waardering voor jou en voor je werk is al die jaren groot gebleven. Ik kan je mededelen dat je nu bij je afscheid als voorzitter van de Eerste Kamer nog een onderscheiding krijgt.

Hare Majesteit de Koningin heeft je benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau. Graag reik ik je de versierselen uit die daarbij horen.

(De minister-president speldt onder applaus de voorzitter de bij deze Koninklijke onderscheiding behorende versierselen op.)

De **voorzitter**: Heel hartelijk dank, mijnheer de minister-president, voor uw aanwezigheid en uw vriendelijke woorden. Ik wil graag van deze gelegenheid gebruik maken om u vanaf deze plek geluk te wensen met uw nieuwe regering en u heel veel succes toe te wensen.

Ook heel hartelijk dank voor het uitreiken van deze onderscheiding. Inderdaad, in die categorie waren ze mij nog niet geworden. Ik ben er zeer gelukkig mee. Ik wil u, mede namens de andere leden die vandaag een onderscheiding hebben ontvangen, verzoeken onze dank over te brengen aan Hare Majesteit de Koningin.

Dames en heren. Deze bijzondere zitting is tot een einde gekomen. Ik verzoek u allen zich naar de Ridderzaal te begeven, alwaar daadwerkelijk afscheid kan worden genomen van degenen die onze Kamer verlaten.

Sluiting 17.26 uur.